

HARPUT VE ÇEMİŞKEZEK'TE ASKERİ AİLELERİN SOSYO EKONOMİK YAPISI (1890-1919)

Rifat ÖZDEMİR *

Tarih boyunca, dünya üzerinde yaşayan birçok milletin çeşitli devletler kurup yönettikleri bilinmektedir. Kurulan hemen hemen her devletin, egemenlik haklarını koruyup kollayan, toplum huzurunu sağlayan askerî kudretlerinin de olduğu bir gerçektir. Bazı toplumlarda bu askerî güç, imtiyazlı zümrelerden oluşurken, bazılarının da ise toplumun her kesiminden oluşmaktaydı. Türk askerî tarihine bakıldığı zaman, genellikle ikinci şeklin uygulandığı dikkati çekmektedir.

Görev ve teşkilâtlanış açısından, askerî zümreler ayrı bir ünedir. Kendilerine has kanun, töre ve gelenekleri vardır. Fakat bu teşkilâtın gerisinde kalıp, olaylardan habersiz gibi duran, karargah dışında zabıt ve er zümresinin mutluluk kaynağı, yokluğunda, cephedeki komutan ve er'i başarısızlığa sürükleyen aile kurumunun durumu neydi? Osmanlı askerî ailesi, bazı toplumlarda olduğu gibi kanun, gelenek ve görenekler, günlük yaşayış, giyim-kuşam, yeme-içme, üretim ve tüketim açısından ayrı bir sınıfı mı oluşturuyordu? Yoksa her yönüyle toplumun bir parçası, onu tamamlayan bir ünite olarak mı görülüyordu? Bu soruların tam ve doğru olarak cevaplanması, ordu ile millet arasında var olan (veya olmayan) inanç, ahlâk ve gelenek-görenek benzerliklerini, bağlı oldukları hukukî kâideleri eğitim anlayışlarını, sosyo-ekonomik açıdan benzerliklerini (veya ayrılıklarını) giyim-kuşam ve etnografya yönünden taşıdıkları özellikleri bir bütün halinde ortaya koyacaktır. Harput ve Çemişkezek Şer'iyye Sicilleri ile Başbakanlık Arşivindeki belgelerden topladığımız bilgiler çerçevesinde bu konuları bir bütün halinde aydınlatmaya çalışacağız.

I- Türk Töresi, İslâm Hukuku, Osmanlı Kanun-nâmeleri ve Kanun-i Esasî'de Ailenin Yeri.

Çok genel bir ifade ile, bir kızla bir erkeğin baba ocağını terkederek yeni bir ev kurmaları olayını evlenme, evlenen karı-koca ve çocuklardan oluşan küçük topluluğu da aile olarak tanımlamak mümkündür.

Bir toplumun siyasî, sosyal, hukukî ve ahlâkî yapısını anlayabilmek için, o toplumun küçük bir modeli olan aileye bakmak gerekmektedir. Ailenin iyi tahlil edilmesiyle, o devlete ait birçok mesele rahatlıkla çözülmüş olacaktır. Aile fertleri arasında sosyal, siyasal, hukukî ve ahlâkî denge varsa o toplumlarda da sosyal, siyasal, hukukî ve ahlâkî denge var demektir.

(*) Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ELAZIĞ

Eski Türk ailesi incelendiği vakit, Türk devletlerine etki eden bazı özelliklerini de görmek mümkün olmaktadır (1).

Eski Türk anlayışına göre " Gök kubbesi devletin, çadır ise allenin" birer örtüsü gibi kabul ediliyordu. "Gök altında devlet, çadır kubbesi altında ise aile düzeni yer alıyordu (2). Aile içinde "karı-koca" münasebeti ile devlette "kagan-hatun" hukuku arasında pek fazla fark görülüyordu.

Osmanlı dönemi aile yapısının iyi anlaşılabilmesi için, Türk Tôresine göre aile yapısı ile İslâm hukukuna göre aile yapısının iyi bilinmesi gerekmektedir. Bunlar bilinmezse, birçok konunun tahlil edilmesi mümkün gözükmemektedir.

Orhun kitabelerine göre,Türklerde aile"Oguş" (kabile, boy, soy, oymak ,hısım, akraba, nesil ve aile) manalarına gelmektedir.

Ziya Gökalp'e göre Türk ailesi, baba hâkimiyetinin kabulü demek olan "Pederî" (veli ,dost,yardımcı) tipinde olup, değişik toplumlarda görülen ve çoğu kere zor ve cebre dayanan "Patriadkal" (pederşahî,babaerkil) aile tip ve anlayışlarından ayrılmaktaydı (3). İslâm hukukunda ise, ailede baba hukuku ve babanın otoritesi geçerlidir. Fakat, bu otorite sınırsız olmayıp,belirli bir nizama bağlanmıştır. Aile yapısının bir dilimini oluşturan kadının, kocası üzerinde maddî ve manevî hakları vardır. Koca, istediği an sorumsuzca kadını boşayamaz, başka birilerine devr edemez, kendi mal ve mirasından mahrum edemezdi. Birçok ayet ve hadisler, bu konularda, babalara yasaklamalar getirdikleri gibi, bunları belirli hukukî prensiplere bağlamayı da ihmal etmemiştir (4).

1) İbrahim Kafesoğlu; **Türk Millî Kültürü**, İstanbul, 1984, s. 201-220.

2) Bahaeddin Ögel ; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, II (1000 temel eser, No.50), İstanbul, 1971,s.137.

3) Ziya Gökalp; **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, 1924,s. 149.

4) " Erkekler kadınlar üzerinde hakimdirler...", Nisa Suresi, Ayet,34; Yine "... Kadınlara iyilikle muâşeret ediniz..." Nisa Suresi, Ayet 19; Yine Nisa Suresinin 7. ayetinde ana, baba ile yakın hısımlarının bıraktıklarından erkeklere pay verilmesi emredildiği gibi, kadınlara dâla hisseler verilmesi emredilmektedir (Bkz. Elmalılı Hamdi Yazır ; **Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri**, c.2, s.1270,1299,c.3, s.2090; Hasan Basri Çantay; **Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm**, c.1, s.118,120,121 vd.) Aynı şekilde Buhârî ve Müslim'de İbn-i Ömer (r.a.) rivayet edilen "Hepiniz Çobansınız..." mealindeki hadiste erkeğin kadını koruması emredilmektedir (Bkz. Muhyiddin-i Nevevi; **Riyazü's-Sâlihîn Çev.** Hasan Hüsnü Erdem,c.1, Ankara, 1972, s.324. Yine Hz.Peygamber'in " Veda Hutbesi " bu mealidir.

Türk töresi ile İslâm hukukunda var olan bu anlayışı, Osmanlı dönemi aile yapısında da görmek mümkündür. Haklaştırma kurumunun başı olan kadı veya nâibin verdiği kararlar hep bu doğrultuda olmuştur. "Şer'iyye Sicilleri" nde yer alan " evlenme hüccetleri " ile " tereke defterleri " incelendiği vakit, durum açık olarak görülmektedir. Gerek nikâh olsun, gerekse miras taksimi olsun baba hukukuna göre, yani babanın aile reisi olduğu kabul edilerek uygulamaların yapıldığı açık olarak görülmektedir.

Orta Asya Türkleri arasında aile, kan akrabalığına dayandığı için ekzogami (dıştan evlenme) usulü yaygındı. Kadını korumak, malının aile malından ayrılmasını önlemek gibi nedenlerle, ölen kardeşin dul karısı ile babanın ölümünden sonra çocuksuz üvey anne ile evlilik (Leviratus) usullerinin de yaygın olduğu görülmektedir (5). Cahiliyye devri Arapları arasında, eski İran'da, İsparta ve Atina'da kan akrabalığı evliliğe mani olmadığı için babanın kızı, iki kardeşin birbiri ile evlenmeleri olayına rastlanıldığı gibi " Leviratus " denilen ölen kardeş karısı veya ölen babanın dul karısı yani üvey anne ile evlenme olaylarına da rastlanmaktaydı. İslâm dini zuhur edince kendine has ekzogami (dıştan evlilik) usulünde yeni bir evlenme kaidesi getirecek yukarıda belirtilen tüm uygulamaları kaldırıp, çeşitli ayet ve hadislerle kimlerle kimlerin evlenebileceğini hükme bağlamıştır (6). Harput, Çemişkezek, Eğin (Kemaliye), Ankara, Tokat, Trabzon, Afyon vb. şehirlere ait Şer'iyye Sicilleri üzerinde yaptığımız araştırmalarda kardeşler arasında veya dul üvey anne ile evlilik akitlerinin yapıldığına dair hiç bir kayda rastlamamız mümkün olmadı. Bu durum mahkemenin başı olan Osmanlı Kadısının, İslâm fikhinin hükümlerine uyduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Moğollarda, Hindistan'da, İran'da, Eski Yunan'da, cahiliyye devri Araplarında kadın, toplumun bir parçası olarak kabul edilmeyip, erkeklerin ihtirasını yerine getiren, onlara yardım eden bir varlık olup, özellikle Moğollar ile Cahiliyye Araplarında mirastan da pay almazdı.

-
- 5) İbrahim Kafesoğlu; **Türk Millî Kültürü**, İstanbul, 1984, s.201-216-233, 257, 267, 271; Bahaeddin Ögel; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları, II**, İstanbul, 1971, s.28-29, 72-73; B.Ögel; **Türk Mitolojisi**, c.I, Ankara, 1981, s.347-353; Abdülkadir İnan; **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1972, s.127-137, 341-349, 274-280; Abdülkadir Donuk; "Çeşitli Toplumlarda ve Eski Türklerde Aile " **İUEFTD.**, sayı 33 (1980), İstanbul, 1982, s.162-168.
- 6) " Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, birader kızları, hemşire kızları, sizi emziren (süt) analarınız, süt hemşireleriniz, karılarınızın anaları, kendileriyle (zifafa) girdiğiniz karılarınızdan olup himayenizde bulunan üvey kızlarınız (la evlenmeniz) size haram edildi..." Nisa Suresi, Ayet 23 ve 22 vd. (Bkz. Elmalılı Hamdi Yazır; **HDKDT.**, c.2, İstanbul, 1971, s.318-319; Hasan Basri Çantay; **KHMK.**, c.I, İstanbul, 1965, s.123; Yine Câbir (r.a)'dan Hz.Peygamber (a.s.) 'in "Bir kadının, onun halası üzerine, yahud onun teyzesi üzerine nikâh olunmasını nehyetti " dediği rivayet olunmaktadır. Bundan başka değişik hadislerde kardeşlerle, babaların öz ve üvey kızlarıyla , süt kardeşlerle vb. evlenmenin yasak olduğu belirtilmektedir (Bkz. Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmad b. Abdî'l-Lâtîfî'z-Zebidi; **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, Mütercim ve Şârihi, Kâmil Miras, c.11, Ankara, 1974, s.268-289.

Türklerde ise, aile içinde anne ve çocukların ayrı ayrı kullanabildikleri, satabildikleri, kiraya verip rehin edebildikleri özel mülkiyetleri vardır (7). İslâm hukuku bu durumu çağın şartlarına göre kadın lehine düzeltmiştir. Birçok ayet ve hadiste kadının, İdeğişik konularda erkeklerle eşit olduğu hatta " **Cennetin, anaların ayakları altında** " olduğum şekilde hükümler getirmiştir. Evlenirken hür iradesiyle eşini seçebilmesi, mahkemelerde şahitlik edebilmesi, babası ile kocasının malına mirasçı olabilmesi gibi insanî ve hukukî hakları belirli kâide ve prensiplere bağlanmıştır (8).

Özellikle kadınların ticarî faaliyetlerde, karşılıklı akidler yapabilmeye, nikâh, hibe, sū'fa, idâ, icâre, iâre, vekâlet, şirket, kısmet, da'vâ, ikrâr, sulh, vasiyyet vb. gibi medenî haklar ile şer'î konularda erkeklerle tamamen eşit kabul edilmektedirler. Hatta kocasının iznini almadan, malını dilediği gibi tasarruf edebilir, satabilir, alabilir, küçük çocuklara vasî nasb edebilir. Sadece şahitlik vb. konularda hakkı sınırlanmıştır (9). Görüldüğü gibi, birçok konularda erkeklerle eşit kabul edilirken, bazı konularda ise kocalarına bağımlı olmadan hür iradelerini ortaya koyabilmektedirler.

7) İbrahim Kafesoğlu; a.g.e., s. 201-233,257,267,271; Bahaeddin Ögel; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları, II**, s. 28-29, 72-73; Abdülkadir Donuk; a.g.m., s.149-165.

8) " Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan, ondan da yine onun zevcesini meydana getiren ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbiniz (e karşı gelmek) den çekinin..." Nisa Suresi, Ayet 1; " Zevcelerinizin çocuğu yoksa terikesinin yarısı sizindir. Eğer onların çocuğu varsa size terikesinden (düşecek hisse) dörtte birdir. (Fakat bu da) onların (zevcelerinizin) edecekleri vasiyet (i) ve borc (u edâ) dan sonradır..." Nisa Suresi, Ayet,12; "Kadınlara iyilikle mûâşeret ediniz" Nisa Suresi, Ayet,19; "... Erkeklerin kendi kazandıklarından bir payı olduğu gibi kadınların da yine kendi kazandıklarından bir hissesi vardır..." Nisa Suresi, Ayet,32 vd. (Bkz. Hasan Basri Çantay; **KHMK**, c.1,s. 117-125); Ebu Hureyre (r.a)' dan rivayet edilen bir hadiste, Hz. Peygamber (a.s.) "Dulkadın,kendisinin sarahaten emri olmadıkça nikâh olunmaz. Er görmedik kız da kendisinden istizân olunup izini alınmaksızın nikâh olunmaz. Meslicte hazır bulunanlar: Yâ Resûlâ'llah bâkir bir kızın izni nasıl olur ? diye sorduklarında Resûlullah: Onun izni sükût etmesidir " buyurdu ; Yine başka bir hadiste, Ensar kadınlarından dul olan Hansa'nın babası Hansa'nın izin ve rızasını almadan tezviç etmişti. Hansa bu izdivacı hoş görmeyerek Hz.Peygamber'e (a.s.) gelerek " Babam beni birisine nikâh etmiş. Halbuki başkasıyla evlenmek benim için daha hayırlı olurdu " der. Bunun üzerine Hz. Peygamber bu nikâhı red ve iptal eder (Bkz. Buharî, c.11, s.298-299 vd. Ayrıca Şahitlik konusunda (bkz. c.4, s.565,570, c.8,s.241-247 vd.); Ebu Hureyre (r.a.) 'ın şöyle dediği rivayet olunmaktadır : "Bir kimse Kadınına buğuz etmesin, zirâ hoşlanmadığı huyları varsa, ona mukabil memnun olacağı huyları da vardır". Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir (Bkz. Muhyiddin-i Nevevi; **Riyazü's-Sâlihîn ve Tercemesi**, Çev. H.Hüsnü Erdem-Kıvamüddin Burslan, c.1, Diyanet İşleri Yayını,Ankara, 1972, s. 315-321); Abdülkadir Donuk; a.g.m., s.147-168; Sabri Şakir Ansay; " Aile Hukuku ", **AÜİFD.**, Sayı, 2-3, Ankara, 1952, s. 21-32; İlber Ortaylı; "Anadolu'da XVI.Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler ", **Osmanlı Araştırmaları**, I, İstanbul, 1980, s. 34-35.

9) Buharî, c.6, s.481.

İslâm' da aile ve miras hukuku konularında, değişik İslâm bilginleri çalışmıştır. Bunlardan en çok bilineni babası Anadolu Türklerinden olan Kadri Paşadır(10). Kadri Paşa'nın "el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâl'i's-Şahsiyye" adlı eseri, 6 bölüm 647 maddelik olup Hanefi mezhebinin görüşleri doğrultusunda kaleme alınmıştır. Bu eser, Osmanlı Ülemasından olan Molla Hüsrev'in " ed-Dürrer " adlı eserinin yeniden gözden geçirilmiş şekli gibidir. Bunlara benzer çeşitli eserler ile fıkıh kitapları sayesinde, İslâm dünyasının aile hayatı ile miras hukuk varlığını devam ettirip gitmiştir.

Belindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğuna, İslâm ve Türk karakterli hukuk sistemi hâkimdi. Bunlardan birincisi kaynağını ayet,hadis,icma ve kıyas hükümlerinin teşkil ettiği şer'i hukuk, ikincisi ise kaynağını, Türk teşkilât ve idarecilik geleneği ile fethedilen memleketlerde tesadüf edilen vergi usulleri ile kanunların teşkil ettiği örfî hukuktur.

Osmanlı kayıtlarında, kanun-nâmeler hakkında şu isimlerin; " Padişah kanunu", " Kanun-ı Hümayûn,Kavânin-i Örfiye" , " Kavânin-i Divan-ı Osmanî ", "Ferman-ı Âlişân-ı Zill-ı Rabbâni" yer aldığı görülmektedir.

Türkler değişik asırlarda, birçok ülkeler fethedip çeşitli toplumlari yönetmişlerdir. Bu yönetim sırasında idarî,askerî,malî ve sosyal yönden küçümsenemeyecek derecede bilgi ve tecrübeler kazanmışlardır. Fethedilen bir ülkenin eski kanun ve vergi usülleri hemen değiştirilmeyip uzun süre aynen muhafaza edilmiştir. Değiştirilenlerden bazıları ise aynen veya tadil edilerek Osmanlı kanun-nâmesi durumuna getirilmiştir. Hasan Padişah (Uzun Hasan) kanun-nâmesi, Sultan Kayıt Bay, Alâ-üd-devle Bey'in kanun-nâmeleri bunların en tipik örnekleridir.

Belirttiğimiz usûl ve yöntemlerle meydana gelen kanun-nâmeler,Osmanlı örfi hukukunu meydana getirmektedir. Bunlara İslâm hukukunun tesiri konusu ise hâlâ tartışılmaktadır. Hammer, İslam hukuku prensiplerinin, örfi hukuka tesir ettiğini belirtirken, Ömer Lütfi Barkan ise tesir etmediğini savunmakta ve örfi hukukun çeşitli belde ve kıtalarda yaşayan insanların ihtiyaçlarından doğduğunu belirtmektedir (11).

10) Kadri Paşa 1821 (1237 h.)' de Mısır'da doğdu. Babası Anadolu Türklerinden olup, annesi Mısırlıdır. Hidiv İsmail Paşa'nın mürebbiliğini yapmıştır.Karma mahkemelerde müsteşarlık, Adalet ve Maarif Bakanlıklarında bulunmuştur.Hanefi mezhebinin görüşleri doğrultusunda, İslâm'da aile ve miras hukukuna yönelik olarak 6 bölüm 647 madde halinde hazırladığı "el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâl'i's Şahsiyye" adlı eseri ile tanınmaktadır. İslâm dünyasında Kadri Paşa'dan başka Muhammed Ebu Zehra'yı, Muhammed Sellem Medkur'u, Ömer Nasuhi Bilmen'i, Hayreddin Karaman'ı, vb. gibi yazarları da saymak mümkündür. (Bkz. Ahmet Akgündüz; Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, Diyarbakır,1986,s.143-147).

11)Ömer Lütfi Barkan; XV ve XVI. İnci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zırai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları (Kanunlar I) c.1,İstanbul, 1943,s.XVI,XXXVI,LIX,LXV, 119,145,170,191,196.

Hatta zaman zaman örfi hukukun, "... bir insanın toprağı veya evi üzerindeki tasarruf hakları ve bu gibi gayr-i menkullerin alımı,satımı ve kiraya verilmesi gibi fıkıhın muamelât kısmını alâkadar eden meselelerle,evlenme,boşanma ve miras usûlleri gibi şeriatın en asli kaynakları tarafından şekilleri sarahatle tayin edilmiş..." olan bazı şeriatlik konulara dahi müdahale ederek onları hükümsüz kıldığını belirtmektedir (12).

Barkan, kanun-nâmelerin tecrübeli devlet memurları tarafından hazırlanıp, ilmiye sınıfına mensup kişiler tarafından hazırlanmadığını belirterek, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin dahi hazırladığı kanunnâmelerin Şeyhulislâm sıfatıyla değil, " **Tahrir Emîni** " veya " **İl Yazıcısı** " sıfatıyla hazırlanmış olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır (13).

Osmanlı örfi hukukundan olan kanun-nâmeler idarî,askerî,sosyal ve ekonomik konularda bölge ve toplumlara göre düzenleyici hükümler getirirken, aile hukuku konusunda kendine özgü düzenlemelere gitmemiştir. Sadece bazı bölgelerde yapılan bakire ve dulların düğünlerinden alınan " resm-i arus " vergisinin ad ve miktarlarını, mehirlerin miktarlarını vb. gibi bazı konuları düzenlerken (14), zaman zaman da fıkıhın muamelat kısmını ilgilendiren evlenme, boşanma ve miras usûlleri gibi bazı şeriatlik konulara ufak tefek müdahalelerde bulunmuştur. Bunların dışında aile ve miras hukukunu tamamen islâm şeriatına bırakmıştır. Bu durum Tanzimat Fermanından sonra da devam etmiş ve ne Tanzimat ve Islahat hükümlerinde, ne Kanun-ı Esasi ve Mecelle'de ne de Meşrutiyet hareketlerinde aile ve miras hukukuna değinilmeyip bu konu; İslâm hukukuna bırakılmıştır. Daha sonra 24 Ekim 1917 (8 Muharrem 1336/25 Teşrin-i Evvel 1333) tarihlerinde yürürlüğe giren "**Hukuk-ı Aile Kararnâmesi**" ile bu konuya el atılmış ve 2 kitap 157 madde halinde hazırlanan bu kanun-nâme yürürlüğe konulmuştur.Fakat İmparatorluk içinden Hürriyet ve İtilaf Fırkasının tesiri, dıştan ise işgal devletleri Yüksek Komiserliğinin baskısı sonucu 19 Haziran 1919 tarihinde uygulamadan kaldırılmıştır (15).

12) Ö.Lütfi Barkan ; **Kanunlar I**, s.XXXV,XLV,XLVI.

13) Ö.L.Barkan; a.g.e., s.XX,XXXVIII,XL.

14) Aile hukukunun değişik yönleri ile ilgili Alâ-üd-Devle Bey Kanun-nâmesi ile Bozok Kanun-nâmesinde çeşitli hükümler yer almaktadır. "... Eğer nişanlusuna duhûlitse zina gibidir. Ammâ varsa duhûl itmese beş altın alına..." (Madde,11) , "... ve eğer kız deyu alsalar delük çıksa "Özr-i Şer'i ile zâyil oldu ise mehri tamam vireler eğer özge cihette zayıllı oldu ise nisif mehri alalar..." (Madde,42) (Bkz.Ö.L.Barkan; **Kanunlar I**, s. 68.121-123,125,126 vd.)

15)Ö.L.Barkan; **Kanunlar I**, s.XVI-XLVI; Ahmet Akgündüz; **Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyati**, Diyarbakır, 1986, s.146,147; Orhan Çeker; **Aile Hukuku Kararnâmesi**, İstanbul,1985, s.13-85. Bu kitapta karamamenin 25 Ekim 1917 (8 Muharrem 1336/25 Teşrin-i Evvel 1333 tarihinde yayınlandığı belirtilmektedir. Fakat, burada verilen hicri tarihi miladi tarihe çevirecek olursak, ilanın 25 Ekim'de değil 24 Ekimde yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

Buraya kadar Türk töresi, İslâm hukuku ve Osmanlı kanun-nâmelerine göre aile ve evlilik gelenek ve usulleri üzerinde durduk. Osmanlı toplumu aile yapısının iyi tahlil edilebilmesi için İslâm hukukunun iyi bilinmesi, zaman zaman karşılaşılan bazı münferit olayların çözülebilmesi veya islâmi kılıfa bürünmüş veya buna hiç ihtiyaç duymadan yaşayan bazı gelenek ve usullerin doğru tahlil edilebilmesi amacıyla Türk töresi ile örfî hukukun iyi anlaşılması gerekmektedir. Bu konular iyi bilinirse, arşivlerimizde bulunan belgelerden, özellikle Şer'iyye Sicillerine yansıyan Çeşitli konulardaki vesikalar daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Teorik olarak ortaya konulan İslâm hukuku ile bu hukukun uygulamasında görülen başarılar, başarısızlıklar, çelişkiler, hukuk yolundan sapmalar gibi konular Kadı Sicillerinin incelenmesi ve bunlarda görülen vesikaların bilimsel ölçülerle değerlendirilmesiyle mümkün olacaktır.

Biz bu çalışmada, teorik olan İslâm hukuku bilgileri ile Osmanlı mahkemesinin uygulamalarını yansıtan Harput (Mamuratü'l-Aziz) ve Çemişgezek Şer'iyye Sicillerine girmiş Askerî ailelere ait belgeleri yanyana getirerek, Mamuratü'l-Aziz ve Çemişgezek'te oturan rütbeli ve rütbesiz Askerî ailelerin sosyo-ekonomik ve etnografik yapılarını bir bütün halinde çıkarmaya çalışacağız.

II- Mamuratü'l-Aziz ve Çemişgezek'in İdari Statüleri

1- Mamuratü'l-Aziz Vilayetine İdari Statüsü

Mamuratü'l-Aziz Şehrinin ilk adı ve yeri " Harput " tur. Harput Yavuz Sultan Selim' in Çaldıran (1514) zaferinden sonra Osmanlı topraklarına katılmış ve yapılan idari taksimat sonucunda Diyarbakır Eyaletine bağlı sancak (Liva) durumuna getirilmiştir. Bu uygulama 1632 (1042) 1646 (1056), 1662 (1073) tarihlerinde de devam etmiştir (16) Fakat bu idarî taksimat ve yönetim şekli hep aynı kalmayıp, 1723 (1136) tarihinde Diyarbakır Eyaletine bağlı voyvodalık (17), 1835-1836 (1251-1252) tarihlerinde Sivas Eyaletine bağlı sancak durumuna getirilmiştir (18). Sancağın idari statüsündeki değişiklikler, bunlarla da kalmamış, Tanzimat'ın ilanından sonra imparatorlukta uygulamaya koyulan idarî değişikliklere paralel olarak burasının da yönetim biçimi değişmiştir. Bu idari uygulamalarla yönetim şekli sık sık değişen Harput'un, bulunduğu yerin yüksek olması, " mezraa " denilen (şimdiki yeri) yerin yeşillik, bağlık ve bahçelik olması gibi sebeplerle muhtemelen 1860-1861 tarihlerinden itibaren yerinin de yavaş yavaş değişmeye başladığını, mezraaya gelen nüfusun yüksek

16) Diyarbakır Müzesi, Harput Şer'iyye Sicili, Defter No.386, sayfa:452; Defter No:324, Sayfa No: 244-246; Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver, Defter No:3038, Sayfa No:3-4, Bundan sonraki dipnotlarda Harput Şer'iyye Sicili (HŞS.) şeklinde, arkasından gelen birinci rakam defteri, ikincisi ise sayfa numarasını gösterecektir (HŞS. 386/452; 324/244, 246 gibi), Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver ise (BAMM.) şeklinde kısaltılacaktır.

17) HŞS.: 396/9, 362/154.

18) HŞS.: 218/4-29. Bu belgede Sivas Eyaletinin sınırları çizilmektedir.

bir tepenin başındaki tarihî Harput şehrine dönmediğini mezraada yeni bir şehir oluşturmaya başladıklarını ve bu yeni şehre 14 Mart 1867 (8 Zilkalde 1283) tarihinden itibaren de Mamuratü'l-Aziz (El Aziz) isminin verildiğini germekteyiz (19).

1864'de Fransız mülki teşkilât ve idaresinden iktibas edilerek tanzim edilen " Vilâyet Nizam-nâmesi " yürürlüğe konulmuştur. Bu nizam-nâmenin Tuna vilâyetinde tecrübe edilip faydalı bulunmasından sonra " Vilâyet " yönetim şeklinin, 1867 tarihinde yeni bir " Vilâyet nizamnâmesi " hazırlanarak bütün imparatorluğa teşmil edilmesi sırasında, Mamuratü'l-Aziz şehri de Diyarbekir, Mardin, Siirt ve Malatya ile birleştirilerek " Diyarbekir Vilayeti " haline getirilmiştir (20). Artık bu tarihlerden itibaren, şehir "Mamuratü'l-Aziz" adıyla isimlendirilirken, incelemeye tabi tuttuğumuz 1890-1919 tarihlerinde ise ayrı bir " Vilayet " haline getirilip " Vali " tarafından idare edilir olmuştur(21).

2-Çemişgezek Kazasının İdarî Statüsü

Çemişgezek, bugün Tunceli'ye bağlı, Yılandağı eteklerinde, Tağar vadisinde kurulmuş bir kazadır. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Türklerin eline geçmiş ve 1085 yılında Harput merkez olmak üzere Arapkir,Eğîn,Hanzit denilen Genç ve Palu bölgeleriyle beraber Çubukoğlu Beyliğine verilmiştir (22).1226 tarihlerinde Artukoğullarının egemenliğinde bulunan Çemişgezek, aynı tarihlerde Sultan Alaaddin Keykubat'ın Fırat boylarına yaptığı harekât sonucunda Selçuklu topraklarına katılmış, daha sonra Saltuklu hânedanı eline geçmiş ve Çaldıran zaferine kadar da onların egemenliğinde kalmıştır (23).

Yavuz Selim'in 1514 Çaldıran Zaferinden sonra, 1515 yılında Diyarbekir ve havalisini ifethe görevlendirilen Bıyıklı Mehmet Paşa Çemişgezek'i, Osmanlı topraklarına katmış ve 1518 (924) tarihinde merkezi Âmid olmak üzere Diyarbekir vilayeti

19) HŞS.; 381/19. Bu tarihten önceki Harput sicilleri tarandığı vakit Mamuratü'l-Aziz ismine rastlanılmamaktadır. Meselâ: Temmuz sonları, 1862 Evahir-i Muharrem 1279); 30 Ağustos 1862 (4 R.Evvel 1279), 8 Ağustos. 1862 (11-Safer 1279), 13 Şubat 1863 (23 Şaban 1280) tarihlerinde (Bkz.HŞS.; 389/1,2, 3, 149); 1863 (1280), 1864 (1281) tarihlerinde (Bkz. HŞS.; 390/3, 4, 245,246) hep Harput olarak geçmektedir.Hatta aynı tarihli sicilin baştan 18 sayfasındaki belgelerde dahi Harput adı kullanılmaktadır.

20) Enver Ziya Karal; **Osmanlı Tarihi**, c.7, Ankara,1977,s.152-163.

21) **HŞS.**; 394/4,397 (1897-1919/1315-1337); **Diyarbekir Müzesi, Çemişgezek Şer'iyye Sicili**, Defter No. 387, Sayfa No. 1,67 (1898-1909/1316-1327), Bundan sonraki dipnotlarda Çemişgezek Şer'iyye Sicili (ÇŞS) şeklinde, arkasından gelen birinci rakam defteri, ikincisi ise sayfa numarasını gösterecektir. (ÇŞS; 387/1,167 gibi).

22) Mükrimin Halil Yınanç; **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul, 1944, s.44, 124-125.

23) Zeki Ankan; " 1518 (924) Tarihli Çemişgezek Livası Kanunnamesi ", **Tarih Dergisi** , Sayı.34, İstanbul,1984,s.104-105.

meydana getirilmiştir. Çemişgezekle beraber Âmid, Mardin,Sincar,Berriyecik, Ruha,Siverek,Çermik ,Ergani,Harput,Arapkir ve Kiğı olmak üzere 12 Liva (Sancak) Diyarbekir Vilayetine bağlanmıştır (24)

İdarî açıdan Diyarbekir Vilayetine bağlı olan Çemişgezek, 1518 (924) ve 1541 (948) tarihlerinde iki defa " tahrir" e tabi tutulmuş ve bu tahrirler sırasında tanzim edilen " Kanunnâme-i Vilayet-i Çemişgezek " adlı Osmanlı kanunnâmeleri ile hukukî problemleri çözülmeye çalışılmıştır (25).

Fetihten sonra bu şekilde idare edilen Çemişgezek'in idari statüsü her zaman aynı kalmamış,1817 (1233) tarihinde yapılan idari taksimata uygun olarak Sivas Vilayetine (26), incelemeye tabi tuttuğumuz 1890-1909 tarihlerinde ise Mamuratü'l-Aziz Vilayetine tabi Dersim Sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilmeye çalışılmıştır (27).

III-Mamuratü'l-Aziz ve Çemişgezek'te Oturan Askerî Birlikler

1- Mamuratü'l-Aziz'de Oturan Askerî Birlikler

Osmanlı yönetimi , 1867'de İmparatorluk topraklarını " Vilayet Nizam-nâmesi " ne göre yeni taksimatlara ayırırken, 1869 tarihinde de askerî sistemini yeniden teşkilatlandırdı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi patlak verince, ordu, 1869 teşkilâtı esas alınarak yeniden düzenlendi. Buna göre, Osmanlı ordusunun, dâimi (muvazzaf) ordu, Redif birlikleri ve müstahfazlardan oluşması kabul edildi.

Osmanlı Kara Kuvvetleri 7 ordudan oluşacak, barışta her ordu ikişer tümenli birer kolordu ve bağlı birliklerden meydana gelecekti. Bu düzenlemeye göre 1.Ordu (Hassa Ordusu) İstanbul'da, 2. Ordu (Tuna Ordusu) Şumnu'da, 3. Ordu (Rumeli Ordusu) Manastır'da, 4. Ordu (Anadolu Ordusu) Erzurum'da, 5.Ordu (Suriye Ordusu) Şam'da, 6. Ordu (Arapistan Ordusu) Bağdat'da, 7. Ordu (Yemen Ordusu) San'a (Yemen) ' de bulunacaktı.

Muvazzaf, Redif ve Mühtahfaz birliklerde geçecek tüm askerlik süresi 20-40 yaş arasında 20 yıldır. Bunun ilk dört yılı nizâmiye, 2 yılı ihtiyat ve süvari sınıfında ise 5 yılı nizâmiye, 1 yılı ihtiyatta geçecekti. Redif sınıfı 1. ve 2. adlarıyla ikiye (daha sonra 3.sınıfı da kuruldu) ayrılıyordu. Bunlardan her birinde hizmet 3 yıldır. 6 yılı dolduranlar Müstahfaz sınıfına geçiyor ve bu sınıftaki hizmet süresi 8 yıldır.

24) Nejat Göyünç; XVI.Yüzyılda Mardin Sancağı , İstanbul, 1969,s.35-36.

25) Ömer Lütfi Barkan; XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zırai Ekonominin Hukukî ve Mallî Esasları, I, Kanunlar, İstanbul, 1943,s.188-191; Zeki Arkan; a.g.m., 105-121

26) HŞS.; 218/1-16.

27) ÇŞS.; 387/1,123,167.

Askerlik mecburi idi. Ancak ,bazı politik ve ekonomik nedenlerle birçok kişi ve topluluklar bu hizmetten başışlanmıştı. Meselâ: Hristiyanlar yılda 37 kuruş bedel ödemek suretiyle askerlikten başışlandığı gibi, İstanbul halkı, Giritteki müslüman halk, İşkodralılar, bütün aşiretler, bütün Kürdistan ve Arapistan halkı askerlikten muafı. Bu duruma göre askerlik yükünü, Rumeli ve Anadolu'daki Türk halkı yüklenmiş gibiydi.

Erzurum, Kars, Van, Harput (Mamuratü'l-Aziz) vb.gibi Doğu Anadolunun çok geniş bir bölgesine hükmeden 4.Ordunun karargâhı Erzurum da idi. Bu ordu barışta, her biri 8 bölüklü 3 piyade taburundan oluşan 3'er alaylı 2 piyade tümeni, 6 nişancı taburu, her biri 6'şar bölüklü 4 süvari alayı, vb. ile 1,2, ve 3.sınıf Redif taburlarından meydana gelmekteydi. Mamuratü'l-Aziz'de (Harput, Elazığ) 2.Alay (1 ve 3.taburlar) 1.Süvari Alayı, 1. ve 2. Harput Redif Taburları, Hozatta da 2.Alay'ın 1.Taburu bulunmaktaydı (28).

1897-1912 M.(1315-1331 H.) tarihleri arasında Mamuratü'l-Aziz'de (Harput, Elazığ), 4.Orduya bağlı Nizamiye sınıfından, 74. Alay (2.Tabur (1 ve 2. Bölükler) 3. Tabur (1897-1900), 75 Alay (1.Tabur, 4.Bölük) (1900) ile Redif sınıfından , 6.Alay (2.Harput Redif Taburu) (1895) 50.Alay (1.Harput Redif Taburu) (1909), ayrıca hangi Redif Alayına tabi olduğunu tesbit edemediğimiz 25. Redif Taburu (1904) bulunmaktaydı. Bunların dışında sınıfı belirtilmeyen 27.Alay (1897), 28.Alay (3.Tabur (4.Bölük) ve 4.Tabur) (1898), sınıfı ve alayı belirtilmeyen 9.nişancı Taburu (1.ve 4.Bölükler) (1897), Ordusu ve Alayı belli olmayan Seyyar Sınıfından 4.Seyyar Tabur (3.Bölük) (1904) ile yine ordusu ve Alayı belli olmayan Jandarma Taburu (1912) görev yapmaktaydı (29).

1914 yılına gelindiği zaman, bu düzeni göremiyoruz. Mamuratü'l-Aziz'de oturan ve 18,33. ve 34. Tümenlerden meydana gelen 11.Kolordunun karargâhı Erzurum'da olan 3.Orduya bağlandığını görmekteyiz. 1914 I.Dünya Harbi patlak verdiği zaman 3.Ordu, Kafkas ve Doğu cephesinde görevlendirildiği zaman, 11.Kolordu da Hasankale'de bulunmaktaydı. Bu durum 1915'te de devam etti. 1916'da 3.Ordunun karargâhı Erzurum'dan Suşehrine taşınınca, 11.Kolordunun görev mahalli de Karadeniz hattı oldu. 1917 yılında 3.Ordunun karargâhı yine Suşehrinde bulunurken, Ona tabi olan 11.Kolordunun adını göremediğimiz gibi yine 1918'de karargâhı Suşehrinde olan 3.Ordu Bitlis ve Van Çevrelerinde Ermenilere karşı harekatta bulunurken 11.Kolordunun adını göremiyoruz (30).

28) Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekati, c.II, Ankara, 1985, s.39-42, 57, 72, Ek kroki 1,2, ek kuruluş, 2; Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, c.8. Ankara, 1983, s.354-364.

29) HŞS; 394/4, 16, 17, 18, 20, 92, 118, 127, 165, 176, 257, 331 vd. Harput'taki askerî birliklerin çeşitli yönleri, Askerî ailelerin sosyo-ekonomik yapıları ile ilgili oldukça fazla belge ve bilgi topladık. İlerde bu konuları ayrı ayrı bir çalışma yapmayı plânlanmış bulunmaktayız.

30) Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, c.X. Ankara, 1985, s.92, 95, 153, 154, 176, 178, 194, 195, 196, 311, 313, 404, 406, 490, 492.

2- Çemişgezek'te Oturan Askerî Birlikler

Osmanlı ordusu, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında, 1869 teşkilâtlanmasına uygun olarak yeniden teşkilâtlandığı zaman, karargâhı Erzurum'da olan 4.Orduya bağlı, Hozat'ta 2.Alay'a tabi 1.Taburun bulunduğu görülmektedir (31). Bu teşkilâtlanmada, Çemişgezek'te oturan askerî sınıf hakkında herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemektedir.

1898-1909 M.(1316-1327 H.) tarihleri arasında Çemişgezek'te, karargâhı Erzurum'da olan 4.Orduya bağlı, Nizamiye Sınıfından 76.Alay (2.Tabur,1.2.3. ve 4.Bölükler), 75.Alay (2.Tabur,2.ve 4. Bölükler) Dersim Sancak merkezinde olmalıdır),Sınıfı belli olmayan (muhtemelen Nizamiye sınıfından) 74. Alay (4.Tabur,3.Bölük) (Arapkirde olmalıdır), ile Alay ve Taburlarını belirleyemediğimiz Redif Askerî sınıfı (belgelerde adı çok geçiyor ama,bu sınıf var mıydı? var ise Dersim Sancağının hangi kazasında oturuyordu,şimdilik kesin olarak aydınlatılmadı) bulunuyordu (32).

1914 tarihinden itibaren Mamuratü'l-Aziz'de (Harput-Elazığ) oturan ve karargâhı Erzurumda bulunan 3.Orduya bağlı, 11.Kolordunun (18.33.ve 34.tümenler) sınırları içine girdiği görmektedir (33).

IV- Mamuratü'l-Aziz ve Çemişgezek'te Oturan Müslim ve Zımmî Gruplar

Dünya üzerinde kurulan imparatorluklar dil, din ve etnik yönden bütünlük arzemezler. Çeşitli kıtalara yayılan Osmanlı İmparatorluğunda da durum aynı idi. İki Doğu-Anadolu şehri olan Mamuratü'l-Aziz ve Çemişgezek de İmparatorluğun özelliklerini yansıtmaktaydı.

1518-1566 tarihlerinde yapılan tahrirlere göre,Harput'ta Müslüman Türklerin yanında Ermeniler, Süryaniler ve Rumlar gibi 4 etnik grup birarada yaşarken, Müslümanlık ve Hristiyanlık gibi 2 semavi din de bir arada yaşamaktaydı.Bu tahrirlerde müslimler toplam nüfusun % 54-70'ini,zımmiler ise % 30-46'sını teşkil etmekteydiler.

31) Gnkur.Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı;Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı -Rus Harbi Kafkas Cephesi.Harekâtı, c.II, Ankara 1885,s.39-42.

32) ÇŞS.; 387/2,4,36,37,50,55,70,95,97,116,290,294,315,325 vd. Çemişgezek'te oturan askerî birliklerin çeşitli yönleri, askerî ailelerin sosyo-ekonomik yapıları ile ilgili ayrı ayrı bir çok belge ve bilgi topladık.Kısa zamanda bunları ayrı ayrı bir çalışma haline getirmeyi plânlanmış bulunmaktayız.

33) ÇŞS.; 387 /1,336 (1909/1327); HŞS.; 394/246,397; Gnkur.Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdarî Faaliyetleri ve Lojistik,c.X,Ankara,1985,s.90-96.

Bu nüfustan,müslimler toplam olarak 21 mahallede, zımmiler ise 5 mahallede oturmaktaydı (34). Tanzimat'tan sonra, " Mezraa " denilen yere inen ve "Mamuratü'l-Aziz" adını alan şehirde,Aşağı,Kışla ,Sofu,Mustafa Paşa,Çarşı,Hoca Mescid,Nail Bey, İcadiye vb. yeni yeni bir çok mahalle daha kurulmuştur (35).

Çemişgezek'te ise durum bundan pek farklı değildi.1518'de yapılan tahrîre göre Çemişgezek sancağında bir mirliya, bir kadı görev yaparken, 6284 İslâm,346 Süryani, Ermeni ve Yahudi olmak üzere toplam olarak 6633 " **Avâriz-Hânesi** " ve "mücerred" nüfusa sahip idi (36). Bu üç semavi dine inanan dört etnik grup,1890-1909 tarihlerinde,Çemişgezek kazası merkezinde Hisarcı , Kal'a, Medrese, Meydan, Çukur, Tekye,Tepebaşı vb.gibi 16 tane mahallede oturmaktaydı (37).

V- Mamuratü'l-Aziz ve Çemişgezek'te Aile ve Evlilik Gelenekleri

1- Nikâh Akdi ve Ailenin Teşekkülü

İslâm Hukukunda, önemli bir mani olmadığı sürece bekâr bir kızla bekâr bir erkeğin evlenmesi dinî bir vecibe olarak kabul edilip, meydana getirilen aile ise kutsal olarak telakki edilmiştir.Özellikle Nur Suresinin 32,33. (38), Rum Suresinin 21. (39) ayetlerinde bu durum çok açık olarak belirtilmiştir.

34) HŞS.; 398/154; 324/244, 246; 386/425;388/139;381/2,3;181/50; **Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver**, Defter No: 3038,Sayfa No: 3,4-37; Mehmet Ali Ünal, **XVI.Yüzyılda Harput Sancağı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Basılmamış Doktora Tezi,Elazığ,1986, s.306-315; İshak Sunguroğlu; **Harput Yollarında** ,c.I,İstanbul,1958,s.240; Rifat Özdemir; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1631-1919) ", 23-26 Mart tarihleri arasında Fırat Üniversitesince tertiplenen "**Türk İslam Tarih ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumuna** " sunulmuş tebliğ. Bu tebliğde, sivil ailenin sosyal, ekonomik ve etnoğrafik yönleri Harput Şer'iyye Sicillerine dayalı olarak ayrıntılı şekilde verilmiştir.

35) HŞS.; 394/3,42,81,107,153,157,192,208,246,331,374,386,289 vd.

36) Zeki Arıkan; **a.g.m.**,s.110.

37) ÇŞS.;387/6,10,16,17,83,96,99,123,138,139,140,142,172,179,186,194,220,308,vd.

38) "İçinizden bekarları (kız,dul,kocasısı olmayan kadın veya karısı olmayan erkek) ve kölelerinizden, cariyelerinizden saâlih (mümin) olanları evlendirin... " Ayet 32); " Nikaha (evlenmeye çare) bulamayanlar, Allah kendilerine fazl (-u kerem) inden zengin kılıncaya kadar (zinaya karşı) iffetlerini korusun..." (Ayet,33)(Bkz.H.B.Çantay; **KHMK.**, c.2,s.634 ; **DİBY.**; **KKTA.**, s.353).

39) " Size nefislerinizden, kendilerine ısınmanız için zevceler yaratmış olması, aranızda bir sevgi esirgeme yapması da O'nun ayetlerindedir..." (Bkz. **KHMK.**, c.2,s.721 ; **DİBY.**, **KKTA.**, s.403).

Yine Hz.Peygamber (a.s.) değişik Hadis-i Şeriflerinde müminlerin evlenip çoğalmalarını emretmektedir (40).

Türk-İslâm karakterli olan Osmanlı İmparatorluğunda da bu anlayış ve hükümlerin uygulandığını görmek mümkün olmaktadır. Eylül sonları 1831 (Evâsıt-ı R.Âhir 1247) tarihinde Sivas Eyaleti ehl-i örf ve ehl-i şer' mensuplarına hitaben yayımlanan bir fermanla, evlenecek erkeklerden sadece 100,150,250 gurus mehir istenip, " başlık parası" istenmemesi, zorla kızların başkalarına nikâh edilmemesi emredilirken (41), 1862 (1279) tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de ittifakla alınan bir kararda ise, imparatorluk bünyesinde görev yapan ehl-i örf ve ehl-i şer' mensuplarının bu karara uyması istenmekteydi. Bu kararda, bazı veliler ile akrabalarının bakire kızlarını 30 yaşına kadar beklettiği,dul (seyyibe) kalan kızlarının ise evlenmesine müsaade edilmediği konusunun işitildiği belirtildikten sonra, bu durumun Şeyhulislâmlığa sorulduğu, " haklı bir mazereti yoksa, velilerin, kızların evlenmesine mani olamayacağı" şeklinde fetva verildiği belirtilerek, gerekirse bu tür yasaklamalara mahkeme-i şer'iyyenin müdahale edip, gereksiz manileri ortadan kaldırdıktan sonra izdivacın yapılmasına izin verilmesi istenmekteydi (42).

Ailenin teşekkül edebilmesi için evlenmenin, evlenmenin teşekkül edebilmesi için de 'nikâh akdi' denilen sözleşmenin yapılması şarttır.İslam hukukuna göre, evlenme ile nikâh akdinin aleni olması (43),

40) "Ey gençler zümresi, kim içinizden evlenmeye muktedir ise evlensin. Çünkü gözü haramdan en çok saklayan, ırzı en fazla muhafaza eden budur. Kimin de gücü yetmezse oruca devam etsin.Zira bu onun için bir inemedir " **Buhari, Müslim; İbni Mesud (r.a.)'dan rivayet edilmiştir; " Evleniniz,ümmetimin çokluğu ile iftihar ederim" Buhari; "Nikaha rağbet ediniz,çoğalınız! ben kıyamet günü sizin çokluğunuzla öbür ümmetlere karşı iftihar edeceğim " Buhari (Bkz.Buhari,c.11,s.251, 255, 257,280;H.B.Çantay; KHKM., c.2,s.634; Hüseyin Atay; " Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifde aile plânlamasına ait bir tetkik", İÜİTED., c.4,cüz.1-4, İstanbul, 1973, s.229-232).**

41) HŞS.; 393 / 18. Önemine binaen bu fermanın geniş bir metni, " Kalın ve Başlık " konusunun işlendiği kısımda verilmiştir.

42) HŞS.; 389 / 8. İslâm hukukunda ise hür, akil ve baliğ olan kız, dul kadın ve erkeğin velisinin izin ve aracılığına ihtiyacı olmadan evlenebilmesi hükmü yer almaktadır (Bkz.Ahmet Akgündüz; a.g.e., s.159).

43) Nisa Suresi, Ayet, 3,22,23,24,25,128,129 (Bkz. H.B.Çantay; KHKM., c.1,s.117,118,124,125,145; Elmalı Hamdi Yazır; HDKDT., c.2,s.1269-1270,1318,1319,1329,1330 vd.) " Nikâha rağbet ediniz...", Buhari, c.11,s.251-280 ; Sabri Şakir Ansay; "Aile Hukuku ", AÜİFD., Sayı,2,3, Ankara, 1952, s. 22-26.

evlenecek kızla erkeğin hür iradelerini kullanmaları gerekmektedir (44). İslâm hukukunun bu hükümlerinden dolayı olmalıdır ki, Osmanlı döneminde yapılan evliliklerin büyük bir çoğunluğu Şer'iyye Sicillerine kayıt edilmektedir. Sicillerde yer alan bu " evlenme hüccetleri " tahlil edildiği zaman, mahkemenin bu prensiplere uyduğu gözlenmekte ve genel olarak şu tür evlenme ve nikâh akitlerinin yapıldığı görülmektedir.

a- Mahkemede Nikâh Akdi

Evlenecek kız ve erkek hür iradelerini kullanarak kendileri ve aileleri arasında anlaşılıp karara vardıldıktan sonra, mahkeme-i şer'e gelerek, şahitler huzurunda ,nefislerini birbirlerine tezviç ettiklerini beyan ederek nikâh akidlerinin yapılmasını isterlerdi. Mahkeme bu isteği değerlendirdikten sonra şer'i ve örfî hukuka mugayir bir durum yoksa, nikâh akitlerini yaparak sonuca ait "nikâh hücceti " ni "Sicill-i Mahfuz" a (Şer'iyye Sicillerinde bölgeye ait hükümlerin yazıldığı bölüm) yazıp, bir suretini de ilgiliye vermekteydi (45).

b- Vekâlet Yoluyla Nikâh Akdi

Bazan evlenecek adaylar şahsen mahkemeye gelmeden de nikâh akdi yaptırabiliyorlardı. Evlenecek kız ve erkek, kendileri ve aileleri arasında anlaşıldıktan sonra, kız ,mahkemeye gelmeyerek (mahremiyet nedeniyle olsa gerek) anasını, babasını veya güvendiği yakın akrabalarından birisini şahidler huzurunda vekil tayin ederek mahkeme-i şer'e gönderip nikâhının kıyılmasını isterdi. Arasına aynı usûlü erkeklerin de uyguladığı olurdu. Vekâleti alan şahıs mahkemeye gelerek, hangi adayın vekili olduğunu belirttikten sonra, aralarındaki anlaşma gereği verecekleri (alacakları) mehir miktarını da belirterek nikâh akidlerinin yapılmasını isterdi. Mahkeme aynı oturumda durumu değerlendirdikten sonra herhangi bir hükukî sakınca yoksa adayların nikâh akidlerini yaparak sonucu Kadı siciline kayıt ediyordu (46).

44) Nikâh konusundaki hadisin metni dipnot 8'de verilmiştir. Ayrıca şahitlik konusunda (Bkz. **Buhârî**, c.4,s.565,570,c.8,241-247 vd.); **A. Donuk**; **a.g.m.**, s.147-168; **S.Ş. Ansay** ; **a.g.m.**, s.23-24; **İlber Ortaylı**; **a.g.m.**, s.34-35; **Rifat Özdemir**; "Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1631-1919", 23-26, Mart 1987 tarihleri arasında Fırat Üniversitesince tertiplenen " **Türk-İslâm Tarih ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu**" na sunulmuş tebliğ.

45) **Rifat Özdemir**; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1631-1919". Bu tebliğde birçok örnek belge verilmiştir; **R. Özdemir**; " Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı,1771-1810", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildirileri, 2-6 Temmuz 1986**, Ankara,1987,s.102-105.

46) **R. Özdemir**; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı "; **R. Özdemir**; " Trabzon'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1700-1841 ", 1-3 Haziran 1988 tarihleri arasında Ondokuz Mayıs Üniversitesi ile Fransız Anadolu Araştırmaları merkezinin müştereken tertipleedikleri " **Uluslar Arası Tarih Boyunca İkinci Karadeniz Kongresi**" ne sunulmuş tebliğ. Trabzon'da yapılan evliliklerde daha çok vekâlet yolunun tercih edildiği görülmektedir.

c- Evlerde Nikâh Akdi

Evlenecek gelin ve damat adayları kendileri ve aileleri arasında evlenme, mehr-i muaccel ile mehr-i müeccel miktarı, cihaz (çehiz) yapımı gibi konularda anlaşdıktan sonra mahkemeye müracaat ederek nikâh akidlerinin evlerinde yapılmasını isterlerdi. Mahkemenin başı olan kadı veya nâibler ya kendileri (bu durum pek sık olarak uygulanmazdı) veya başkâtip, birinci, ikinci ve üçüncü kâtiplerden birisini veyahutta mukayyid'i vb. istenilen eve göndererek nikâh akdinin yapılmasını istiyorlardı. Belirlenen eve giden mahkeme görevlisi, birkaç şahidin hazır bulunduğu mahkemeyi oluşturduktan sonra, gelin ve damat adaylarının evlenme isteklerini, anlaşdıkları mehir miktarlarını ya şahsen veya yukarıda belirttiğimiz şekilde vekâlet yoluyla dinleyerek, yapılacak evliliğe hukuki bir mani yoksa akitlerini yapıyordu. Daha sonra elindeki dökümanları mahkemeye getirip Sicill-i Mahfuz'a kayıt ederek sözleşmeyi tamamlıyordu (47).

d- Köylerde Nikâh Akdi

Evlerde yapılan nikâh akidlerinde her zaman mahkeme görevlisinin bulunması da gerekmiyebiliyordu. Özellikle kırsal kesimde oturan adaylar, aralarında anlaşdıktan sonra, şahsen veya vekâlet yoluyla herkesin itimat edip güvendiği, yönetim tarafından da görevlendirilip desteklenen " Köy İmamları " nın evlerinde bir araya gelerek şahitler huzurunda nikâh akidlerini yaptırabiliyorlardı. Aynı uygulama zimmîler için de geçerliydi. Fakat onlar kendi dinî ve idarî temsilcilerine gidiyorlardı (48).

Bu yöntemlerle evlenen kimseler, anlaşmazlığa düşerse, şahsen veya vekâlet yoluyla mahkemeye müracaat ederek nikâhlarını fesh ettirebiliyorlardı.

Orta Asya Türkleri arasında, kan bağı evliliğe mani olduğu için, ekzogami (dıştan evlilik) usulü yaygındı. İslâm dini de zuhur ettiği zaman bu konuyu kendine özgü olarak düzenlemiştir. Özellikle Nisa Suresi'nin 22. ve 23. ayetlerinde kimlerin kimlerle evlenebileceği konusu karara bağlanarak üvey anne, kız, kız kardeş, hala, süt anne ve süt kardeşlerin vb. birbirleriyle evlenemeyecekleri kesin prensip haline getirilmiştir (49). Harput ve Çemişkezek Şer'iyye Sicilleri ile diğer Osmanlı Arşivlerinde yaptığımız çalışmalarda, bu hükümlerin zıddına yapılan evlilik çeşitlerine hiç rastlamadık. Zaman zaman süt kardeşlerinin birbirleriyle nişanlandığı iddialarının mahkemeye intikal ettiği, olay üzerine soruşturma yapan mahkemenin böyle bir durum varsa evliliğe mani olduğu şeklinde bazı belgelere rastlamak mümkün olmaktadır (50).

47) R.Özdemir; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı" adlı tebliğ; "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı ", TTT. s.102-105.

48) HŞŞ.; 393 / 10; R.Özdemir ; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı " konulu tebliğ.

49) Bu konudaki ayet ve hadislerin metinleri dipnot 6'da verilmiştir.

50) R.Özdemir ; " Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", TTT., s. 104-105.

Aralarında anlaşılan adayların, evlilikten önce hal etmeleri gereken konulardan birisi de mehirdir. Mehir konusunun hem Türk töresi, hem de İslâm hukuku açısından aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir.

2- Mehir

Mehir, güveyi adayı tarafından, gelin adayına verilen belirli bir paradır. Moğollarda güveyi adayının, gelin adayı evine verdiği paraya "kalın" deniyordu. Orta Asya Türkleri arasında da güveyi adayının kız evine verdiği paraya "kalın" veya "Sep" deniliyordu. Cahiliyye Çağı Araplarında ise evlenecek erkeğin evleneceği kızın babasına, erkek kardeşine veya akrabalarından birisine mutlaka "mehir" vermesi gerekmektedir (51).

İslâm hukuku da zuhur ettiği zaman, bu gelenekleri devam ettirmiştir. Ancak, kadın lehine fevkâlade güzel düzenleme ve yenilikler getirerek mehirin mutlak surette kadının hakkı olduğunu, bu parada babanın, kardeşlerin ve diğer akrabaların hiç hakkı olmadığı gibi, kocanın da hakkı olmadığını kesin kurallara bağlamıştır (52). Mehirin kızın dışında başka birisinin almasını kesinlikle yasak ettiği gibi, evlenmeden önce mehr-i muaccel ile mehr-i müeccel adını taşıyan ve günün şartlarına göre, ailenin zengin veya fakir oluşlarına göre değişen belirli bir paranın kıza (kadına) verilmesini şart koşmuştur. Hatta öğleki, mehir veremeyecek kadar fakir olan bir gencin, kıza (kadına) Kur'an-ı Kerim öğreterek bu borcunu ödemesi istenmektedir.

Mehirin miktarı, günün şartlarına, evlenecek kişilerin zengin veya fakir oluşlarına, evlenecek kızın güzel, çirkin, maharetli vb. oluşuna göre değişmekteydi. İslâm fıkıhına göre gelir getiren her şey mehir olabilmektedir (53). Hazırlanan Osmanlı kanun-nâmeleri de bu İslâmî hükümlere uygunluk göstermektedir.

51) A.Donuk; a.g.m., s.156-165

52) "... Kiminiz kiminizden (hasıl olmuşsunuz) dur. O halde -Fuhuşda bulunmayan, gizli dostlar da edinmeyen namuslu kadınlar olmak üzere- onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikâhlayın. Ücretlerini (mehirlerini) de güzellikle onlara verin ..."; Nisa Suresi, Ayet, 25; Aynı surenin 19. ayetinde, kadınlara zorla mirasçı olup, verilen mehirlerin alınmasının helâl olmayacağı belirtilirken, 20. ayetinde ise, "Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz öbürüne yüklerle (mehir) vermiş olsanız bile içinden bir şey almayın..." hükmüyle kadının hakkı korunmuş olmaktadır (Bkz. H.B. Çantay; KHK., c. 1, s. 122, 124, 125); Selh ibni Sa'd (r.a.)'dan rivayet edilen bir hadîste; bir erkeğin evleneceği kıza (kadına) demir bir yüzük dahi olsa mehir vermesini, fakirlikten dolayı bu da mümkün olmazsa, Kur'an-ı Kerim öğretmesi emredilmektedir (Bkz. Buhari. c.11, s. 293-296).

53) Ömer Nasuhi Bilmen; Hukuku İslâmiye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, c. 2, İstanbul, 1985, s.121-124. Mehirin miktarı ile çeşitleri ehl-i sünnet imamları arasında farklılık göstermektedir. A.Akgündüz; a.g.e., s. 163-168 vd.

Özellikle, Alaüddevlle Bey Kanun-nâmesi ile Bozok Türkmen Kanun-nâmesinde günün şartlarına göre bâkireye tam mehir verilirken dul kadına yarısının verilmesi istenmektedir (54).

Güveyi adayı, gelin adayına mehir verirken, gelin adayı da cihaz getirmektedir. Ancak, verilen mehir ile cihazın denk olması diye bir kural yoktur (55).

Kadına verilen mehirleri birkaç isim altında toplamak mümkündür.

a- Mehr-i Muaccel

İslâm hukukuna göre, nikâh akdinden önce veya nikâh akdi sırasında, şahitler huzurunda güveyi adayı tarafından gelin adayına verilmesi gereken bir paradır. Eğer bu para akid sırasında verilmezse boşanma veya ölüm halinde terekeden alınmaktadır (56).

Harput ve çemişkezek sicilleri incelendiği zaman Osmanlı mahkemesinin bu dinî ve hukukî hükümlere uyduğu gözlenmektedir,

Mehr-i muaccel nakit para olarak verilebildiği gibi, canlı hayvan, ev, ev eşyası, bağ, bahçe, değirmen vb. imkanlar şeklinde de verilebilmektedir. 1631-1919 tarihleri arasında Harput'ta, verilen mehr-i muaccel miktarı 79 Riyali guruş ile 800 guruş arasında değişmekteydi (57). Üzerinde durduğumuz tarihlerde de 501, 2500,3000 guruş arasında (58), Çemişkezekte ise 200,351,501,751 guruş arasında değişmekte, bazan nakit para yerine 2 kat çitäre elbise, 2 yemeni, bir çarşaf, bir çift kundura, 2 kat yatak, bir tencere vb. gibi eşya olarak da verilebilmekteydi (59). Askerî ailelerin aldığı (veya verdiği) bu mehr-i muaccel miktarı, sivil kesimdeki uygulama ile denk düşmektedir. Bu durum, teşkilât ve görev açısından ayrı olan askerî unsurların dinî, hukukî ve gelenek açısından ayrı bir ünite oluşturmayıp, toplumun bir parçası olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

b- Mehr-i Müeccel

Bu mehir de gelinin hakkıdır. Nikâh akdi sırasında, miktarının şahitler huzurunda tesbit edilmesi lâzımdır. Eğer, akid sırasında tesbit edilmezse, boşanma

54) Ö.L.Barkan ; Kanunlar I, s.68,121,123,125,126 vd. Bu konudaki kanunnâme hükümleri dipnot 14'te verilmiştir.

55) Ömer Nasuhi Bilmen ; a.g.e., c. 2, s.147-150.

56) ÇŞS ; 387 / 140 ; A. Akgündüz ; a.g.e., s. 167-173.

57) R. Özdemir ; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı " adlı tebliğ.

58) HŞS ; 393 / 10 ; 394 / 257, 331,

59) ÇŞS ; 387 / 246, 294, 308, 309.

veya ölüm halinde emsallerine göre veya vereselerin kendi aralarında takdir edecekleri miktara göre, belirli bir para **mehr-i müeccel** adı altında terekeden düşülerek kadına verilir (60). Harput ve Çemişkezek sicilleri tahlil edildiği zaman, Osmanlı mahkemesinin aynı kurallara uyduğunu görmekteyiz.

Mehr-i Müeccel de, mehr-i mueccel gibi ev, bağ, bahçe, canlı, hayvan, ev eşyası, esvap ve nakit para şeklinde verilebiliyordu. 1631-1919 tarihleri arasında Harput'ta, mehr-i müeccel miktarı, 79 Riyali guruş ile 101,401,501 guruş arasında değişirken (61), 1890-1909 tarilerinde Çemişkezek'te 200,300,501,751 guruş arasında değişmekteydi (62). Görüldüğü gibi, o dönemde, bu bölgede geçerli olan mehr-i müeccel miktarı 101 guruş ile 501 guruş (bunlardan daha az veya daha çok olabilir) arasında değişmekte ve bu gelenek ile mehir miktarlarına askerî unsurların da uyması genel kaidelerden idi.

c- Namzetlik Akçesi

İslâm hukuku, evliliğin âkil ve baliğ olduktan sonra yapılmasını, evlenecek kız ve erkeğin kendi hür iradelerini kullanmalarını, velilerin kesinlikle müdahale etmemelerini, kız ve erkeğin rızaları dışında nikâh akdi veya zorla evlendirme gibi uygulamaların yapılamayacağını hükme bağlamıştır (63). Örfi olarak hazırlanan Osmanlı Kanun-nâmeleri ile Eylül Sonları 1831 (Evâsıt-ı R.Âhir 1247) tarihinde Sivas Eyaletine bağlı ehl-i örf ve ehl-i şer'mensuplarına hitaben yayınlanan fermanında (64), yine 1862 (1279) tarihinde yayımlanan fermanında aynı hükümlerin yer aldığı görülmektedir (65). Fakat zaman zaman toplum hayatında bu yasakların dışına çıkılarak, bazı sapmalar da olabiliyordu. Az da olsa bazı anne ve babalar küçük yaştaki kızlarını "beşik kertmesi" yöntemiyle bir başkasına nişanlayıp, karşılığında mal veya belirli bir para alıyorlardı. Kız büyüyüp geliştikten sonra, o adaya nikâh ederek evlendiriyorlar ve bu uygulamaya "namzed" alınan paraya da "namzetlik akçesi" deniliyordu. Bu usûl, bir çeşit "başlık" alınarak "beşik kertmesi" usûlü ile evlendirme şekliydi. Eğer, "namzed" edilen kız, büyüdüğü zaman "namzed" edilen

60) ÇŞS., 387 / 140 ; R. Özdemir ; " Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı ", TTT., s.109-110; A. Akgündüz; a.g.e., s.163-173 vd.

61) HŞS., 381 / 7,9; R. Özdemir ; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı" adlı tebliğ

62) ÇŞS., 387 / 140,172,246,270,308,309.

63) Çeşitli hadislerde bâkire ve dul kadınların izni alınmadan evlendirilemeyeceği belirtilmektedir. Bu hükümlerin metni dipnot 8'de verilmiştir. A.Akgündüz; a.g.e., s.158-159 vd.

64) HŞS.; 393 / 18. Bu konudaki fermanın geniş metni " kalın ve başlık " konuları işlenirken verilmiştir. Ayrıca bkz. dipnot 42,68.

65) HŞS.; 389 / 8 Ayrıca bkz. dipnot 42.

erkeğe varmak istemezse mahkemeye müracaat ederek sözleşmenin iptalini isteyebiliyordu. Bu gibi durumlarda , Osmanlı Mahkemesi, şer'i ve örfî hukukun hükümlerine uyarak sözleşmeyi iptal ediyordu. Harput ve Çemişkezek Sicillerinde, bu konu ile ilgili çeşitli örnekler bulmamız mümkün olmaktadır (66).

d- Kalın (Sep), Başlık,Halat ve Ağırılık Usûlü

Moğollar'da, güveyi adayı, kız evine belirli bir para verirdi. Bu paraya "kalın", uygulamaya da " kalın verme veya kalın alma " denirdi. Orta Asya Türkleri arasında da aynı uygulama vardı. Türkler arasında verilen bu paraya " kalın veya sep " deniliyordu (67). Türklerin İslâm'a girmeleriyle beraber, bu isimlerin " mehir ", "namzedlik akçesi ", " başlık", " halat ", " ağırılık " vb. gibi isimlerle değişmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Osmanlı aile yapısı incelenirken , " mehr-i muaccel, mehr-i müeccel ile namzedlik akçesi " nin alınıp verildiğini Kadı sicillerinden tesbit etmemiz mümkün olduğu gibi, " başlık parası " alıp verme adeti ile alınıp verilen paraların miktarlarını da tesbit etmemiz mümkün olmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunun yaşadığı değişik asır ve mekânlarda, evlenecek damat adayının, gelin adayına, günün şartları ile ekonomik durumuna göre mehr-i muaccel ile mehr-i müeccel verdiğini yukarıda belirttik. Verilen mehir miktarları asırlara göre değişti. XIX, yüzyılın ilk yarısında Harput Sancağı (Manuratü'l-Aziz) , Sivas Eyaletine bağlıdır. Bu bölgede, şer 'i şerife göre alınıp verilen mehr-i muaccel ile mehr-i müeccel miktarları 100,150 ve 250 guruş arasında değişmektedir. Fakat, İslâm hukuku gereğince uygulanan bu miktarlara, bazı kız aileleri razı olmazlar ve " başlık " adı altında 800 guruştan 1500 guruşa kadar değişen paralar almaya başlarlar. Bu kanunsuz uygulama gereği birçok kız ve erkek bekâr kaldığı gibi, dullar da evlenemez.Bazan,bazı kız ailelerinin, bu parayı veren kişiye, kızlarını, zorla nikâh ettikleri de görülen vakalar durumuna gelir. Bu uygulama ile çok kabarık " başlık parası " ödiyerek evlenen erkek, kız evinden de aynı fazlalıkta cihaz (çeyiz) istemeye başlar. Fakat, bu yola sapan bazı kız aileleri ise buna yanaşmaz. İslâm hukukunu zedeleyen, devletin aile kurumunu sarsan bu uygulama, bölgede epeyce huzursuzluğa neden olur ve büyük ihtimalle bölge kadılarından (veya naiblerinden) biri veya birkaçı

66) R.Özdemir; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı " adlı tebliğ ; R.Özdemir; " Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", TTT., s.110-111; R.Özdemir; " Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı,1880-1906", adlı tebliğ,

67) B.Y.Vladimitsov; *Moğolların İctimâî Teşkilâtı*, Ankara,1944, s.74-75 vd; Bahaeddin Ögel ; *Türk Mitolojisi*, c.1, Ankara , 1971, s.85 ; İ. Kafesoğlu; a.g.e., s.201-216-233,257,271 ; Abdülkadir İnan ; *Mağaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1968, s. 127-137, 341-349, 274-280; A.Donuk; a.g.e., s.162-168.

tarafından İstanbul'a " arz-ı ilâm " la bildirilir. Bunun üzerine Eylül sonları 1831 (Evâsıt-ı R.Âhîr 1247) tarihinde Sivas Sancağı mütesellimi Dergah-ı Muallâ Kapucubaşısı olan Seyyid Safer'e, Sivas Nâibine, Sivas'a bağlı tüm kazalardaki kadı ve nâiblere, tüm şehir â'yân, eşraf ve vücuh-ı ahalisine hitaben yazılıp, 6 yıl 4 ay sonra, yani 22 Ocak 1838 (25 Şevval 1253) tarihinde Harput Şer'iyye Siciline kaydedilen bir " emr-i ferman-ı humayun " da durum şöyle anlatılmaktadır : "... ehl-i İslâmîden ber-mukteza-yı sened-i seniyye te'ehhül itmek murad idenler kefülleri olan nisâbı emr-i muaccele-i misli ile bi't-terâzî eylemeleri lâzım iken, Sivas Sancağı dahilinde bulunan karyelerde izdivaç itmek murad idenler taraflarından insâ cânibine " başlık " nâmiyla sekizyüz ve bazen bin ve binbeşyüz gurus akçe l'ta olunmadıkça akd-i nikâh olunmaması adet-i hakîmîn gûş olduğundan içlerinden ademü'l-iktidar olanlar bu sebeble bi'z-zarûrî te'ehhül idemiyerek bu cihetle karye-i merkumede olan ricâl ve nisânın ekseri dul müddet-i tenakih ve tenasilden mâhrum oldukları bu def'a bi'l-ihbar tahkik kılınıp, bu keyfiyyed şer'-i şerifin hilâfı ve zirâ-yı meyâmın irtizâ-yı mülûkâneme mugayir ve menâfi olarak şol emr-i mekruhun def' ve ref' şer'an ve diyâneten ehemm ve elzem ve ser-vâyîn olduğuna göre karye-i merkûmede bulunan tâife-i nisvânın hâl ve şan ve şurût ve sâ mânlarına nazaran mehr-i misli yüzelli (150) ve nihâyet ikiyüz elli (250) gurus ve seyyâ olacağı emr-i gayr-i mühim ..." olduğu belirtildikten sonra tekrar mütesellim, kadı, nâib, â'yân ve vücuh-ı ahâli denilen görevlilere hitab ederek : " ... bundan böyle karye-i merkûm ahalisinden te'ehhül murad idenlerin maktûca bulunanları kefülleri olan nisâbı ikiyüz elli (250) ve mütevassıt olanlardan yüzelli (150) ve bunların mâdûnu yüz (100) gurus mehr-i muaccel takdîr ve l'tâsî ile tezviç idüb bundan ziyâde " başluk " nâmiyla bir akçe ve bir habbe l'ta olunmaması ve nisâ cânibinden dahi minval-i muharrer üzre ahz olunacak mehr-i muaccel miktarından ziyâde " cihazının " ve diğêr istishab itmek dâiyyesiyla tezviç maslahatından emrâr-ı vakt vukua gelmemesi esbabından istihsâlline bübaderet ve şu kadar ki seniyye-i irade-i humayûnum yalnız mehr-i muaccel ve müeccel hakkında yekdiğêrin istihkak ve tahmilinden hâriç ittihaz olunan adet ve vetirenin men' ve tereccâyin-i münhasıl olub zinhar bu vesile ile mislen ahz ve itâ sebebe mebni tezevvüç-i istimyan-ı nisavânın kefülleri olmayan Zeyd ve Amr cehren tezevvüç ve akd-i nikâh eylemek misillü mugayir-i şer'-i şerifi zulm ve teaddiyân dahi kat'an Rızâ-yı Humayunum olmadığı âşikâr olduğuna binaen işte ana göre inzâr-ı irâde -i seniyyeme ihtimam eylemeniz fermanım olmağın tenbihen ve tahrîren işbu emr-i celil-i kadrîm ısdar ve... tisyâr olunmuşdur. İmdi vusûl -i emr-i şerifimde suret-i irade-i seniyyemi kat' an karye-i merkûme ahalisine irâde ve tefhim birle mucab ve muktezası üzre amel ve hareket olunması hususuna İkdâm ve gayret eylemeniz irade-i Aliyyem muktezasından idigü ve hilâf-ı

şer'-i şerif-i garra ve mugayir-i emr-i rıza vaz' ve hilâf vuku'una bir veçhine rıza-yı şerifim olmadığı malumunuz oldukda ber-veçh-i meşruh üzere amel ve hareket ve işbu ferman-ı âlişanın emri ile şer'-i şerifin hükümlerinin uygulanarak mehir' in dışında " başlık parası " nın yasaklanmasını istemektedir (68). Önemine binaen, uzunca tam metnini vermeye çalıştığımız bu ferman'da , Şer'î ve Örfî hukuka göre alınıp verilen 100 ile 250 guruş arasında değişen mehirlerin alınıp verilmesi emredilirken, 800, 1000, 1500 guruş'a varan " başlık parası " nın İslâmî ve Örfî olmadığı için yasaklandığı, İslâm hukukuna mugayir olarak verilen mehir (veya kanunsuz alınan başlık) miktarına denk cihaz (çehiz) istenemeyeceği, yine İslâm hukukuna aykırı olarak, kızların, velileri tarafından zorla başkalarına nikâhlanamayacağı , günün şartlarına göre malî durumu iyi olanların 250 guruş, orta halli olanların 150 guruş ve fakir olanların ise 100 guruş mehir-i muaccel ve mehir-i müeccel vereceğini, Sivas Sancağı ile Ona bağlı kaza ve köylerin buna uyması, mütesellim, kadı, nâib,â'yân,eşraf ve vücuh-ı ahali gibi ehl-i örf ve ehl-i şer' mensuplarının bu hükümleri sıkı sıkıya uygulamaları istenmektedir. Sosyal bir problem durumuna gelen " başlık parası " konusuna, devletin, özel bir ferman çıkarmış olması dikkat çekici bir durumdur. Devlet, İslâm hukukunu uygulamayan zümrelere karşı, Örfî emir çıkartarak, İslâmî prensipleri uygulamak istemiştir. Bu uygulama ile İslâmî olmayan geleneklere fırsat verilmemiş olmaktadır. Başlık konusunun, günümüzde dahi sosyal bir mesele olduğu herkes tarafından bilinmektedir.

Bu geleneklerin dışında kalan " kalın " ve " halat " alıp-verme adetlerini Sicillerden tesbit etmek mümkün olmadı. Fakat yaptığımız yüzey araştırmalarında, Maraş, Siverek,Suruç, Urfa dolaylarında, İslâmî statüye sokulmuş olarak " kalın alıp-verme " adetinin yaşadığını, Elazığ,Diyarbakir, Tunceli, Bingöl ve Muş çevrelerinde " başlık " şeklinde alınıp verilen paralara, " kalın " kelimesinden bozma "Gelin " denildiğini, Elazığ ve Tunceli yöresinde evlenecek kızın dayısına " halat " adı altında belirli bir para veya silâh verildiğini tesbit ettik (69).

e - Cihaz Yapımı

Moğollarda , Orta Asya Türkleri arasında, güveyi adayının kız evine verdiği "kalın veya sep " adlı paraya karşılık, kız evi de belirli bir " cihaz " (çehiz) getirirdi. Cahiliyye Çağı Arapları arasında böyle bir adetnin varlığına rastlanmamaktadır.

68) HŞS., 393 / 18. Fermanın yazılış tarihi ile Harput Mahkemesine gelişi arasında çok fazla süre var. Sanıyorum 1831 ' de yazılan bu ferman İstanbul'dan (veya Sivas Eyâlet Merkezinden) tarihi değiştirilmeden 1838'de tekrar yazılıp, te'kit edilmiş olmalıdır.

69) " Kalın " kelimesi Türkmenler arasında aynen " kalın " şeklinde telaffuz edilirken, Gürmançlar arasında " Geli60n " şeklinde telaffuz edilmektedir.

İslâm dini zuhur ettiği zaman, bu konuyu da mehir konusu gibi, yasal prensiplere bağlamayı ihmal etmemiştir. Erkeğin mehir vermesini şartla bağlarken, verilen mehire denk cihaz (çehiz) istenemeyeceğini veya kız evinin böyle bir şartla zorlanamayacağını hükme bağlamıştır. Bu hükümleri uygulayan Osmanlı kadıları da aynı doğrultuda kararlar vermiştir.

Cihaz yapımı , yapılan cihazın çeşitleri Anadolunun değişik bölge ve şehirlerinde farklı biçimlerde uygulanırken Harput ve Çemişkezek'te de kendine özgü biçimde uygulanmaktaydı. Harput'ta evlenen bir kız 2 takım zenne elbise, püsküllü fes,1 entari, 1 yelek, 1 hırka, 2 yazma, 1 acem şalı, 2 havlu, 1 kat yatak, 1 sutası, 1 tava, 1 sitil, 1 sahan, 1 bakır üsküre (sutası) vb. gibi eşyaları cihaz olarak getirirken (70), Çemişkezek'te ise elbise, yemeni , çarşaf,kundura, yatak vb. gibi eşyalar getirilmekteydi (71). Bu örneklerde görüldüğü gibi, Harput ve Çemişkezek'te evlenen bir genç kız, bu tür cihaz getirmekte ve boşanma gibi bir durum hasıl olunca da geri götürmekteydi.

3- Evlilik Gelenekleri

Yukarıda belirttiğimiz şekilde, evlenmeden önce yapılması gereken usul ve adetleri yerine getiren kız ve erkek evliliğe adım atmış oluyordu.

Orta Asya Türkleri arasında bazı istisnalar hariç tutulursa,poligami (çok evlilik) usulüne pek rastlanmaz. Genellikle yaygın olan evlenme biçimi monogami (tek evlilik) şeklindedir. İslâm hukuk ise,bu konuyu kendine özgü biçimde çözümlenmiştir. Değişik ayet ve hadislerde geçerli mazeretin olması, hanımlar arasında mutlaka adaletin sağlanması şartıyla 4 kadına kadar evliliğe müsaade edilmiştir (72). Ama Hz. Peygamber'in hadislerinde ise, en hayırlı evliliğin tek kadınla olması tavsiye edilirken, hanımlar arasında mutlak adaletin sağlanması (73) şartıyla, bu kapı hemen hemen kapatılarak tek kadınla evlenme usûlü kabul edilmiş gibidir. İslâm hukukunun müsaade

70) HŞS.; 350 / 45 ; 381 / 27,60 ; R.Özdemir; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı " adlı tebliğ.

71) ÇŞS.; 387 / 309.

72) "... sizin için helâl olan (diğer) kadınlarından ikişer, üçer,dörder olmak üzere nikâh edin..." Nisa Suresi, Ayet,3 ; " Kadınlar arasında adalet ve müsavâtı tatbik) etmenize ne kadar hırs gösterseniz, asla güç yetiremezsiniz..." Nisa Suresi, Ayet, 129 (Bkz.H.B.Çantay; KHK., c.1,s.117-118,124-125,145;DİBY.,KKTA.,s.76,81,98;E.H.Yazır;HDKDT.,c.2,s.1269-1270, 13-c.3,18-1319,1325,1329,1330 vd).

73) Zevceler arasındaki " adalet ", yedirme ,giydirme,barındırma ,zevci muamele,sevgi vb.hususlarda tam bir eşitliktir. Bu temin edilemeyince-ki temini hemen imkânsızdır-bir zevce ile iküfa etmek zarûridir..." Bu (bir tek zevce veya cariyeye) sizin (haktan) eğrilip sapmamanıza daha yakındır" (Nisa Suresi, Ayet,3) kaydında asıl olan kâidenin,yani adalet kâidesinin bir tek zevce ile evlenmekten ibaret olduğunun açık bir delilidir (Bkz. H.B.Çantay; KHK., c.1,118).

etmesine rağmen, Harput ve Çemişkezek'te yaşayan müslüman ve zimmî sivil kesim arasında, poligami usulünün rağbet görmediğini tesbit etmekteyiz.

Acaba askerî aileler arasında durum neydi? Çok evlilik geleneği yaygın mıydı? Bu soruları doğru olarak cevaplandırabilmek için, örnekleme yöntemiyle Harput Şer'iyye Sicillerine yansıyan 44, Çemişkezek Sicillerine yansıyan 16 olmak üzere toplam olarak 60 askerî ailenin muhallefatını örnek olarak aldık (74). Bu tereke sahiplerinin tamamı 4. Orduya bağlı (bazıları 6. ve diğer Ordulara bağlı) Nizamiye, Redif ve Jandarma sınıfından olan zabıt, er ve yardımcı personeldir. Bu 60 askerî rütbe ve sınıfı da şöyledir (BKZ. Tablo-I). Tabloda görüldüğü gibi, Vali ve Paşalardan en alttaki er'e kadar değişik kesimler örnek içine alınmaya çalışılmıştır. Bu örneklerden 16 tanesi (tüfenkçi ustasıyla beraber) (yani % 26,66'sı) subay kesimine, 44 tanesi (yani % 73,33'ü) de er zümresine aittir.

Bu 60 askerî zümrenin, evlilik durumları da şöyledir (Bkz. Tablo-II). Tabloda görüldüğü gibi, 16 subaydan 5 tanesi (% 31,25'i) tek evli, 5 tanesi (% 31,25'i) 2 evli, 5 tanesi de (% 31,25'i) bekârdır. Bu iki evli olan 5 subaydan, 2 tanesinin birinci hanımları ölmüş olduğu için, aynı çatı altında iki evli olan subay sayısı 3'e yani % 18,75'e düşmektedir. Bu iki evli olanlardan birisi Vali, birisi Mirliva, birisi de Tüfenkçi ustasıdır. Valinin birinci hanımı Maraş'da, Mirliva'nın birinci hanımı Behisni'de, Tüfenkçi Ustasının birinci hanımı da İstanbuldadır. Üçünün de oğulları ve kızları vardır. İkinci evliliği yapmak için tek mazeretleri, birinci hanımlarının yanlarında bulunmayışıdır. Ama isteselerdi, birinci hanımlarını yanlarına getirmeleri mümkün olurdu. O nedenle, bu subayların ikinci evliliği, mazeretsiz ve isteyerek yapmış olduklarını söylemek mümkündür.

Er zümresinde çok evliliğe daha az rastlanmaktadır. 44 er'den 16 tanesi (% 36,36'sı) tek evli, bir tanesi (% 2,27'si) 2 evli, 27 tanesi de (% 61,36'sı) bekârdır. Subaylarda iki evlilik oranı % 31,25, % 18,75 arasında (birinci hanımların sağ veya ölü oluşuna göre) değişirken, er'lerde % 2,27 civarında kalmaktadır. Subay ve erlerden aynı çatı altında 2 evli olan (birinci hanımı ölenler tek evli kabul edildi) üçü subay biri er olmak üzere 4 kişidir. Bunların 60 asker içindeki oranı ise % 6,66'dır. Ölçü alınan askerlerden sadece bir tanesinin zimmî olması nedeniyle, bu sonuç, müslüman subay ve er'lerin evlilik uygulaması ile geleneklerini yansıtmaktadır.

Bu sonuçlara göre, İslâm hukukunun belirli şartlarla dört evliliğe kadar müsaade etmesine rağmen, Ankara, Kırşehir, Tokat ve Trabzon'da olduğu gibi, Mamuratü'l-Aziz ve Çemişkezek'te oturan askerîlerin poligami usulüne itibar etmediğini, hele hele 3 ve 4 evliliğe hiç itibar etmediğini açıkça göstermektedir.

74) HŞS.; 394/4, 5, 16, 17, 18, 19, 20, 42, 59, 67, 92, 118, 127, 133, 165, 167, 196, 208, 233, 234, 241, 242, 246, 247, 253, 257, 275, 289, 331, 347, 365, 370, 379, 381, 382, 397, sayfalardaki tereke kayıtları ile diğer belgeler örnek alındı.; ÇŞS.; 387/36, 38, 39, 41, 42, 46, 51, 102, 142, 165, 170, 199, 272, 294, 315, 325. sayfalardaki tereke kayıtları ile diğer belgeler örnek alınmıştır.

TABLO-I

1890-1919-TARİHLERİ ARASINDA, MAMÜRATÜ'L-AZİZ VE ÇEMİŞKEZEKTE
ÖRNEK ALINAN 60 ASKERİN RÜTBESİ

Sıra No	Askerlerin Rütbesi	Sayıları	Bütün içindeki oran (%)
1	Mamüratü'l-Aziz Valisi (Paşa)	1	1,66
2	Mirliva Paşa (Tuğgeneral)	3	5
3	Binbaşı (Ağa)	1	1,66
4	Yüzbaşı (Ağa,Efendi)	3	5
5	Mülâzım-ı Sani (Efendi)(Üsteğmen)	2	3,33
6	Mülâzım-ı Evvel (Ağa) (Teğmen)	2	3,33
7	Doktor (Zimmî)	1	1,66
8	Ser-Çavuş (Efendi) (Başçavuş)	2	3,33
9	Tüfenkçi Ustası (Ağa)	1	1,66
10	Kanun Çavuşu	1	1,66
11	Çavuş	5	8,33
12	Onbaşı	4	6,66
13	Bölük Emîni	1	1,66
14	Borazancı Er	2	3,33
15	Er	31	51,66
	Toplam subay sayısı	16	26,66
	Toplam er sayısı	44	73,33
	Genel toplam	60	

Mamüratü'l-Aziz ve Çemişkezek'te oturan askeriler arasında tesbit ettiğimiz bu sonuçlar, 1631-1919 tarihleri arasında,Sivil Harput ailesini incelerken tesbit ettiğimiz sonuçlara da denk düşmektedir (75).Yine bu sonuçlar XVI. yüzyılın sonlarında Anadoludan geçen Alman Protestan Papazı Salamon Schweigger'in " ... çok karılık yoktur. Herhalde bu işi denemiş,dert ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler..." müşahadesiyle bütünlük arzemektedir (76).

75) R.Özdemir; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı " adlı tebliğ.

76) I.Ortaylı; a.g.m., s.37.

TABLO - II

1890-1919 TARİHLERİ ARASINDA MAMURATÜ'L-AZİZ VE ÇEMİŞKEZEK'TE
OTURAN ASKERLERİN EVLİLİK DURUMLARI

Sıra No	Evlî veya Bekâr Askerlerin Rütbesi	Kaç Askerin örnek alındığı	Evlilik Durumları					Düşünceler
			Bir kadınla evli olanlar	İki kadınla evli olanlar	Üç kadınla evli olanlar	Dört kadınla evli olanlar	Bekar Olanlar	
1	Mamuratü'l-Aziz Valisi (Paşa)	1	-	1	-	-	-	Hanımın birisi M.Aziz'de, Birisi de Maraş'tadır.
2	Mirliva Paşa	3	2	1	-	-	-	iki evlinin, hanımının birisi M.Aziz'de birisi de Behisni'de (Besni), tek evli olanın birisinin hanımı yanında diğerinin ki ise İstanbul'da oturuyor.
3	Binbaşı (Ağa)	1	-	-	-	-	-	Evlî, ya da bekâr olduğu belli değil, ama belgede bekâr görünüyor.
4	Yüzbaşı (Ağa, Efendi)	3	1	1	-	-	1	İki evli olanın birinci hanımı ölmüş, birisinin de evli veya bekâr olduğu kesin belli değil.
5	Mülâzım-ı Sani (Ef.)	2	-	-	-	-	2	Belgede bekâr görünüyor.
6	Mülâzım-ı Evvel (Ağa)	2	1	1	-	-	-	İki evli olanın birinci hanımı ölmüştür.
7	Doktor (Zimmî)	1	-	-	-	-	1	Belgede bekâr görünüyor.
8	Ser-Çavuş (Efendi)	2	1	-	-	-	1	Belgede bekâr görünüyor.
9	Tüfenkçi Ustası (Ağa)	1	-	1	-	-	-	Hanımın birisi M.Aziz'e bağlı Hüseyinik köyünde, birisi de İstanbul'da oturmakta
10	Kanun Çavuşu	1	-	-	-	-	-	Belgede bekâr görünüyorlar.
11	Çavuş	5	3	-	-	-	2	" " "
12	Onbaşı	4	-	-	-	-	4	" " "
13	Bölük Emni	1	-	-	-	-	1	" " "
14	Borazancı Er	2	-	-	-	-	2	" " "
15	Er	31	13	1	-	-	17	" " "

TEK VE ÇOK EVLİLİK ORANLARI

Subay ve Er	Ölçü Alınan Subay ve Er Miktarları	Oran %	Düşünceler
Subaylarda tek evlilik oranı	5 kişi	31,25	16 Subay ölçü alınmıştır
" Çok " "	5 "	31,25	16 " " "
" bekâr " "	5 "	31,25	16 " " "
Erlerde tek evlilik oranı	16 "	36,36	44 Er " "
" Çok " "	1 "	2,27	44 " " "
" bekârlık " "	27 "	61,36	44 " " "
Subay ve erlerde tek ev. "	21 "	35,00	60 Subay ve er öl. alı.
" " çok ev. "	6 "	10,00	60 " " " "
" " bekârlık "	32 "	53,33	60 " " " "
Aynı Çatı altındaki tek ev. oranı	21 "	35,00	60 " " " "
" " " çok " "	4	6,66	60 " " " "

Anadolunun çeşitli kentlerinde itibar görmeyen poligami' nin, M.Aziz ve Çemişkezek'te oturan askeriler arasında da itibar görmediğini söylemek mümkündür.

4 - Nafaka Tayini

Nafaka, çıkmak, gitmek,sarf etmek manalarını taşıırken, fıkıh ıstılahında ise, yeme, giyinme, barınma ve bunlara tabi olan şeylere denmektedir.

İslâm hukukuna göre, evin reisi erkektir. Erkek, kadın ve çocukların kimseye muhtaç olmayacak şekilde yeme, içme, giyinme, barınma vb. ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü tutulmuştur. Eğer erkek, bu yükümlülüğünü yerine getirmiyor, veya değişik nedenlerle getiremiyorsa, mahkeme kararıyla bu görevin nerede ve nasıl yerine getirileceği tayin edilecektir (77).

Evin reisi olan babanın, korumakla görevli olduğu karısı ve çocuklarının yeme,giyinme ve barınma ihtiyaçlarını yanlarında bulunduğu sürece karşılamakla yükümlü tutulduğu gibi, beldeden kaybolması, çok uzaklara gitmesi, iflas edip fakir düşmesi vb. gibi durumlarda bile nafakalarını karşılaması emredilmektedir (78). Bu fıkıh hükümlerinin yanında, bazı ayet ve hadisler de konuyu çok daha bariz olarak açıklamaktadır (79).

Harput ve Çemişkezek Şer'iyye Sicilleri incelendiği vakit, bu islâmi hükümlerin aynen uygulandığını görmekteyiz.

Evin reisi olan (veya koca) eşinin veya çocuklarının günlük yeme, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaz veya karşılayamazsa, karısı veya büyük çocukları veya çocukları küçükse vasileri veya nâzırları mahkemeye müracaat ederek babaları (veya kocası) malından " günlük " veya " aylık " esasına göre " nafaka ve kışve baha " adı altında belirli bir ücret takdir ettirip, kullanmaları yolunda izin alıyorlardı. Aynı

77) Ö.N.Bilmen ; a.g.e., c.2,s.444-488. Bu sayfalarda ayrıntılı bilgi verilmektedir; A.Akgündüz; a.g.e., s.183-192.

78) Ö.N.Bilmen ; a.g.e., c.2,s.444-488; A.Akgündüz; a.g.e., s. 183-192. Bu iki eserde de değişik çözümler üzerinde durulmaktadır.

79) "... (yine) sana hangi şeyi nafaka vereceklerini sorarlar. Deki; " ihtiyacınızdan artanı (verin)..." Bakara Suresi, Ayet, 219 (Bkz.E.H.Yazır; HDKDT., c.2,s.760-761; H.B.Çantay; -KHMK., c.1,58); Ebu Mesud'dan (r.a.) rivayet edilen bir hadiste " Her hangi bir müslüman kendi ehline - Allah'ın rızasını kast ederek - infak edip zarurî ihtiyaçlarını te'min ederse, bu infak o müslüman için sadaka olur " buyurulmaktadır. Ebu Hureyre' den (R.A.) rivayet edilen kutsî bir hadiste "... Ey mümin, nafaka vermeğe nafakası üzerine vâcip olan aile efradınla başla, sonra başkalarına sarf et. Aile efradının nafakaları verilmezse kadın der ki; yabeni besle, yahud yakamı bırak. Hizmetçi de ; Beni besle , beni çalıştır,der; Çocuk da; Beni besle,beni kime bırakırsın? der." buyurulmaktadır (Bkz.Buharî ; c.11,s.271-273);S.Ş.Ansay; a.g.m., s.30-31; I.Ortaylı; a.g.m.,s.38-39.

uygulamadan, M.Aziz ve Çemişkezek'te oturan askerî ailelerin de yararlandığını görmekteyiz. Meselâ: 10 Ocak 1907 (25 Zilkade 1324) tarihinde, Çemişkezek'in Çukur Mahallesinde oturan Fatma binti Osman adlı kadın , iki küçük çocuğuyla beraber Çemişkezek Mahkemesine müracaat ederek, kocası Abdülhalim bin Hüseyin'in Redif Taburları ile Yemen'e gittiğini, çocuklarına nafaka bırakmadığını, şimdi çocukların şiddetli nafakaya ihtiyacı olduğunu, kocasının, Hasan Efendi elinde bulunan nakit parasından yeteri kadar " nafaka ve kisve-baha " tayin edilmesine ister. Şahitleri dinleyen mahkeme durumu değerlendirdikten sonra, çocuklara şehriye (aylık) 30 'ar guruştan 60 guruş " nafaka ve kisve-Baha " tayin edip, vasileri olan annelerinin bu parayı harcamasına izin ve " hüccet-i şer'iyye " verir (80). Bazan, kocası uzaklara giden kadınlar, mahkemeye müracaat ederek kocası malından kendilerine yeteri kadar "nafaka ve kisve -baha " tayin edilmesini istiyebiliyorlardı. Meselâ: 5 Nisan 1906 (10 Safer 1324) tarihinde, Çemişkezek'in Çukur Mahallesinde oturan Zeynep Hatun adlı kadın mahkemeye müracaat ederek İstanbul'a giden kocasının kendine " nafaka ve kisve-baha " bırakmadığını, şimdi kocası malından kendine yeteri kadar " nafaka ve kisve-baha " tayin edilmesini ister. Şahitleri dinleyip durumu değerlendiren mahkeme, kocası malından yevmî (günlük) 60 para takdir ederek, izin ve " hüccet-i şer'iyye " verir (81). Aynı uygulamaları Harput'ta da (M.Aziz) görmekteyiz (82).

5- Boşanma (Mufarakat, Muhalaa) ve Zina

Lügatta iki şeyin birbirinden ayrılması, fıkıh istilâhında ise "zevciyyet bağlarının çözülmesi " manalarına gelmektedir.

İslâm dini değişik hükümlerle evlenmeyi teşvik ederken, boşanmayı ve boşanmaya sebep olan zina, saygısızlık,hakka tecavüz vb. gibi fiilleri de yasaklamıştır (83). Eğer bütün çabalara rağmen, birlik ve uyum sağlanamama, " talâk-ı bain " (üç talakla kadını boşayıp bir daha dönememe), " talâk-ı ric'i " (iddet müddeti bitmeden kadına dönme) vb.gibi usullerle " muhalaa " ve " mufarakat " (boşanma) caiz görülmüştür. Bu şekilde boşanan kadın " Iddet müddeti " denilen üç hayız (3 ay) müddeti kadar bekledikten sonra yeniden bir başkası ile evlenebiliyordu. Bu üç ay süresince eski kocası da " Iddet nafası " adı altında belirli bir para ödüyordu.1905 (1323) tarihlerinde, Çemişkezek'te, " iddet nafakası " nın miktarı 200 guruş (daha az veya daha çok olması mümkündür) civarında idi (84).

80) ÇŞS.; 387 / 294.

81) ÇŞS.; 387 / 270

82) R.Özdemir; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı " adlı tebliğ.

83) Bu konudaki ayet ve hadislerin metinleri dipnot 4,6,8,38,39 ve 40'da verilmiştir.

84) ÇŞS.; 387 / 246.

Harput ve Çemişkezek Sicillerine yansıyan "boşanma hüccetleri" nde, ayrılık sebebi olarak; "aramızda zindegâne olmadığından" veya "aramızda hüsn-i muâşeret olmadığından" veya "aramızda hüsn-i İmtizaç olmadığından" veyahutta "aramızda adem-i İmtizaç" tan dolayı vb.gibi durumlar gösterilirken, zina gerekçesinin gösterildiğine hiç rastlamadık. Bazı kişiler ise hiç gerekçe göstermeden "boşadım" diyerek evliliğe son verirken, bazıları da "nezir" e bağlı olarak (bu işlem olursa karım boş olsun gibi) evliliğe son verebiliyordu (85).

Ayrılıklarda, boşama veya boşanma hakkını erkekler kullandığı gibi, kadınlar da kullanabiliyordu. Meselâ: 25 Ocak 1903 (25 Şevval 1320) tarihinde, Çemişkezek'e bağlı Ulukale köyünde oturan Hayriye binti Şerif bin Yusuf adlı kadın Çemişkezek mahkemesine gelerek 5 ay önce "mehir ve nafaka" almamak kaydıyla kocasından boşandığını, şimdi eksi kocasının evliliğine mani olduğunu beyan ederek, bu duruma engel olunmasını ister. Mahkemeye çağrılan eski kocası Bekir bin Saidullah' a sorulur.Kocası; " Benim aklım başımda değildi. Boşadığımı hatırlamıyorum" diyerek boşanma olayını inkâr ederek karısına tekrar sahip olmak ister. Fakat kadın, şahitler getirerek, boşanma olayını isbat ederek evliliğe son verir (86). Görüldüğü gibi koca evliliği istemesine rağmen kadın kabul etmemiştir. Bu tür kâideler sivil kesim için geçerli olduğu gibi, askerî kesim için de geçerliydi. Osmanlı mahkemelerinin verdiği bu tür kararlar tamamen İslâm hukukuna uygunluk göstermektedir.

Orta Asya Türkleri arasında zina hiç hoş karşılanmayıp yasaklanmıştır. İslâm hukuku da bu konuyu ele alarak kendine has kaidelerle yasaklamıştır.Bu yasaklara uymayan bekârlara " hat " cezası öngörülürken, evli erkek ve kadınlardan zina yapanlara da " recm " cezası öngörülmüştür. Zinanın sübut bulunduğu tesbit edip ceza verebilmek için,4 erkek şahidin aynı anda,aynı yerde ifade farkı olmaksızın zinanın sübut bulunduğu yolunda şahitlik yapmaları gerekmektedir. Bu ise çok zor bir durumdur.O nedenle, Osmanlı kadınları 1680'de verilen " recm " ve " İdam" cezası dışında, zinanın sübut bulunduğu kararına varamamış ve verilen kararlar hep zina isnadı durumunda kalmıştır. Bunun dışında mahalleden veya şehirden sürgün cezaları veya " tevbe-i istiğfar " cezaları verme yoluna gitmiştir (87). M.Aziz ve Çemişkezek'te incelediğimiz askerî ailelerde ise zinaya rastlanmamaktadır.

85) ÇŞS.; 387 /172,207 ; HŞS.; 392 / 8; 181 / 27 ; R.Özdemir; "Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı" adlı tebliğ; Bu tebliğde çok çeşitli örnekler verilmiştir.R.Özdemir; "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", TTT., s.116-119.

86) ÇŞS.; 387 / 207,233; R.Özdemir; "Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı" adlı tebliğ. Bu uygulama, Osmanlı toplumunda kadının yerini göstermesi bakımından önemlidir.

87) R.Özdemir; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı" adlı tebliğ; R.Özdemir; "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", TTT., s.116-119 ; Ayrıca bkz. dipnot,38,39,40.

VI - Doğum Olayları ve Çocuk Sayısı

İslâm hukukuna göre baba, ailenin reisidir. Aile içinde kadının koca üzerindeki hakları olduğu gibi, çocukların da baba üzerinde hakları vardır. Baba, Çin'de, Hindistan'da, İran'da, Moğollar'da, Cahiliyye Çağı Araplarında olduğu gibi çocukları atamaz, kız ve oğlan çocuğu şeklinde de ayırım yapamazdı. Birçok ayet ve hadisler, bu konularda, babalara yasaklamalar getirdiği gibi, bunları belirli hukukî prensiplere bağlamayı da ihmal etmemiştir (88). İslâm Dininin bazı hükümlerinde müminlerin çoğalmasında için doğum olayları teşvik edilirken, bazı hükümlerinde ise, plânlı gelişen aile yapısına cevaz verilmektedir(89). İslâm hukukunun bütün hükümleri çeşitli İslâm memleketlerinde aynı şartlarda uygulanamıyordu. Bölgelerin iklimi, coğrafi yapıları ile sosyo-ekonomik durumları bunu değişik yönlerden etkiliyordu.

1890-1919 tarihleri arasında incelediğimiz M.Aziz ve Çemişkezek şehirlerinde durum neydi? Doğum olayları ve çocuk sayısı hangi seviyede idi? Askerî gruplara göre çocukların dağılımı nasıldı? Bu soruları tam olarak aydınlatılabilmek için 1890-1919 tarihleri arasında M.Aziz şehrinde görev yapan ve değişik askerî sınıflara ait 44 askerî ailenin terekesini, 1890-1909 tarihleri arasında Çemişkezek'te görev yapan ve değişik askerî sınıflara ait 16 askerî ailenin terekesini ölçü olarak aldık(90).

88) "... Anaya, babaya iyilik edin. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de, Onların da rızkını biz vereceğiz..." En'am Suresi, Ayet, 151; " ana ve baba ile yakın hısımların bıraktıklarından kadınlara -azından da- farz edilmiş nasyb olarak,hisseler vardır" Nisa Suresi, Ayet,34; "...kadınlara iyilikle muâşeret ediniz..." Nisâ Suresi, Ayet,19 ; " Öyleyse sakın öksüze kötü muamele etme" Duhâ Suresi, Ayet,9,Ayrıca Ku'ran-ı Kerim'de bu konularla ilgili birçok ayet-i kerime bulmak mümkündür (Bkz.H.Yazır ;**HDKDT** ,c.2,s.1270,1299,c.3,s.2090;H.B.Çantay; **KHMK**.,c.1,s.118,120,211;DİBY.; **KKTA**.,s.148,595); İbn-i Ömer (r.a.)'dan rivayet edilen bir hadiste Hz.Peygamber (a.s.) : "hepiniz çoban yani muhafızsınız, ve hepinizde maiyyetinizde bulunanların hukukundan mesulsünüz.Amirler maiyyetindekilerden muhafızdır. Aile reisi, aile efradının çobanıdır. Kadın da kocasının evi ve çocukları üzerinde muhafızdır.Hûlasa: hepiniz muhafızsınız ve hepiniz de idarenizde bulunanların hukukundan mesûlsünüz" Hadisi Buhari ve Müslim rivayet etmiştir (Bkz.Muhyiddin-i Nevevî ; **RS**., c.1,324); Mugire İbn-i Su'be (r.a.)'dan rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur. " Allah size analara isyanı, kız (mevlûd) ları diri diri defni, verilecek borcun verilmemesini, verilmeyen bir şeyin alınmasını haram kıldı..." (Bkz.**Buhari**,c.7,s.292); Aynı mealde,Ubade bin es-Sâmit (r.a.) dan rivayet edilen bir başka hadiste Hz.Peygamber (a.s.); " Allah'a (ibadette) hiçbir şeyi şerik etmemek,sirkat etmemek,zina eylememek, evladınızı öldürmemek hem kızları hem de oğlanları diri diri gömmemek)..." buyurmuştur (Bkz.**Buhari**, c.1,c.34 /b; Hz.Peygamber (a.s.) Veda Hutbesinde de şöyle buyurmuştur. "...Ey nâs,kadınların haklarına riayet etmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah emaneti olarak aldınız.Ve onların namuslarını ve ismetlerini Allah adına söz vererek helâl ediniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinde hakları vardır..." (Bkz.**Buhari**, c.10,s.397-407).

89) H.Atay; a.g.m., s.228-232.

90) HŞS.; 394 / 4, 5, 16, 17, 18, 19,20, 42,59, 67,92, 118,127, 133, 165,1 67, 196, 208, 233,234, 241,242, 246, 247, 253, 257; 275, 289, 331, 347,3 65, 370, 379,381,382,397. sayfalardaki tereke kayıtları ile diğer belgeler ölçü alındı; ÇŞS.; 387 / 36, 38, 39, 41, 42, 46, 51, 102, 142, 165, 170, 199,272, 294, 315, 325. sayfalardaki tereke kayıtları ile diğer belgeler ölçü alınmıştır. Bkz.Dipnot,71.

TABLO -III
MAMURATÜ'L-AZİZ (HARPUT) VE ÇEMİŞKEZEKTE OTURAN ASKERİ AİLELERİN
ÇOCUK SAYILARI (1890 - 1919)

Sıra No	Çocuk Sahibi Askerlerin Görev ve Rütbeleri	Görev Yaptıkları Şehir	Erkek Çocuk Sayısı	Kız Çocuk Sayısı	Çocuğu olmayan aile Sayısı	Bekâr olan asker sayısı	Tabii olduğu Askerî sınıf	Düşünceler
I - Zabıt Grubu								
1	M.Aziz Valisi (Paşa)	M.Aziz	3	4	-	-		İki evli.
2	Mirliva Paşa	"	3	3	-	-	6.Ordu	
3	Mirliva Paşa	"	1	2	-	-	Redif	İki evli.
4	Mirliva Paşa	"	3	1	-	-	Redif	Bir evli.
5	Binbaşı (Ağa)	"	-	-	-	Bekâr	Redif	Hanımı İstan. oturuyor.
6	Yüzbaşı (Ağa, Ef.)	"	-	2	-	-	Jandarma	Bekâr olması mümkün.
7	Yüzbaşı (Ağa, Eg.)	Çemiş	2	3	-	-	Jandarma	-
8	Yüzbaşı (Ağa, Ef.)	"	-	-	-	Bekâr	Redif	Belgede Bekâr görünüyor
9	Mülazım-ı Sani (Efendi)	M.Aziz	-	-	-	"	Nizamiye	" " "
10	Mülazım-ı Sani	Çemiş.	-	-	-	"	Nizamiye	" " "
11	Mülazım-ı Evvel (Ağa)	M.Aziz	-	1	-	-	-	-
12	Mülazım-ı Evvel	"	2	1	-	-	Redif	İki evli, birinci hanımı ölmüştür.
13	Doktor (Zimmî)	"	-	-	-	Bekâr	Nizamiye	Belgede bekâr görünüyor
14	Ser-Çavuş (Efendi)	Çemiş.	-	-	-	"	Nizamiye	" " "
15	Ser-Çavuş (Efendi)	"	-	1	-	-	Redif	-
16	Tüfenkçi Ustası (Ağa)	M.Aziz	2	-	-	-	Redif	İki evli.
II-Er Grubu								
17	Kanun Çavuşu	M.Aziz	-	-	-	Bekar	Redif	Belgeye göre bekâr.
18	Çavuş	"	4	1	-	-	-	-
19	Çavuş	"	2	1	-	-	Redif	-
20	Çavuş	"	5	-	-	-	-	-
21	Çavuş	Çemiş.	-	-	-	Bekâr	Nizamiye	Belgeye göre bekâr.
22	Çavuş	"	-	-	-	"	-	" " "
23	Onbaşı	M.Aziz	-	-	-	"	-	" " "
24	Onbaşı	"	-	-	-	"	-	" " "
25	Onbaşı	Çemiş.	-	-	-	"	Nizamiye	" " "
26	Onbaşı	"	-	-	-	"	-	" " "
27	Bölük Emni	"	-	-	-	"	-	" " "
28	Borazancı Er	M.Aziz	-	-	-	"	-	" " "
29	Borazancı Er	"	-	-	-	"	-	" " "
30	Er	"	1	1	-	-	Redif	Yemen'de şehit olmuş,
31	Er	"	1	1	-	-	-	-
32	Er	"	2	-	-	-	-	Yemen'de şehit olmuş.
33	Er	"	3	-	-	-	-	-
34	Er	"	1	1	-	-	-	-

35	Er	M.Aziz	1	-	-	-	-	-	-
36	Er	"	3	1	-	-	-	-	-
37	Er	"	3	2	-	-	-	-	İki evli
38	Er	"	1	-	-	-	-	-	-
39	Er	"	-	-	Yok	-	-	-	Çocuksuz
40	Er	"	2	1	-	-	-	-	-
41	Er	"	2	1	-	-	-	-	-
42	Er	"	-	-	-	Bekâr	Nizamiye	-	-
43	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
44	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
45	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
46	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
47	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
48	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
49	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
50	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
51	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
52	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
53	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
54	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
55	Er	Çemiş.	-	-	-	"	Nizamiye	-	-
56	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
57	Er	"	1	1	-	"	"	-	-
58	Er	"	2	-	-	"	Redif	-	Yemen'de şehit olmuş.
59	Er	"	-	-	-	Bekâr	Nizamiye	-	-
60	Er	"	-	-	-	"	"	-	-
Toplam			50	29	1	33			

ZABIT VE ER'LERE DÜŞEN ÇOCUK ORANLARI

Sıra No	Zabit ve Er'lerin Çocuk Durumu	Oluş Alınan Zabit ve Er Miktarları	Çocuk Sayısı	Oran (%)	Düşünceler
1	Zabitlerin erkek çocuğu sayısı	7	16	20,25	42 evli zabit ve erin 79 çocuğu vardır.Oranlar bu toplama göre dir.
2	" Kız "	9	18	22,78	" " "
3	Zabitlerin kız ve erkek ço.top.	16	34	43,03	" " "
4	Zabitterden bekâr olanların sa.	6	-	-	-
5	Er'lerin erkek çocuğu sayısı	16	34	43-03	79 çocuk toplamına göre
6	Erlerin kız " "	10	11	13,92	" " "
7	Er'lerin kız ve erkek Ço.Sayısı	26	45	56,96	-
8	Er'lerden çocuksuz olanların sa.	1	-	-	-
9	Er'lerden bekâr olanların say.	27	-	-	-
10	Zabit ve Er'lerin toplam erk.ço.say.	23	50	63,29	79 çocuk toplamına göre
11	Zabit ve Er'lerin kız çocuğu top.	19	29	36,70	" " "
12	Zabit ve Er'lerin kız ve erk.ço.top.	42	79	-	-
13	Evli olan zabit ve er'lere düşen ortalama çocuk sayısı	27	2,92	-	-
14	Bekâr zabit ve er toplamı	33	-	55	60 askerî aileye göre
15	Evli zabit ve er toplamı	27	-	45	" "

Bu iki şehirdeki askerilerin çocuk sayılarını daha iyi vurgulayabilmek için ayrıntılı bilgiler

tabloya dökmenin daha isabetli olacağı kanatındeyiz (Bkz. Tablo-III).

Tabloda görüldüğü gibi 60 askerın 27 tanesi (yani % 45'i) evli, 33 tanesi (yani % 55'i) bekârdır. Bu 27 evli zabıt ve er'in toplam 79 tane çocuğı var. Bu çocuklardan 50 tanesi (yani % 63,29'u) erkek, 29 tanesi (yani % 36,70'i) kızdır. Yine bu çocuklardan 16 tanesi (% 20,25'i) erkek, 18 tanesi (%22,78'i) kız olmak üzere toplam 34 tanesi (yani % 43,03'ü) zabıtlere, 34'ü (% 43,03'ü) erkek, 11' i (% 13,92'si) kız olmak üzere toplam 45 tanesi (yani % 56,96'sı) de er'lere aittir. Bu rakamlara dikkat edilecek olursa erkek çocuğı sayısı kızlara göre 21 kişi (yani % 26,58'i) daha fazladır. Yine tabloya dikkat edilecek olursa 7 ve 6 çocuklu olanlar M.Aziz Valisi ile Mirlıva Paşadır. İkisi de iki evlidir. 5 çocuklu olanlardan birisi Çemişkezek'te görev yapan Yüzbaşı, ikisi M.Aziz'de Çavuş, biri M.Aziz'de er'dir. Yüzbaşı ve bir er iki evlidir. Bir Mirlıva, bir er 4 çocuklu olup, ikisi de tek evlidir. Bir Mirlıva, bir Mülâzım-ı Evvel, bir çavuş, üç er'in 3'er çocukları olup, Mülâzım-ı Evvel birinci hanımı öldüğü için ikinci evliliğı yapmıştır. Bir yüzbaşı, bir Tüfenkçi Ustası, 6 er'in ikişer çocuğı olup, tüfenkçi ustası iki evlidir. Bir Mülâzım-ı evvel, bir ser-çavuş, iki er'in birer çocukları olup, hepsi de tek evlidir. Görüldüğü gibi iki evli olanlar daha fazla çocuğına sahip olmaktadırlar. Eğer 27 evli zabıt ve er'in ortalama çocuk sayısını alacak olursak her aileye ortalama 2,92 çocuk düşmektedir. Bu rakamdan hareket ederek, bu dönemde, bu bölgede görev yapan askerî unsurların ortalama 3 çocuğına sahip olduklarını, bir askerî ailenin anne ve baba ile beraber 5 kişiden oluştuğunu söylememiz mümkündür.

VII - Sosyal Güvenlik Kurumları

1 - Vası Tayini

Vası, bir kimsenin mallarında veya çocuklarının işlerinde tasarruf etmek üzere nasb edilen kimsedir. Taşığı sıfata da " vesâyet " denir.

Vasiyi Muhtar : Bir kimse tarafından vefatını müteakip terikesinde veya sair işlerinde tasarruf etmek üzere tayin olunan vasıdır.

Vesâyetin caiz olabilmesi için, bir kimsenin veya hakimın, bir kimseyi vası tayin etmesi, onun da kavlen veya fiilen kabul etmesi lâzımdır.

Bir kimsenin vası olabilmesi için, âkil, bâliğ, hür, müstakim ve tasarrufunda tüm yetkileri kullanmaya hâiz olması lâzımdır.

Çocukların vâsileri, öncelikle babalar, babaların tayin ettiği vâsiler, daha sonra sahih cedler (en yakın akrabalar), onların vâsileri, hiçbir bulunmazsa hâkimin nasb ve tayin edeceği kişiler vası olarak tayin edilebilirler (91).

91) Ö.N.Bilmen ; a.g.e., c.5,s.116,179-180, 189 vd. ; A. Akgündüz; a.g.e.s.246-262. Bu eserde vasılık konusu çeşitli toplumların hukuklarıyla mukayeseli olarak incelenmiştir.

İslâm hukuku evlenmeyi teşvik etmiş kurulan aileyi kutsallaştırmış, bu yuvada doğan çocukları da ziynet olarak telakki etmiştir.

Küçük çocukların veya değişik nedenlerle geçimini temin edemeyen çocukların nafakası babaya aittir. Ailenin reisi olan hiç bir baba eşinin ve çocuklarının nafakasını etmekten kaçınmaz (92).Nafaka tayini babaya aittir. Eğer baba, sağlığında akli ve bedeni bakımdan değişik hastalıklara yakalanır veya çeşitli israf ile kötü alışkanlıklara müptela olursa, ya kendi veya hâkim tarafından babanın küçük çocuklarına bakmak, malı üzerinde meşru tasarruflarda bulunmak üzere vasi tayini İslâmın prensiplerindedir (93). Yetim ve mağdur çocukların başına vasi tayin edilen kişi, sınırsız yetki ve haklara sahip değildir. Yetimin malını istediği gibi tasarruf edemez,satamaz,zarara uğratamaz. Vasinin görev ve yetkileri çeşitli fıkıh hükümleri ile tayin edilerek, bir sosyal güvenlik kurumu oluşturulmuştur.

Buraya kadar belirttiğimiz konular İslâm hukukunun teorik hükümleridir. Şer'i Şerifin bu kâidelerini uygulayan Osmanlı kadısı sivil ve askerî kesime nasıl bir uygulama getirmiştir ? Yapılan uygulamalardan askerî aileler nasıl istifade etmiştir? Uygulamaların başarı ve başarısızlıkları nelerdir? Harput ve Çemişkezek Şer'iyye Sicillerinden topladığımız belgelerle bu konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

Askerî unsurlardan birisi hastalık, sakatlık gibi tabii rahatsızlıklar sebebiyle veya şehiden ölmesi halinde, bağlı bulunduğu askerî birlik tarafından M.Aziz veya Çemişkezek kadılarına veya nâiblerine (94) " Pusula ", " İrsaliye " veya " Tahrirat " (resmî yazı) yazılıyordu (95). Bu resmî yazı üzerine harekete geçen mahkeme, çocukların en yakın akrabalarından " **emin, müstakim, ashab-ı salah ve her vechle umur-ı vesâyeti ru'yet ve idareye kadir** " olan annelerini (veya babalarını), dedelerini ,ninelerini , hala ve teyzelerini , amcalarını, bunlar olmaz veya " **emin,müstakim,ashab-ı salah ve muktedir** " olmazlar ise mahkemenin uygun gördüğü " **emin, müstakim, ashab-ı salah ve muktedir** " olan bir kimseyi vasi olarak tayin edip eline " **Vesâyet hüccet-i şer'iyyesi**" veriyordu. Meselâ: 12 Haziran 1898 (22 Muharrem 1316) tarihinde, 6. Orduda Mirliva olan Abdulkadir Paşa

92) Dipnot, 76'da , bu konudaki ayet ve hadislerin metni verilmiştir.

93) Ö.N.Bilmen; a.g.e., c,5,s.180-202; " Sakin öksüze kötü muamele etme" Duha Suresi, Ayet,9 (Bkz.H.B.Çantay; KHKM.,c,1,s.118,120,211). Ayrıca dipnot 85'de bu konu ile ilgili başka ayet ve hadislerin metni verilmiştir.

94) Bu tarihlerde M.Aziz mahkemesi ile Çemişkezek mahkemelerine kadılar tayin edildiği gibi naibler de tayin ediliyordu. Sicillerde naib atamalarının fazlalığına bakılırsa, hizmet genel olarak naibler tarafından yürütülüyordu (Bkz.HŞS., 394 / 81, 86(1898 / 1316); ÇŞS.; 387 / 196, 291, 293, 336(1908 / 1327).

95) M.Aziz 'de oturan askerî birliklerin ,mahkemeye yazdığı resmî yazıya "Pusula" denirken (Bkz.HŞS.; 394 / 4, 5, 16, 17, 18 vd.(1892 / 1316), Çemişkezek'te oturan askerî birliklerin, Çemişkezek mahkemesine yazdığı resmî yazıya da " irsaliye " veya " Tahrirat " deniliyordu (Bkz.ÇŞS.; 387 / 191,192,195,196,199 vd.).

öldüğü zaman, küçük çocuklarına, " emîn ve müstakîm " olduğu için karısı Hediye Hanım " hüccet-i şer'iyye " ile vasî tayin edilirken (96), 26 Eylül 1908 (29 Şaban 1326) tarihinde Mamuratü'l-Aziz Vilayeti merkezine tabi Toğzat (Şintil) (?) () köyünden olup, Çemişkezek'teki Redif-i Şahanenin birinci taburunda görev yaparken Yemen'de şehit düşen Hüseyin bin Osman Bekir' in küçük oğlu Osman ile küçük kızı Şahide'ye "...babaları müteveffa-yı merkûmdan mevrus emvâl ve eşyalarını hıfz ve hırasete ve tesviye-i umûrlarına kibel-i şer'den bir vasî nasb ve tayin olunmak ehem ve elzem olduğu ecilden sağırân-ı merkumanın amimleri olup emîn ve müstakîm ve her vecdle umur-ı vesâyeti kema her hakkıhan ru'yet ve idareye muktedir..." olduğu için M. Aziz mahkemesi tarafından vasî tayin edilip, eline " hüccet-i şer'iyye " verilmiştir (97). Yine 4 Temmuz 1902 (27 Rebiyü'l-Evvel 1320) tarihinde, aslen Çemişkezek kazasının Türk Karadenk () köyünden olup, Çemişkezek'in Kal'a Mahallesi'nde oturan ve Nizamiye sınıfı 76. Alayın 2. Taburunun 3. Bölüğünün 3. Hayme (çadır) efradından olan Süleyman bin Arif vefat eder. Durum 30 Haziran 1903 (17 Haziran 1318) tarihinde alayı tarafından Çemişkezek mahkemesine bir " irsâliye " (resmi yazı) ile bildirilir. Bunun üzerine mahkeme yetim kalan çocuklara anneleri Güllü binti Lütfi'yi vasî tayin etip, eline " hüccet-i şer'iyye " verir (98).

Bazan ölen kişinin yakın akrabaları " emîn, müstakîm, ashab-ı salah veya vasîlik görevini ru'yet " edemeyecek durumda olurlarsa ve bu durumu da ölenin mahallesindeki muhtar ve ihtiyarlar tarafından mahkemeye " ilmuhaber " (dilekçe) edilirse mahkeme bunların hiç birini vasî tayin etmeyip, güvenilen bir kimseyi iki kişinin kefaletiyle vasî tayin ederek " hüccet-i şer'iyye " verebiliyordu. Meselâ: 15 Ocak 1903 (15 Şevval 1320) tarihinde M. Aziz vilayetine bağlı Dersim Sancağına tabi Çemişkezek kazasının Meydan mahallesinde oturup, Mekteb-i Rüşdiye Muallimi olarak görev yaparken ölen Numan Efendi bin Receb Efendi'nin Vehbi, Ayişe, Bedriye ve ana karnındaki dört çocuğu yetim kalır. Aynı mahalledeki muhtar ve ihtiyarların, mahkemeye sunduğu " ilmuhaber " de "... her ne kadar sağır sağırân-ı mezburânın amucaları var ise de mahallesinden virilen ilmuhaberde mezburî ashab-ı salâh ve müstakîm olmadıklarından vesâyet-i mezkûreyi ifaya muktedir olmaları bî'l-beyân..." edildiği için amcaları vasî tayin edilmeyip, yine küçüklerin uzaktan akrabaları olan Bospes (?) Ahmed Efendi bin İsmail adlı kişi, hasik-Zâde İbrahim ve Hacı Yasin Muhsin'in kefaletiyler vasî tayin edilip eline " hüccet-i şer'iyye " verilmiştir (99).

96) HŞS.; 394 / 93.

97) HŞS.; 394 / 253.

98) ÇŞS.; 387 / 199.

99) ÇŞS.; 387 / 205 ; HŞS.; 394 / 108.

Yetimleri korumak için tayin edilen vasîlerin (veya nâzırların) görev süreleri sonsuz değildi. Küçük çocuklar büyüyüp kendilerini ve mallarını koruyabilecek duruma gelince mahkemeye müracaat edip vasîlerinin görevlerine son verdirip yetki ve tasarruf hakkını üzerlerine alabiliyorlardı. Meselâ : 3 Mayıs 1840 (Gurre-i Cemaziye'l-Evvel 1256) tarihinde Harput'un Mollakendi köyünde oturan Zeliha binti Mahmet bin Ömer adlı hatun Harput mahkemesine gelerek şöyle meram ve takrir-i kelâm eder: "... ben bülûğa irdüm ve kendüm fâil-i muhtarım. Vekil ve vasiyye ihtiyacım yokdur deyû takriri sicill-i mahtuza kayd..." olunmasını istiyerek, vasînin görevine son verilip, kendisinin serbest bırakılmasını, bu uygulamayı isbatlayan " mahkeme hücceti " ninin de kendine verilmesini ister (100).

M.Aziz ve Çemişkezek mahkemelerinin verdiği bu kararlar tamamen İslâm hukukuna uymaktadır. Yine mahkemenin verdiği bu kararlar askerî aileler için geçerli olduğu gibi, sivil aileler için de geçerliydi. Bu yöntemle bütün kesimler sosyal güvence altına alınmaya çalışılmıştır.

2 - Nâzırı Tayini

Nâzır, vasînin yapacağı tasarruflara nezârette bulunmak üzere mûsî (mal sahibi) veya hâkim tarafından tayin olunan kişidir. Buna " müşrif " de denilmektedir. Bir kişi veya hâkimin, bir kimseyi nâzır tayin etmesi, onun da nâzırlığı kabul etmesi şarttır.

İslâm hukukuna göre, çocuk, mal vb. işler için bir veya birden fazla vasî tayini câiz olduğu gibi, nâzır tayini de câizdir. Fakat, nâzırın vasî gibi tasarruf yetkisi yoktur. Nâzır, sadece malı koruma konusunda, vasîye tercih edilmektedir. Hâkim, bir çocuk üzerine vasî tayin ederken , vasî ve çocuk üzerine nâzır da tayin edebilir (101).

İslâm hukukunu uygulayan M.Aziz ve Çemişkezek kadıları (veya nâibleri) da aynı hükümleri uygulamıştır. Bir babanın ortadan kaybolması veya aile reisliği görevini yerine getirerek eşi ve çocuklarının nafakasını karşılayamaması veyahutta ölümü halinde, mahkeme, çocuklarını büyütüp besleme, yedirip giydirmek, terbiye etmek, babanın çocuklara bıraktığı terekeyi koruyup tasarruf etmek için, " **emin, müstakim ve ashab-ı salâh** " (güvenilir, dürüst ve namazını kılan dini bütün kişi) olan bir kimseyi vasî olarak tayin ederken, yine " **emanet ile maruf ve istikâmet ile mevsuf ve umur-ı nezârete her veçhle ru'yet ve edaya muktedir**" olan akrabasından veya dışarıdan bir kimseyi nâzır olarak tayin ediyordu. Çoğu kere mahkemeye yardımcı olmak için ölen kişinin mahallesindeki muhtar ve diğer ihtiyarlar mahkemeye gelerek, güvendikleri dürüst, ahlâklı , namazını kılan, dini bütün, nâzırlık görevini yerine getirebilecek akrabasından veya dışarıdan bir kimsenin adını vererek o kişi hakkında şahitlik yapıyorlardı. Harput ve Çemişkezek Sicilleri incelendiği vakit sivil ve askerî kesim için geçerli çeşitli örnekler tesbit etmemiz mümkün olmaktadır.

100) HŞS.; 393 / 2.

101) Ö.N.Bilmen; a.g.e., c.5,s.116,231 vd.; A. Akgündüz; a.g.e., s.250-52.

Meselâ: 11 Şubat 1900 (29 Teşrîn-i Sani 1315) tarihinde Çemişkezek'e bağlı Ulukale Köyünün Berzim mahallesinde oturan İsmail bin Ahmet vefat eder. Küçük yaştaki 4 erkek bir kız çocuğu yetim kalır. Durumu öğrenen Çemişkezek mahkemesi, olaya elkoyarak çocukların annesi Ayişe binti Hasan'ı vasî olarak tayin ederken, çocukların amcaları olan Yunus bin Ahmat'i de vasî ve çocukların üzerine nâzır olarak tayin etmiştir (102). Yine 26 Mart 1899 (14 Zilkâde 1317) tarihinde Harput'un Sara Hatun Mahallesinde oturan Ferraş Hacı Mehmet Efendi ibni Abdullah vefat edince yetim kalan iki küçük oğluna M.Aziz mahkemesi tarafından karısı Habîbe binti Hasan " Hücçet-i Şer'iyye " ile vasî olarak tayin edilirken, bundan 3 gün önce yani 23 Mart 1899 (11 Zilkâde 1317) tarihinde çocukların amcaları olan Haffâf-zâde Abdurrahman Efendi ibni İsmail adlı kişi; "... sağır-ı merkûmun akrabasından olub, emanet ile maruf ve istikâmet ile mevsuf ve umûr-ı nezâretî her veçhle ru'yet ve edaya muktedir idüğü mahalle-î mezbure muhtarı Mehmet Hanîfi ibni Ahmet ve Seyyid Yusuf -zâde el-hac Necîb Efendi ibni Yusuf bin el-Hac Zülfikâr Ağa ile İbrâhim nâm kimesnelerin alâ-tarikü's-şahade ihbarlarıyla inde's-şer'i zâhir ve mütehakkık..." olduğu için vasî ve çocuklar üzerine nâzır tayin edilip eline " nâzırlık hücceti " verilir (103).

Bazı nâzır tayinlerinde, bu uygulamanın aksi de görülmekteydi. Anne (veya baba) nâzır olarak tayin edilirken, " emin, müstakim, ashab-ı salah ve muktedir " olan yakın akrabalarından (veya dışarıdan) bir kimse vasî olarak tayin ediliyordu. Meselâ: 18 Aralık 1899 (5 Kanûn-ı Evvel 1315) tarihinde Çemişkezek'e bağlı Ulukale Köyünde ölen Aziz'in çocuklarına karısı nâzır olarak tayin edilirken, Amca-zâdeleri Halil bin Ömer de vasî tayin edilir (104).

Nâzırların görevi de sonsuz değildi. Nâzırı oldukları çocukların büyümesi, kendilerini ve mallarını koruyacak duruma gelmeleri sonucunda, vâsilerde olduğu gibi, mahkeme hücceti ile nâzırlık görevleri de bitiyordu. M.Aziz ve Çemişkezek mahkemelerinin sivil ve askerî ailelere tatbik ettiği bu uygulamalar tamamen İslâm hukukuna uygunluk göstermektedir. Yine aynı uygulamalar Tokat, Trabzon, Kırşehir ve Ankara mahkemelerinin verdiği kararlara da uygunluk göstermektedir(105).

102) ÇŞS.; 387 / 106.

103) HŞS.; 394 / 108.

104) ÇŞS.; 387 / 106.

105) R.Özdemir; " Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı ", TTT., s.123,124; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı ", adlı tebliğ; " Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı " adlı tebliğ ; "Trabzon'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı" adlı tebliğ.

3 - Hacr-ı Terbiye

Hacr; Lügatta mutlaka men manasındadır. Tazyik, haram manasına da gelir. Akla da hacr denmiştir. Çünkü sahibini çirkin ve akibeti muzir şeylerden men eder. Fıkıh istilâhında ise, " Bir muayyen şahsı tasarruf-ı kavlisinden men etmektedir " ki, o şahsa bu hacrdan sonra " mehcûr " denir.

Tasarruf-ı kavlıden men : O tasarrufu hükümsüz, gayri sabit ve gayri nâfiz addetmek dlemektedir.

Hacr, fiilde geçerli değildir. Çünkü işin reddi mümkün olmamaktadır.

Kârla zararı ayırdedemeyecek kadar küçük olan çocuklar, akli dengesini kaybetmiş bunaklar, deli olanlar, cinnet getirenler, malını lüzumsuz yere sarf ederek israf edenler, ölüm döşeğindeki hastalar vb. kendilerine ait olan meşrû mallarını doğru olarak kullanmada, çeşitli engeller olduğu için İslâm fıkıhı bu gibilerin mağdur olacağını hesap ederek kullanım ve tasarruf hakkını yasaklamıştır (106).

İslâm hukuku, hacr'a maruz kalan kişilerle ilgilenmeyi, onların beslenme ve barınma ihtiyaçlarının giderilmesi, malların korunup en uygun şartlarda tasarruf edilmesi görevini babalarına, babalarının vasîlerine, velîlerine, velîlerinin vasîlerine, hâkimlere, hâkimler bulunmazsa cemaât-ı müslimine bırakmıştır (107).

Bu hükümler, Harput ve Çemişkezek kadıları (veya naibleri) tarafından, sivil ve askerî ailelere aynen uygulanmıştır. Bir kişi öldüğü vakit, arkada kalan yetimlerini korumak, giyindirmek, besleyip barındırmak, eğitmek, malını koruyup muhafaza etmek amacıyla " **emin, mutemet, ashab-ı salah ve muktedir** " bir kimseyi **vasî**, vasî ve çocuk (veya muhtaç olan büyükler) üzerine yine " **emin, mutemet, ashab-ı salah ve muktedir** " bir kimseyi nâzır tayin ediyorlardı. Tayin edilen **vasî** ve **nâzır**, çocuğun (veya büyük kişinin) malını istedikleri gibi tasarruf edemezlerdi. Hatta çocuğun günlük yeme, içme, giyinme ve barınma masrafları olan " **nafaka ve kisve baha** " adlı parayı, kendi isteklerine göre tayin etme haklarına sahip olmayıp, mahkemenin izin ve takdirlerine göre kullanabiliyorlardı. Meselâ; 10 Ocak 1907 (25 zilkade 1324) tarihinde M. Aziz Vilayetinin dersim Sancağına bağlı Çemişkezek kazasının Çukur Mahallesinde oturan Abdülhalim bin Hüseyin adlı kişi Asâkir-i Redif'e iltihak ederek Yemen'e gider. Fakat giderken karısı ve çocuklarına yetecek kadar belirli bir para da bırakamaz. Belirli bir süre sonra geçim sıkıntısına düşen karısı Fatma binti Osman adlı kadın, Çemişkezek mahkemesine müracaat ederek Hasan bin Hüseyin adlı kişi üzerine dava açar. Fatma hanım ifadesinde : "...babaları **Abdulhalim bundan akdem Asâkir-i Redifeye iltihakla Yemen Kıtasına gidüp, körpeleri (çocukları) mezburatâni bilâ-nafaka terk idüp mezbûratânın nafaka ve kisveye şedid ihtiyaçları bulunduğundan, babaları mezbure Abdülhalim'in malından Hasan yedinde (elinde)**

106) Ö.N.Bilmen; a.g.e., c.7, s. 267-294 vd. ; A.Akgündüz ; a.g.e., s. 260-2.

107) Ö.N.Bilmen ; a.g.e., c.7, s. 273-274 vd. ; A.Akgündüz; a.g.e. , s. 260-2

bulunan nukudundan kızları mezburatana mîkdâr-ı kifaye nafaka farz ve takdir olunmak mutlubumdur..." diyerek kocasının nakit alacağından çocuklarına nafaka bağlanmasını ister. Bu ifadeyi dinleyen Hasan bin Hüseyin, Fatma Hanımı tasdik ederek kocasına borcu olduğunu kabul eder. Daha sonra mahkeme çocukların nafakaya ihtiyacı olup-olmadığını tahkik ettirir. Fatma Hanım'ın söylediklerinin doğru olduğunu söyleyen ve belge sonunda isimleri bulunan şahitlerin, şahadeti üzerine ikna olan mahkeme Abdülhalim'in, Hasan bin Hüseyin elindeki nakit alacağından , küçük çocukların her birine " şehriye " (aylık) 30 'ar guruş " nafaka ve kîsve -baha " tayin ederek " nafaka ve kîsve-baha hücceti " ni verir (108). Görüldüğü gibi, Yemen'e giden askerın parası vardır ama kanunî açıdan kullanma imkânı yoktur. Borçlu olan Hasan bin Hüseyin alış-veriş akdini Abdülhalim'le yapmıştır. O nedenle bu alacak parayı karısı ve çocuklarının kullanma hakkı yoktur. Çemişkezek mahkemesi bu yasaklama hakkını kaldırarak kullanıma izin vermiştir. Benzer uygulamaları Tokat, Trabzon, Ankara, Kırşehir vb. gibi şehirlerin Kadı Sicillerinde de bulmamız mümkün olmaktadır (109)

4 - Kayyım Tayini

Mefkud ; İkâmetgâhı ve hayatta olup olmadığı bilinmeyen gaib kimsedir. Bir mefkud, kendi nefsi hakkında diri, başkaları hakkında ise ölü sayılır.

Kayyım, mefkudun mallarını muhafaza, nâsın hizmetlerinde bulunan alacaklarını kabz, mefkûdun emvâlinde usûlü dairesinde tasarruf için hâkim tarafından nasb edilen emin, mutemet kimse demektir.

Mefkud hakkında, hâkimin velâyeti câridir. Mefkûdun malını korumakla görevlidir.

Hâkim, mefkûdun malını ve menfaatlerini korumak için, mefkûdun akrabasından veya hariçten kayyım tayin edebilir. Bu tayini, mefkudun akrabalarının isteyip istememeleri önemli değildir. Çünkü hâkim, kendi işini göremeyen aciz kişilerin nâzırı ve hâmisi durumundadır. Böyle aciz kişileri için kayyım tayin etmekle görevini yerine getirmiş olmaktadır (110). Bu hükümler İslâm fıkıhının prensipleridir. Bu hükümlerle ne şekilde olursa olsun, kişi haklarının garanti altına alınması istenmiştir. M.Aziz ve Çemişkezek mahkemeleri aynı hükümleri sivil kesim için uyguladığı gibi, askerî unsurlar için de uygulamaktaydı. Bu konuda, sicillerde, oldukça çok örnek bulmamız mümkün olmaktadır.

108)ÇŞS.; 387 / 294.

109) R.Özdemir; " Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı ", TTT., s. 124-126 ; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı ", adlı tebliğ; " Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı ", adlı tebliğ; " Trabzon'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı " adlı tebliğ. Basım safhasında olan bu tebliğlerimizde çeşitli örnekler tesbit edilmiştir.

110) Ö.N.Belmen ; a.g.e., c,7,s. 208-217 vd. ; A. Akgündüz; a.g.e., s. 279-281.

M.Aziz ve Çemişkezek'te görev yapan zabıt ve er sınıfından birisi öldüğü vakit, kayyım tayininde genel olarak iki türlü yolun izlendiği dikkati çekmektedir. Ölen zabıt veya er bu iki bölgenin dışından gelmiş, o anda ne kadar varisi olup-olmadığı da bilinmiyorsa, malının kaybolmaması, menkûl veya gayr-ı menkul malı varsa, bunların, mahkemenin önderliğinde " **Sûk-ı Sultanî** " denilen " **mezet meydanı**" nda satılması, hasıl olan gelir ve nakit parayı görev yaptığı taburun " **Tabur Sandığı** " na teslim etmesi, daha sonra çıkacak varislerine teslim etmesi ve sonucu mahkemeye bildirmesi gayesiyle bir " **kayyım** " tayin ediliyordu. Mahkemeden " **kayyımlik hücceti**" ni alan görevli, mahkemenin öngördüğü İslâm hukuku prensiplerine göre, ölenin veya kaybolan askerin malını koruyup varislerine, varisleri yoksa "**beytül-mal**" a (devlet hazinesi) ulaştırıyordu. Meselâ : 13 Mart 1900 (11 Zilkade 1317) tarihinde, aslen Kastamonu Sancağına bağlı Tosya kazasının Fârikî Nahiyesinin Halilî Köyünden olup, 4.Ordu'ya bağlı 6. Alaya tabi Harput 2. Redif Taburunun Binbaşısı olan Hacı Mehmed Efendi ibni Mustafa ölür. Zahirde varisi olup-olmadığı da bilinmez. Olay üzerine harekete geçen M.Aziz mahkemesi duruma elkoyar. Ölen Binbaşının kaç varisi ve kimler olduğunun bilinmemesi, nakit ve menkul mallarının zayi olmaması, bütün nakit, menkul ve gayr-ı menkul mallarının mahkeme ile beraberce tahrir (yazım) edilmesi, sonra yine mahkemenin başkanlığında " **sûk-ı sultanî**" de satılması, toplanan bütün paranın çıkacak varislerine teslim edilinceye kadar " **Tabur Sandığı** " nda muhafaza edilmesi gayesiyle , aynı taburda görev yapan Kol Ağası Mehmet Nuri Beğ ibni Mustafa Beğ " **kayyım** " tayin edilir. Kol Ağası Mehmet Nuri de " **kayyım**" lık görevini kabul ettikten sonra kendisine " **kayyımlik hücceti** " verilir (111). Bu tür uygulama müslüman asker için geçerli olduğu gibi, müslüman olmayan asker için de geçerliydi. Meselâ : 18 Mayıs 1900 (18 Muharrem 1318) tarihinde aslen Deraliyye'den (İstanbul) olup ve Nizamiye sınıfından 74. Alayın 3. Taburunda Doktor olarak görev yapan Necor Efendi veled-i Yasef ölür. Necor Efendi'nin İstanbul'daki varisleri çıkıncaya kadar nakit parasını korumak, menkul ve gayr-ı menkul mallarını mahkeme ile beraber yazmak, yine mahkemeye beraber geçer fiyata " **sûk-ı sultanî** " denilen mezet meydanında tâlibisine satmak, hasıl olan parayı " **Tabur Sandığı** " nda muhafaza etmek amacıyla Tabur Kâtibi İbrahim Efendi ibni Tahir Efendi " **kayyım**" tayin edilir. O da " **kayyım** " tayin edilir. O da " **kayyım** " lığı kabul ettikten sonra eline " **kayyımlik hüccet-i şer'iyyesi**" verilir (112). Bazan er'lerin nakit paraları ile mezet meydanında satılan eşyalarının paralarını kayyımları memleketlerindeki varislerine gönderiyorlardı. Mesela: 18 Haziran 1904 (4 R.Âhir 1322) tarihinde aslen Trabzon Vilayetine tabi Canik Sancağındaki Ünye kazasının Kenaris Köyünden olan 4. Seyyar Jandarma Taburu 3. Bölüm Onbaşısı olan Hüseyin Onbaşı ibni Hacı adlı er ölünce cenaze masrafları olan 43 guruş 20 para ile mahkeme masrafı olan 98 guruş 30 para çıktıktan sonra 7922 guruş 30 paralık terekesi tabur zabiti ve kayyım marifetiyle Tabur Sandığına teslim edilir.

111) HŞS.; 394 / 118.

112) HŞS.; 394 /133.

Varisi çıkınca da Ünye'ye bağlı olan Kenâris Köyündeki anasına gönderilir (113).

Eğer ölen askerlerin varisleri bu şehirlere yakın yerlerde oturuyorsa, o zaman bütün nakit, menkul ve gayr-ı menkûl muhalefatı toplanıp tahrir edildikten sonra İslâm ferâiz hukuku kurallarına göre taksim ediliyordu. Eğer yapılan taksimde varislerinden biri olmaz veya kayıp ise o takdirde onun malı taksim edilip, anne veya babası veya kardeşleri veya akrabaları veya mahkemenin uygun gördüğü dışarıdan bir kimse " **kayyim** " tayin edilip eline " **kayyimlik hüccet-i şer'iyyesi** " veriliyordu. Meselâ : 28 Şubat 1919 (27 C. Evvel 1337) tarihinde , M. Aziz Vilayetine tabi Sarı Yakub Köyünde oturan Ömer Çavuş bin Amuş (Ahmed) ölür. Terekesi büyük oğulları Hamid, Ali, İsmail, Esat ve beldeden kaybolan Hasan Çavuş'a kalır. Mahkeme, kardeşler arasındaki terekeyi taksim eder. Kaybolan Hasan Çavuş'un nakit ve eşyalardan hissesi olan terekeyi " **heyet-i asliyyesi ile muhafaza etmek** " (aynen) kaydıyla kardeşi Ali Onbaşıyı " **kayyim** " tayin edip, ona teslim eder. Ali Onbaşı " **kayyim** " lığı kabul ettikten sonra eline " **kayyimlik hüccet-i şer'iyyesi** " verilerek hukukî uygulama sonuçlandırılır (114).

Buraya kadar verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi, M.Aziz ve Çemişkezek mahkemeleri İslâm hukukunun prensiplerine uygun olarak, ölen ya da kaybolan askerlerin mallarını korumak, varislerine ulaştırmak, eğer varisleri yoksa Beytü'l-mala irad kayıd etmek amacıyla " **kayyim** " lık kurumunu işletmiştir. Bu uygulama ile müslüman veya zimmî, zabıt veya er zümresinden olan askerî unsurların haklarını korumaya çalışmıştır. M.Aziz ve Çemişkezek mahkemelerinin bu uygulamaları tamamen İslâm hukuku kâidelerine uygunluk göstermektedir.

5- Nafaka ve Kısve-Baha Tayini

İslâm hukuku, müminlerin evlenmesini, evlenen çiftlerin çoğalmasını değişik hükümlerle emrederken doğan çocukların da her türlü sosyal güvenceye kavuşturulmasını emretmektedir. Çocukların giyim-kuşamı, beslenip barındırılması, ruhî ve bedenî yönden eğitilmesi anne ve babaya aittir. Ama değişik nedenlerle bu mümkün olmazsa vasilik ve nâzırlık kurumu devreye girerek bu görevleri üstlenmektedir. Bu uygulama ile İslâm fıkhı, aciz ve muhtaçların, dünyaya masum olarak gelen çocukların yaşama şartlarını garanti altına almak istemiştir (115)

Yukarıda üzerinde durduğumuz gibi, Osmanlı mahkemeleri yetim kalan çocukların kendilerini korumak gayesiyle vasi ve nâzır tayin ederken mallarını korumak için de kayyim tayin ediyordu. Ama bu görevliler kendilerine tevdi edilen görev ve

113) HŞS.; 394 / 176.

114) HŞS.; 394 / 397; ÇŞS. ; 387 / 94, 144,209.

115) Ö.N.Bilmen; a.g.e., c.5, s.116, 179, 180, 189, 202, 208,217, 224, 231, 267, 273, 274, vd.; A. Akgündüz; a.g.e.,s. 238-242.

yetkileri nasıl kullanacaklardı. Bakmakla mükellef oldukları çocukları nasıl giydirip, yedirip, barındıracaklardı? vb. gibi sorular hemen akla gelmektedir. Bu soruların cevaplarını Harput ve Çemişkezek Sicillerinden bulmamız mümkün olmaktadır.

Zabit veya er sınıfına mensup evli bir asker vadesiyle veya şehiden ölürse veya bilinmeyen bir şekilde kaybolursa arkasında bıraktığı çocuklarını korumak, terbiye etmek, besleyip büyütmek amacıyla en yakın akrabaları veya mahkemenin uygun göreceği kimse vasî, vasî ve çocuklar üzerine bir başkası da nâzır tayin ediliyordu. Mallarını korumak için de kayyım tayin ediliyordu.

Yetim çocuklar üzerine " hüccet-i şer'iyeye " ile " vasî " veya " nâzır " tayin edilen kişi, mahkemeye müracaat ederek, vesâyeti altındaki çocukların günlük olarak yeme , içme, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını gidermek için paraya ihtiyaçları olduğunu, bu paranın bulunup kullanılabilmesi için mahkemenin kendine izin vermesini , çocukların babaları (veya anaları)malından yeteri kadar " nafaka ve kisve-baha " adı altında belirli bir paranın takdir edilmesini, durumu mahallenin (veya köyün) imamı, muhtarı ve ihtiyaçları bildiğini, gerekirse onlara sorulmasını belirttiikten sonra isteğin kabul edilip, " nafaka ve kisve-baha hücceti " adı altında resmî bir belgenin verilmesini isterdi. " Vasî " veya " nâzır " ı dinleyen mahkeme, durumu değerlendirdikten sonra, genellikle mahallenin (veya köyün) imam, muhtar ve ihtiyaçlarından oluşan birkaç kişilik şahidi dinledikten sonra isteği yerine getirerek yetimlere " yevmiye " (günlük) veya " şehriye " (aylık) veya yıllık olarak günün şartlarına göre belirli bir parayı " nafaka ve kisve-baha" adı altında takdir edip, babası (veya anası) malından kullanmak üzere " vasî " ye izin verip, eline " nafaka ve kisve-baha hücceti şer'iyesi " adı altında resmî bir belgeyi veriyordu. Meselâ: 1 Kasım 1907 (25 Ramazan 1325) tarihinde, M.Aziz vilayeti merkezine tabi Alişam (Harmanpınarı / Elazığ) köyünden olup, M.Aziz merkezindeki Redif Birinci Taburunda asker iken Yemen'e giden Mehmet Çavuş İbni Molla Hüseyin bin Salih adlı er orada şehit olur. Olayı haber alan mahkeme, şehidin, Salih ve Hüseyin adlı 2 küçük oğlu ile Ümmügülsüm adlı bir küçük kızına karısı Ayişe binti Hacı Ali adlı kadını " emlin ve müstakim, vasîlik görevine ru'yet edebileceği " için " Hüccet-i şer'iyeye " ile " vasî " tayin eder (116). Mahkemenin aynı oturumunda " vasîlik " görevini kabul eden Ayşe Hatun, babaları Yemen'de şehit düşen 3 çocuğunun çok fazla nafakaya ihtiyacı olduğunu belirterek "... vasîleri bulunduğum sığâr-ı merkumundan nafakaya ve kisve baha ve sâir levâzım-ı zaruriyyeye eşedd-i ihtiyaç ile muhtacun olduklarından babaları müteveffa-yı merkumdan müntakil mal-ı mevruları nemasından müteveffa-yı merkumdan nafaka ve kisvebaha ve sâir levâzım-ı zaruriyyeleri için kıbel-i şer'den kadr-i maruf meblağ farz ve takdir olunmak bi 'l-vesâye matlubumdur..." diyerek çocuklarına nafaka bağlanmasını ister. Mahkeme , Ayşe Hatun'un isteğinde haklı olduğunu aynı köyün İmamı Mehmet Efendi

İbni Mustafa Efendi ile muhtar Osman Efendi İbni Ahmet Efendi'den de dinler. Şahitleri de dinleyen M. Aziz mahkemesi, vasî Ayşe Hatunun isteğini kabul ederek her çocuğa babaları malî nemasından (gelir) kullanılmak üzere yevmî (günlük) 20'er paradan ceman 60 para " nafaka ve kisvebaha " adı nafaka takdir ederek kullanmak üzere vasiye " nafaka ve kisve-baha hücceti" vererek durumu sonuçlandırır (117). Benzer bir uygulamayı da Çemişkezek'te görmekteyiz. 10 Ocak 1907 (25 Zilkade 1324) tarihinde M.Aziz vilayetinin Dersim Sancağına bağlı Çemişkezek kazasının Çukur Mahallesi'nde oturan Abdülhalim bin Hüseyin Redif Taburlarına iltihak ederek Yemen'e gider ve Orada şehit düşer. Durumu öğrenen mahkeme, şehidin, Bekir ve Hikmet adlı 2 küçük çocuğuna anaları Fatma binti Osman'ı " emin, müstakim ve vasillik görevini yapabilecek" kudrette bularak vasî tayin eder. Vasî Fatma Hatun'un, kocası Abdülhalim'in kendilerine hiç bir para bırakmadan gittiğini, Hasan bin Hüseyin adlı kişi elinde nakit alacağı bulunduğunu belirterek, o paranın alınıp çocuklarına nafaka bağlanmasını istemesi üzerine, mahkeme bu konuda borçlu ve şahitleri dinledikten sonra iddia ve isteğin doğru olduğuna kanaat getirerek isteği kabul eder. Olumlu kanaate sahip olan mahkeme, çocukların her birine "şehriye" (aylık) 30'ar guruş " nafaka ve kisve-baha " farz ve takdir ettikten sonra vasînin eline de " nafaka ve kisve-baha hücceti " verir (118).

Bu iki örnekte görüldüğü gibi , M. Aziz ve Çemişkezek şehirlerinde aynı yıl içinde iki ayrı çocuğa bir guruş ile yarım guruş (20 para) arasında " nafaka ve kisve-baha " takdir etmiştir. Buradaki farklılık, günün şartları ile ailenin maddî durumunun iyi veya kötü oluşu ile ilgilidir.

Mahkemeler, nafakaları günlük ve aylık olarak tayin edebildikleri gibi, yıllık olarak tayin edebiliyorlardı. Meselâ : 9 Mart 1900 (7 Zilkade 1317) tarihinde, Çemişkezek kazasının Çukur Mahallesi'nde yetim kalan Hasan ve Hüseyin adlı 2 çocuğa yıllık 75'er-guruştan toplam 150 guruş (günlük 0,41-guruş) " nafaka ve kisve-baha " takdir etmiştir (119). Burada görüldüğü gibi nafaka miktarı birden artmıştır. Nafakalardaki bu esnek durumu başka şehirlerde de görmekteyiz. Meselâ : 1171-1810 yılları arasında Tokat'ta 2 ile 10 para arasında (120), 1880-1906 yılları arasında Kırşehirde 40 ile 60 para arasında değişmekteydi (121).

Bu örneklerde görüldüğü gibi, M.Aziz ve Çemişkezek mahkemeleri İslâm hukuku prensiplerine uyarak eskerî ailelerin yetim kalan çocuklarını topluma kazandırmaya çalışmıştır.

117) HŞS.; 394 /234.

118) ÇŞS.; 387 / 294.

119) ÇŞS.; 387 / 108.

120) R. Özdemir ; " Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı " TTT., s.,127-9.

121) R. Özdemir ; " Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı " adlı teb.

VIII - Çocukların Miraslardan Aldıkları Paylar

1 - Müslim Erkek Çocukların Miraslardan Aldıkları Paylar

Moğollarda, Çin'de, Hindistan'da, Cahiliyye Çağı Araplarında çocuğun yeri ve mevkii garanti altında değildi. Baba isterse çocuğu atabilir, satabilir, mirastan mahrum edebilir ve en son olarakta öldürebilirledi. İslâm hukuku bu konuyu da kendi felsefesi içinde çözümlenerek çocuğun kutsal bir aile ziyneti olduğunu, erkek ve kız çocuğu arasında tercih yapılamacağı, mirastan mahrum edemeyeceğini, zarurî ihtiyaçlarının karşılanarak himaye edilmesi gerektiğini çeşitli hükümlerle garanti altına almıştır. Birçok ayet ve hadis bu konuları yasallaştırmıştır (122).

İslâm ferâiz hukukuna göre babanın mirası üçte ikisi (2/3) erkeğe, üçte biri (1/3) kıza verilecek şekilde tanzim edilmiş ve bu durumlar dışında zuhur edecek konuların halli ise İslâm'da ferâiz ve intikal hukukuna bırakılmıştır (123). Bu taksimatta, kız, mağdur ediliyor gibi görünüyorsa da, mirasın dağılımı aileler açısından değerlendirilirse bir eşitsizlik olmayıp (kız, 1/3 ailesinden alıyıp, 2/3'de kocası getiriyor ve böylece miras 3/3 oluyor) bilakis denge sözkonusudur.

Bu hükümleri uygulayan M.Aziz ve Çemişkezek kadılarının (veya nâiblerinin) tutumu neydi? Nasıl bir uygulama içindeydiler? Tereke taksiminde nasıl bir yol izliyorlardı? Taksim edilen terekelerin sahipleri küçükse veya mağdur durumdaysa koruyucu ne gibi tedbirler alıyorlardı? vb. gibi sorular hemen akla gelmektedir. Bütün bu soruların cevaplarını Harput ve Çemişkezek Sicillerinde bulmamız mümkün olmaktadır. Askerî zümreden bir kişi öldüğü vakit, M.Aziz veya Çemişkezek mahkemelerinden bir görevli (genellikle kâtibler gidiyordu), olay yerine giderek bütün servetin yazımını gerçekleştiriyordu.

122) "... Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin, sizin de onların da rızkını biz vereceğiz..." Enam Suresi, Ayet, 151; " Ana ve baba ile yakın hısımların bıraktıklarından erkeklere, ana ve baba ile yakın hısımların bıraktıklarından kadınlara-azından da, çoğundan da farz edilmiş nasiyb olarak, hisseler vardır " Nisa Suresi, Ayet, 7 ; " Allah size (miras hükümlerini şöyle) tavsiye (ve emr) eder; Evlatlarınız hakkında (ki hüküm) erkeğe, iki dişinin payı miktarıdır. Fakat onlar (o evlatlar) ikiden fazla kadınlar ise (ölünün) bıraktığının (terikenin) üçte ikisi onlarıdır. (Dişi evlâd) bir tek ise o zaman (bunun) yarısı onundur. (Ölenin) çocuğu varsa ana ve babadan her birine terikenin altıda biri (verilir). Çocuğu olmayıp da ana ve babası ona mirasçı olduysa üçte birisi anasınındır. (Erkek, dişi) kardeşler varsa o vakit altıda biri anasınındır.(Fakat bütün bu hükümler ölenin) edeceği vasiyyet (in tenfizini) veya borç(unun ödenmesini) den sonradır..." Nisa Suresi, Ayet,11; " Öyleyse sakın öksüze kötü muamele etme " Duha Suresi, Ayet,9 (Bkz.H.Yazır; HDKDT., c.2,s.1270, 1299, c.3, s.2090; H.B.Çantay; KHKM., c.1,118, 120, 211; DİBY. ; KKTA., s.148,595); Aile arasındaki miras taksimi, ferâiz hukuku ile sistematik hale getirmiştir (Bkz. Ali Himmet Berki; İslam Hukukunda Ferâiz ve İntikal, Ankara, 1985).

123) Ali Himmet Berki ; İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikal, Sadeleştiren, İrfan Yücel. Ankara, 1985.

Serveti oluşturan eşyaların yazımında, kesin bir sıranın takip edildiğini söylemek oldukça zor gözüküyor. Terekeler üzerinde yaptığımız çalışmalarda genel olarak şu sıraları tesbit ettik.

a - M.Aziz'de ölen zabıtların eşyası yazılırken yatak odasında, oturma odasında, mutfakta kullanılan yatak-yorgan,halı-kilim, tencere, sahan vb. gibi ev eşyaları, çeşitli kıyafet ve üniformalar, askerlikle ilgili araç-gereçler, askerlik ve çeşitli konulardaki kitaplar, kilerdeki zahireler, soba, odun ve kömür , varsa binek hayvanı, varsa bağ,bahçe ve evi, varsa dükkân eşyası, nakit parası ve alacakları, varsa çeşitli aylara ait maaşları yazıldıktan sonra genel toplam yazılıyordu. Bu genel toplamdan sonra ölen için " teçhiz ve tekfin " (cenaze) masrafları , karısının mehiri, varsa borçları listesi, "**Resm-i kısmet** ", "**Varaka ve Pul-Baha** ", "**Kaydiyye**", "**Dellaliye** ", "**Hammaliye** " adlarıyla alınan mahkeme masrafları, bütün bu masraflar çıktıktan sonra taksim edilecek en son miktar, karısının hissesi, çocukları yoksa veya erkek çocuğu yoksa annesinin, kardeşlerinin veya amcalarının hissesi, varsa erkek çocuğu hissesi, kız çocuğu hissesi, taksimi mümkün olmayan "**kesir** ", küçük çocuklarına vasî, nâzır veya kayyım tayin edilmişse bunu açıklayan "**hüccet** " kaydı yer almaktadır. Bu uygulamanın benzerini sivil ailelerde de görmemiz mümkün olmaktadır (124).

b - Ölen kişi er zümresine mensup ve M. Aziz hastânesinde ölmüş ise memleketi, künyesi, varisi olup olmadığı belirtildikten sonra değişik yıllara ait maaşı gurusu ve para cinsinden belirtilerek toplam maaşı, varsa başka eşyalarından elde edilen para yazılıp, terekesine kayyım tayin edilip-edilmediği, terekenin Tabur sandığına veya varislerine teslim edildiği şeklindeki "**hüccet-i şer'iyye** " kaydı yazılıyordu.

Eğer ölen er'in ailesi köyde oturuyorsa,ev eşyası,canlı hayvan,hububat,bağ, bahçe ve ev, varsa dükkân eşyaları, tereke toplamı, cenaze masrafları, mahkeme masrafları, taksim edilecek tereke miktarı,karısının , oğullarının,kızlarının hisseleri ve "kesir" kalan kısım sırasına göre yazılıyordu(125).

c - Çemişkezek'te zabıtların eşyası yazılırken ev, bağ,bahçe,canlı hayvan, ev eşyası, elbise ve üniformalar, askerî ve başka konulardaki kitaplar,askerlikle ilgili araç-gereçler, hububatlar, zahireler, varsa dükkân eşyaları, çeşitli aylara ait maaş toplamı, yekun tereke, teçhiz ve tekfin (cenaze) masrafları, karısına ait mehr-i müeccel borcu, borçları toplamı, "**Resm-i kısmet, Varaka ve Pul-Baha, Kaydiyye, Dellâliye ve Hammaliye** " adıyla alınan mahkeme masrafları,taksim edilmesi gereken tereke, eşinin hissesi,annesinin hissesi,çocukları yoksa veya erkek çocuğu yoksa kardeşler ve amcalar hissesi, çocukları varsa, erkek çocukları hissesi,kız çocukları hissesi, kalan "**kesir**" tereke,vasî veya kayyımına teslim edilmişse "**hücceti**"

124) HŞS.; 394 / 3, 20, 42, 86, 100, 118, 152, 153, 157, 165, 188, 207, 208, 241, 247, 257, 258, 331.

125) HŞS.; 394 / 4, 5, 16, 17, 18, 19, 176, 233, 246, 257, 275, 289, 347, 365, 370, 379, 380, 381,382,379.

nin kaydı, bu hüccetin yazıldığı tarih ve bu işlemi yapıp onaylayan Çemişkezek nâibinin mühür ve imzası sırasıyla yazılmaktaydı (126).

d - Ölen kişi er zümresine mensup olup, Çemişkezek hastahânesinde veya kışlasında ölmüş ise önce memleketi, künyesi, varisi olup-olmadığı belirtildikten sonra, nakit parası, başka muhallefati, çeşitli ay ve yıllara ait maaşı gurusu ve para olarak belirtiliyordu. Daha sonra kayyım marifetiyle Tabur sandığına veya varislerine gönderildiğini belirten " hüccet-i şer'iyye " yazılıp Çemişkezek naibince imzalanıp mühürlendikten sonra işlem tamamlanıyordu.

Eğer ölen er'in ailesi köylerde oturuyorsa ev, bağ, bahçe, canlı hayvan, ev eşyası, elbiseler, hububatlar, çeşitli zahireler, varsa dükkân eşyaları, varsa maaşı toplanıp cenaze masrafları, karısının mehri, borçları, mahkeme masrafları, eşinin hissesi, annesinin hissesi, erkek ve kız çocuklarının hissesi (bunlar yoksa veya erkek çocuğu yoksa kardeş ve amcaların hissesi), kalan " kesir " yazıldıktan sonra vasî veya kayyımlarla hal edilmiş bir durum varsa onun " hücceti " yazılıp tarih, Çemişkezek nâibinin imza ve mühürüyle işlem bitiriliyordu(127).

Yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi, M. Aziz ve Çemişkezek şehirlerinde oturan zabıt ve er zümresinin terekeleri yazılırken mahkemeler ayrı ayrı bürokratik işlemler uygulamaktadırlar. Bu durum, Osmanlı idari ve hukukî sistemindeki esnek yapıdan kaynaklanmaktadır.

Belirttiğimiz şekilde terekeleri yazan mahkeme görevlisi, bütün eşyalara günün şartlarına göre rayiç fiyat verdikten sonra, sonucu getirip Harput ve Çemişkezek mahkemelerinde bulunan sicillerin " Sicill-i Mahfuz Defterlü " (Şer'iyye Sicillerinde merkezden gelen emirler ile terekelerin yazıldığı bölüm) bölümüne yazarak tüm eşyaların fiyatlarını topluyordu. Bu genel toplamdan, ölen askerin " techiz ve tekfin " (cenaze) masraflarını, karısına verilecek mehr-i müccel miktarlarını , ölenin tüm borçlarını , mahkemenin " Resm-i Kismet ", "Varaka ve Pul-Baha ", " Kaydiyye", "Dellâliye ", " Hammaliye " adlarıyla aldığı masrafları (128), çıkardıktan sonra kalan terekeyi İslâm feraiz hukukuna göre, karısı (veya kocası) varsa anası, erkek çocukları, kız çocukları (eğer çocuğu yoksa veya erkek çocuğu yoksa kardeş ve amcaları) arasında pay edilecek şekilde, eğer varisi yoksa beytül-mala gidecek şekilde taksim ediyordu. İşte bu tereke kayıtlarını kullanarak, M. Aziz ve Çemişkezek'te görev yapan zabıt ve er zümresinin, erkek ve kız çocuklarına, babaları (veya anaları) terekelerinden ne kadar hisse isabet ettiğini açıkça görmemiz mümkün olmaktadır.

126) ÇŞS.; 387 / 94, 105, 106, 108, 140, 144, 145, 165, 170, 169, 206.

127) ÇŞS.; 387 / 111, 114, 130, 154, 243, 271, 279, 315, 324.

128) Bu ücretlerin miktarları , zaman zaman gönderilen ferman ve kanun-nâmeler ile belirtiliyordu (Bkz. R.Özdemir ; a.g.e., s.177-199-202 vd.)

TABLO , IV
MAMURATÜ'L-AZİZ VE ÇEMİŞKEZEK'TEKİ 60 ASKERİN ÖLDÜĞÜ YERLER
VE TEREKELERİNİN AKİBETİ (1890 - 1919)

I- Askerlerin Öldüğü Yerler				
Sıra No	Askerlerin Öldüğü Yerler	Ölen Asker Sayısı	60 tereke içindeki yüzde oranı (%)	Düşünceler
1	M.Aziz şehrinde ölen asker sayısı	20	33,33	Zabit ve er karışık Hepsi de er.Bazı günler Hastahanedede çok fazla asker ölmüş.
2	M.Aziz hastahânesinde ölen asker sayısı	14	23,33	
3	Çemişkezek şehrinde ölen asker sayısı	13	21,66	Zabit ve er karışık Bazı günler hastaha- nede çok fazla asker ölmüş.
4	Çemişkezek hastahânesinde ölen asker sayısı	1	1,66	
5	Dersim Sancağında ölen asker sayısı	1	1,66	-
6	Arguvan'da ölen asker sayısı	1	1,66	-
7	Viranşehir'de ölen asker sayısı	1	1,66	-
8	Yemen' de ölen asker sayısı	5	8,33	M.Aziz ve Çemişkezek' ten gitmişler.
9	Ölüm yeri belli olmayan asker sayısı	4	6,66	-
Toplam Asker Sayısı		60		
II- Ölen Askerlere Ait Terekelerin Akıbeti ve Varis Durumları				
Sıra No	Terekelerin Teslim Edildiği Kişi ve Kurumlar	Tereke Sayısı	60 tereke içindeki oranı (%)	Düşünceler
1	Varisi bilinmediği için askerın kendi taburundaki Tabur Sandığına teslim edilen tereke sayısı	27	45	Zabit ve er karışık " "
2	Taksimden sonra vasî ve nâzırları tarafından rıbîh (kâr,gelir) getirmek üzere Eytam Sandığına yatırılan tereke sayısı	8	8,33	
3	Vasî veya nâzır veya kayyımlar marifetiyle korunan veya ailelerine gönderilen terekelerin sayısı.	28	46,66	
Toplam		60		

TABLO -V
MAMURATÜ'L-AZİZ VE ÇEMİŞKEZEKTE OTURAN 60 ASKERİ AİLEYE AİT TEREKELERİN VARISLARA DAĞILIM
(1890- 1919)

Sıra No	Zabit ve Er Terekelerinden Hisse Alanların Din, Cinsiyet ve Neseb Durumları	Ölçü Olarak Alınan Tereke Sayısı	Terekelerden Alınan Hisse Miktarları		Müslim ve Zimmî Zabit ve Er Zümresinin 60 Aileye ve Toplam Terekeye göre Oranları		Düşünceler
			Guruş Olarak	Para Olarak	60 Aileye Göre Oran (%)	Toplam Terekeye göre Oran (%)	
1	Evli zabit ve er sayısı	27	-	-	45	-	İki şehir karışık
2	Bekâr zabit ve er sayısı	33	-	-	55	-	" " "
3	Evli olupia terekesi olmayan zabit ve sair sayısı	4	-	-	6,66	-	" " "
4	Müslüman zabit ve erlerin toplam tereke miktarı	55	307542	15	91,66	99,18	İki şehir karışık.4 terekesiz asker alınmadı.
5	Zimmî askerlerin toplam terekesi	1	2515	20	1,66	0,66	Rum doktor terekesi.Bu doktor bekâr görünüyör.
6	Müslim ve Zimmî askerlere ait toplam tereke	56	310057	35	93,33	100	
7	Müslüman zabit ve er'lerin techiz ve tekfin (cenaze) masrafları	7	3695	20	11,66	1,19	Zimmî doktorun cenaze masrafı yok.
8	Kadınlara verilen mehr-i müeccel miktarları	2	3501	-	3,33	1,12	Zimmî kadın yok.
9	Müslim askerlerin terekelerinden alınan borç miktarları	3	4081	-	5	1,31	Zabit ve er karışık
10	Müslim askerlerin terekelerinden mahkemelerin aldığı masraf	15	10327	15	25	3,33	İki şehirdeki zabit ve er terekesi karışık.
11	Zimmî askerlerin terekelerinden mahkemelerin aldığı masraf	1	105	-	1,66	0,03	Bir Rum doktor.

12	Müslim ve zimmî askerlerin toplam mahkeme masrafı	16	10432	15	26,66	3,36	-
13	Taksim edilmesi gereken Müslüman zabit ve er terekesi	37	285938	20	61,66	92,22	İki şehir karışık.
14	Taksim edilmesi gereken Zimmî asker terekesi	1	2410	20	1,66	0,77	Rum doktora ait. Doktor bekâr görünüyor
15	Müslüman erkek çocukların terekelerinden aldıkları hisselerin toplamı	17	54904	31	28,33	19,20	Erkek çocuğu olupta terekesi taksim edilen 17 müslim aile ölçü alınmıştır. Bu 17 ailenin 36 erkek çocuğu vardır. Oranlarında 285938 gurusu 20 para ölçü alınmıştır.
16	Müslüman kız çocukların terekelerden aldıkları hisseler	11	27263	32	18,33	9,53	Kız çocuğu olupta terekesi taksim edilen 11 aile vardır. Bu 11 ailenin 16 kız çocuğu vardır. Oranlar 285938 gurusu 20 paraya göre yapılmıştır.
17	Müslim erkek ve kız çocukların toplam hisseleri	28	82167	23	46,66	28,73	-
18	Kadın eşlerin terekelerden aldığı hisseler	13	4262	29	21,66	1,49	285938 gurusu ölçü alınmıştır.
19	Terekelerden Müslüman annelere düşen hisseler	7	10479	1	11,66	3,66	" " " "
20	Terekelerden Müslüman erkek kardeşlere kalan hisseler	3	2928	6	5	1,02	" " " "
21	Terekelerden Müslim kız kardeşlere kalan hisseler	3	4286	31	5	1,49	" " " "
22	Terekelerden Müslim Amcaları kalan hisseler	3	3750	-	5	1,31	" " " "

Bu tesbitte, dipnot 71 ile 87'de verdiğimiz terekeleri ölçü olarak aldık. Bu tereke sahiplerinin 44 tanesi M. Aziz'de, 16 tanesi dle Çemişkezek'te oturmaktadır. Bunlardan 59 müslüman zabıt ve erlere , 1 tanesi de zimmî Rum doktora aittir. Biz bütün terekeleri uzun uzun anlatmak yerine, bu tereke sahiplerinin öldüğü belde ve şehirleri , terekelerinin akibetlerini gösteren bir tablo hazırladık (Bkz.Tablo -IV). Daha sonra bu 60 terekeyi evli, bekâr ve terekesiz olanlar , müslim veya zimmî zabıt ve erlerin toplam terekeleri , cenaze masrafları,eşlerinin mehirleri, borçları, mahkeme masrafları,müslüman erkek ve kız çocuklarının aldığı hisseleri, eşleri, anneleri ile diğer akrabalarının aldığı hisseleri oranları ile beraber başka bir tablo haline getirmeye çalıştık (Bkz.Tablo-V).

Tablo -IV' de görüldüğü gibi 48 asker (yani % 80'ni) M.Aziz ve Çemişkezek'te ölürken, 3 tanesi (yani % 5 'i) Dersim Sancağı Arguvan ve Viranşehirde, 5 tanesi (yani % 8,33'ü) Yemen'de ölmüştür. Yine aynı tabloda varisi olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen 27 tereke (yani % 45'i) Tabur Sandığına , 28 tanesi (yani 46,66'sı) vasi veya kayyımları tarafından varislerine gönderilmiştir. Geri kalan 5 tanesi (yani % 8,33'ü) yetimlere ait para ve terekelerin enfilasyon ve ekonomik hareketlerden etkilememek , biraz da nema (gelir) temin etmek gayesiyle vasileri tarafından , mahkeme kararı ile "Eytam Sandıkları" na yatırılmıştır. Bu uygulamaya " İstirbah etme " veya " Ribih getirme " veya " Riba sağlama " veya " Nema getirme " veya " Güzeşte getirme " deniliyordu (129). Aynı tarihlerde Ankara Eytam Sandığı ise, yatırılan yetim paralarına " Güzeşte " (gelir,kâr, ribh) verirken veya sandıktan para çekenlerden " Güzeşte " alırken bir çeşit " hile-i şer' iyye " kabilinden , her para alış-verişinde bir İngiliz cep saati alıyormuş veya satıyormuş gibi işlem yapıyordu (130).

Tablo-V'de belirttiğimiz gibi , 60 askerden 27 ' si evli (% 45), 33'ü (% 55), bekâr, 4'nün (% 6,66) terekesi yoktur. Müslüman 55 (% 91,66 sı) askerin toplam terekesi 307542 guruş 15 para, bir zimmî askerin ise 2515 guruş 20 paralık serveti vardır. Müslümanlara ait 307542 guruş 15 paralık servetin 3695 guruş 20 parası (% 1,19') " Techiz ve tekfin " (cenaze) masraflarına , 3501 guruşu (% 1,12'si) mehirlere, 4081 guruşu (% 1,31'i) borçlara, 10327 guruş 15 parası (% 3,33'ü) mahkeme masraflarına 54904 guruş 31 parası (19,20'si) erkek çocuğu olupta terekesi taksim edilen 17 müslim ailenin 36 erkek çocuğuna, 27263 guruş 32 parası kız çocuğu olupta terekesi taksim edilen 11 ailenin 16 kız çocuğuna, 4262 guruş 29 parası (% 1,49'u) 13 kadına (eşlerine), 10476 guruş bir parası (% 3,66'sı) 7 anneye , 10964 guruş 38 parası (% 3,83'ü) kardeş ve amcalara kalmıştır.

129) HŞS.; 394 / 275,289, 331, 365, 382 vd.

130) Ankara Etnoğrafya Müzesi, Ankara Şer'iyye Sicill ; Defter No : 319. Bu defterde oldukça çok alım-satım hücceti bulunmaktadır.

Burada evli ve çocuğu olan 27 ailenin 50 ' si erkek 29'u kız olmak üzere toplam 79 çocuğu vardır.Fakat bazı ailelerin terekeleri, erkek ve kız çocuklarına taksim edilmemiş.O nedenle evli olupta erkek çocuğu olan 17 müslim ailenin 36 erkek çocuğu ile 11 müslim ailenin 16 kız çocuğu terekelerden hisse almış gözükmektedir. Bu 36 erkek çocuğunun her birine ortalama 1525, 11 guruş, 16 kız çocuğuna ise ortalama 1703,93 guruş tereke isabet etmektedir. Halbuki aynı tarihlerde (1880-1906), evli ve çocuğu olan 22 Kırşehir ailesinin 50 erkek,48 kız çocuğu (müslim-zimmî karışık) vardır. Bu 50 erkek çocuğunun her birine ortalama 2417,18 guruş isabet ederken, 48 kız çocuğunun her birine ise ortalama 1871,33 guruş isabet etmektedir. Görüldüğü gibi, M.Aziz ve Çemişkezekli askerî ailelerin erkek çocukları , aynı tarihlerdeki (1880-1906) Kırşehir ailelerinin erkek çocuklarından 892,07 guruş ; kız çocukları ise 167,4 guruş daha az tereke almaktadır (131). 1771-1810 yıllarında ölçü alınan 21 Tokat ailesinin (müslim ve zimmî karışık) 22 erkek, 11 kız çocuğu vardır. Bu 21 ailenin, 22 erkek çocuğuna 48680 guruş 13 para, 11 kız çocuğuna ise 31173 guruş 27 para karşılığında tereke isabet etmiştir. Tokat'ta ortalama her erkek çocuğa 2212,72 guruşluk, her kız çocuğa da 2833,90 guruşluk tereke isabet etmiştir. Burada da incelenen zaman farklı olmasına rağmen M.Aziz ve Çemişkezekli erkek çocuklar, Tokatlı erkek çocuklardan 687,61 guruşluk, kız çocuklar ise 1130,27 guruşluk daha az tereke hissesi almaktadır (132).

Bu sonuçlardan sonra hemen akla şu sorular gelmektedir. Bu farklar nereden geliyor? Askerî ailelerin durumu iyi olması gerekirken, Tokatlı ve Kırşehirli sivil ailelerin maddî durumu neden iyi gibi görünüyor? Bu soruların cevabı şudur. Tokat ve Kırşehirde ölen sivil ailelerin bütün terekeleri sicillere tam olarak yansımıştır. Halbuki M.Aziz ve Çemişkezek'te oturan askerî ailelerin tüm gelir ve eşyalarının sicillere yansıdığını söylemek oldukça zor. Evli veya bekâr olanlar bu bölgenin çocuğu ise gelirlerinin büyük çoğunluğu terekelerinde yer almış. Fakat bölge dışından gelen zabıt ve er zümresinin buradaki maaşını, ev eşyasını biliyoruz ama, memleketinde ne kadar gelir ve serveti vardı onu bilemiyoruz. Diğer bir husus ise, çocuklara isabet eden hisse miktarı ile bu hisselerin taksim edildiği çocuk sayıları farklıdır. Kırşehirde 50-48, Tokat'ta 22-11, M.Aziz ve Çemişkezek'te ise 36-16'dır. Bu özelliklerden dolayı farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bir bütün halinde askerî ve sivil terekelerine bakılacak olursa bölgeler arasında çok fazla bir fark olmadığı, askerîlerin durumunun sivillere nazaran birazcık daha iyi olduğu dikkati çekmektedir.

IX - Ekonomik Yönden Aile

Toplumun temelini teşkil eden aileyi, dinî,ahlâkî,hukukî,millî ve ananevî yönden koruyup gözetmenin yanında, ekonomik yönden de koruyup gözetmek gerekmektedir.Eğer aile,ekonomik yönden iyi duruma getirilemezse, sosyal ve hukukî

131) R.Özdemir ; " Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı " adlı teb.

132) R.Özdemir;"Tokat'ta Ailenin Sosya-Ekonomik Yapısı, 1771-1810 ", TTT., s.119-121, 129-132.

yönden alınan birçok tetbir uygulanamaz olur. Bu durumu iyi değerlendiren İslâm hukuku bir taraftan kişilerin çalışmasını, helâlınden rızık kazanmasını, ailenin reisi olan babanın, karısını ve çocuklarını kimseye muhtaç etmemesini isterken öbür yandan da kişi ve toplum hakkını koruyarak hile ve harama sapılmamasını emretmektedir.

Ailenin, sosyal ve ekonomik yönden iyi dengelenmesi konusunu çok iyi bilen Osmanlı yönetimi de aldığı değişik tedbirlerle ailenin ekonomik yönünü korumaya çalışmıştır. Yayınlanan çeşitli ferman ve kanun-nâmelerde, birçok ailenin geçimini temin ettiği meslek erbabının mesleklerine, törelerine, atölye ve dükkânlarına dokunulmaması, ehl-i hiref zümresinin korunması, ihtisab işlerinin iyi organize edilmesi, esnafın kullandığı ölçü ve tartıların sık sık kontrol edilmesi, ibadullahın korunması için yılda birkaç defa narh verilmesi , ziraat ve hayvancılıkla uğraşan köylüden şer'î ve örfî hukuka mugayir fazla öşür ve resim alınmaması, askerilere ait hak ve imtiyazların usulsüz olarak değiştirilmemesi vb. gibi konuların emredildiği görülmektedir (133).

Aynı haklardan M.Aziz ve Çemişkezek şehirlerinin merkezinde veya köylerinde oturan zabıt veya er zümresinin aileleri de yararlanmaktaydı. Gerek maaşla geçimini temin eden zabıt kesimi , gerekse ailesi şehir ve köylerde oturup, kendisi askerlik yapan er zümresi zanaat,ticaret, çiftçilik ve hayvancılık vb. gibi meslekleri icra ederken rahatsız edildikleri veya haksızlığa maruz kaldıkları vakit M.Aziz ve Çemişkezek mahkemelerine müracaat ettiklerini, bakım ve himayeye muhtaç aile fertlerinin, mahkemenin önderliğinde sosyal güvenceye kavuşturulduklarını görmek mümkün olmaktadır (134).

1890 -1919 tarihleri arasında M.Aziz ve Çemişkezek şehirlerinde görev yapan zabıt ve er zümresi ailelerinin ekonomik gücü neydi? Bir zabıt veya er öldüğü vakit arkasında ne kadar " **muhallefat** " (servet) bırakabiliyordu? Ölçü olarak aldığımız 60 terekenin (135) rütbelere dağılımı nasıldı? Şimdi bu soruları tam olarak cevaplayabilmek için M.Aziz'de görev yapan zabıt ve er'lerin ekonomik durumlarını ayrı bir başlık altında, Çemişkezek'te görev yapan zabıt ve er'lerin ekonomik durumlarını ayrı başlık altında incelemeye çalışacağız.

133) R. Özdemir; a.g.e., s. 143-147,159-163, 200-202, 226-236.

134) ÇŞS.; 387 / 35, 94, 96, 102, 108, 197,248,294; HŞS.; 394 / 4, 5, 118,247, 382 vd.

135) Dipnot 74 ve 90' da verdiğimiz 60 tereke ölçü olarak alınmıştır.

1- Mamuratü'l-Aziz'de Oturan Zabıt ve Er Zümresinin Ekonomik Durumları

M.Aziz'de oturan zabıt ve er zümresinin ekonomik durumunu tesbit edebilmek için değişik rütbelere mensup 44 askerî aileyi ölçü olarak aldık. Bunlardan 11 tanesi (yani % 25 'i) zabıt, 33 tanesi (yani % 75'i) er'dir. Zabıtlardan 10 (yani % 90,90'ni) müslüman, 1 tanesi de (yani % 9,09'u) zimmîdir. 11 zabıttan biri (yani % 9,09'u) M.Aziz Valisi, içi Mirliva (yani % 27,27'si), biri Binbaşı (yani % 9,09'u), biri Jandarma Yüzbaşı (% 9,09'u), biri Mülazım-ı Sani (% 0,09'u), ikisi Mülazım-ı Evvel (% 18,18'i),biri zimmî doktor (% 9,09'u), biri de Tüfenkçi Ustasıdır (% 9,09'u). 33 neferden ise, biri Kanun Çavuşu (% 3,03'ü), üçü Çavuş (% 9,09'u), ikisi Onbaşı (% 6,06'sı), ikisi Borazancı Er (% 6,06'sı), geri kalan 25 tanesi de (% 75,75'i) ünvanı olmayan er zümresidir.

Bu zabıt ve er'lerden tamamına yakını 4.Orduya bağlı Nizamiye ve Redif sınıfındandır. Yine bu 44 zabıt ve neferden tesbit edebildiğimiz 26 tanesi (% 59,09'u) M.Aziz vilayetine tabi sancak, kaza, nahiy ve köylerden gelmiş olup, geri kalan 18 tanesi (% 40,90'ını) ise başka vilayet ve sancaklardan buraya gelmişlerdir. Görüldüğü gibi , buradaki kıtalarda askerlik yapan zabıt ve er'lerin yaklaşık % 60'ı vilayet dahilinden toplanırken, % 40'i ise vilayet dışından toplanmıştır.

Burada belirttiğimiz 44 kişinin asli görevi askerî amaçlı hizmetleri yürütmektir. Ancak, bunlardan sadece 11 kişiyi oluşturan (belki doktoru da çıkarmak mümkündür) zabıt kesimi askerliği meslek olarak seçerken, 33 kişiden oluşan er zümresi ise geçici bir süre (20 yıl kadar) askerlik hizmetini yürütmektedir. O nedenle, özellikle er zümresinin şehir ve köylerinde yaptıkları işlere de bakmak gerekmektedir. Askerî ailelerin ekonomik durumunu çıkartırken bu hususu gözönünde tutmak icap etmektedir.

Siciller üzerinde yaptığımız çalışmalarda, zabıt zümresinin meslekleri dışında ikinci bir iş yaptıklarını veya ailelerinin ne gibi değişik işler yaptığını kesin olarak tesbit edemedik. Ama M.Aziz vilayeti dahilinden toplanan er'lerin şehir ve köylerinde ne gibi işler yaptığını (askerlik süresince ailelerinin devam ettirdiği işleri) tesbit etmemiz mümkün oldu. Bu 33 neferden 15 tanesinin (% 45,45'i) yaptığı işler şöyledir; Birisi ticaret (% 3,03'ü), ikisi serbest meslek (% 6,06'sı), beşi çiftçilik (% 15-15'i), yedisi çiftçilik ve hayvancılık (% 21-21'i) yapmaktadır.

Bu zabıt ve er'lerin terekeleri incelendiği vakit, fiyatları 200, 240, 300, 800 guruş ile 1000 guruş arasında değişen, 5-10 göz odalı, " Tahtâni " veya " fevkânî " (tek veya iki katlı) özelliğe sahip, bazı zabıt evleri ile er'lere ait bazı köy evlerinin etrafında bağçesi,yanlarında ahır ve samanlığı olan evlerde oturdukları, evlerini halı,kilim, keçe ve hasırlarla döşedikleri görülmektedir (136).

136) HŞS.: 394 / 59, 67, 118, 275, 347, 379, 381.

Zabıtlardan bazılarının, binek amacıyla, değişik don'larda (renklerde) at ve merkepler besledikleri de gözlenmektedir. Meselâ: Mirliya İzzet Paşa'nın 1830 guruş kıymetli bir yağız atı , Binbaşı Hacı Mehmet Efendi'nin 460 guruş kıymetli bir kır atı, Jandarma Yüzbaşı Hacı Osman Ağa'nın da 400 guruş kıymetli bir merkebi bulunmaktaydı (137).

Köylerde oturup ticaretle uğraşanların evlerinde ev eşyaları, dükkânlarında ise ticarî emtialar bulunuyordu.Çiftçilik yapanların servetleri içinde ise, ev eşyaları yanında,fiyatları 150 ile 200 guruş arasında değişen 2 öküzü,100 ile 200 guruş arasında değişen birer ineği, 150 ile 200 guruş arasında değişen birer merkebi, 50 ile 60 guruş kıymetli çift takımı (saban,boyunduruk,pulluk,kağrı,araba,düven vb.gibi) ile ziraat aletleri (tırpan,orak,yaba,dirgen vb.gibi), yine fiyatları 100 ile 500 guruş arasında değişen bir-iki kıta tevek (teğek) (üzüm) bağı, 300 ile 2000 guruş arasında değişen bir-iki kıta bağçesi, 100 ile 200 guruş kıymetli birkaç dönüm (5-10 veya daha fazla olabilir) tarlaları da bulunmaktaydı (138). Bazı aileler çiftçilik meşkalesi yanında hayvancılıkta yapmaktaydı. Bu gibi ailelerin servetleri incelendiği vakit yukarda verdiğimiz fiyatlarda 2-3 öküz, 1-2 inek, dana ve camuz, 1-2 merkep ve sıpa (supa), 1-2 katır, fiyatları 40 ile 60 guruş arasında değişen 3 veya 5 veya 10-15 kadar koyun, yine fiyatları 40 ile 60 guruş arasında değişen 3 veya 5 keçi, yukarıda belirttiğimiz fiyatlarda bir çift takımı, ziraat aletleri , 1-2 kıta bağ ve bağçe, birkaç dönüm (10-15 dönüm veya daha az veya daha fazla olabilir) tarlaları olduğu görülmektedir (139). Çiftçilik ve hayvancılık yapan ailelerin servetlerine dikkat edilecek olursa, tipik bir Anadolu köyü modeli ortaya çıkmaktadır. Bunlar ne çok büyük bir çiftçidir, ne de çok büyük bir hayvancıdır. Ziraat ve hayvancılık yapmaktan asıl amaç, sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamaktır. Fazla üretim yapıp, dışa satma amacı güdülmemektedir. Yani, bir çeşit, kapalı ekonomi uygulamaktadırlar. Bu bölgedeki, köylerin etrafında geniş meralar olmasına rağmen, aile servetleri içinde 100-150-200 kadar koyun ve keçi sürüsünün çıkmayışı ayrıca dikkat çekici bir durumdur. Yaptığımız yüzey araştırmasında, halâ aynı alışkanlığın bazı köylerde de devam etmiş olması dikkat çekici bir durum olduğu gibi, üzerinde de durulması gereken bir konudur (140).

M.Aziz'den örnek aldığımız 44 zabıt ve er'in malî durumlarını tam olarak sergileyebilmek için ünvanlarına göre tablo çıkarmayı uygun bulduk (Tablo -VI).

137) HŞS.: 394 / 118, 165,331.

138) HŞS.: 394 / 59, 67, 233, 246, 253, 275, 289, 347, 365, 370, 379, 381, 382, 397.

139) HŞS.: 394 / 59, 67, 233, 246, 253, 275, 289, 347, 365, 370,379, 381, 382, 397 vd.

140)Elaziğ'in etrafında yer alan bazı köylerde, hala aileler birkaç dönüm tarla,bir-iki kıta bağ ve bahçeyi işlerken 3-5 tane de koyun ve keçi beslemektedirler. Ailelere ait bu 3-5 koyun ve keçi köylü tarafından ortak olarak tutulan çoban tarafından gündüz güdülüp gece eve getirilmektedir. Bunun tipik örneğini, Elaziğ merkezine bağlı 30-40 km. uzaklıktaki Hedi (Aydınlar, Dişidi (Hıdırbaba), Hal (Yeni Çubuk) köyleri teşkil etmektedir.

Tablo -VI' da görüldüğü gibi, 44 zabıt ve er'in toplam olarak 274978 guruşluk terekəsi vardır. Bu servetin 183014 guruşu (% 66,55'i) 11 zabıt 91964 guruşu da (% 33,44'ü) 33 er'e aittir.Zabıtlar arasında , 60259 guruşluk (% 21,91'i) servet ile en yüksek payı Binbaşı Hacı Ahmet Efendi alırken, ikinci sırayı , 26822 guruşluk (% 9,75'ni) servetle Mirliya İzzet Paşa, üçüncü sırayı, 26819 guruşluk (% 9,75'ni) servetle M.Aziz valisi Mahmut Paşa, dördüncü sırayı, 24526 guruşluk (% 8,91'ni) servetle Mirliya Fuat Paşa, beşinci sırayı, 22120 guruşluk (% 8,04'nü) servetle Jandarma Yüzbaşı Hacı Osman Ağa, diğer sıraları ise Mülazım-Sani, Mülazım-ı Evvel ve ötekiler almaktaydı.

Elerde ise birinci sırayı 37633 guruşluk (% 13,68) servetle M.Aziz'e tabi Kinederiç (Gözebaşı) köyünden olan Mehmet bin Ahmet alırken, en son sırayı da 10 guruşluk (% -,03) servetle (sadece alacağı, köyünde başka serveti olması lâzım) M.Aziz 'e bağlı Mişi köylü Mehmet bin Hüseyin almaktadır. Kanaatimizce er'lere ait servetlerin biraz daha fazla olması lâzımdır. Tabloda görüldüğü gibi, bazı er'lerin sadece alacak ve maaşları sicillere yansırken, memleketlerinde olan servetleri yansımamıştır. Bu nedenle, er'lerin sayıları fazla olmasına rağmen, terekeleri düşük kalmıştır.

Tesbit ettiğimiz bu rakamlara göre, bölgede görev yapan bir zabıt 2500 guruş ile 60000 guruş (ortalama olarak 16637 guruş eder) arasında değişen bir servete sahip olurken, er zümresi ise 50 guruş ile 15000 guruş arasında değişen (ortalama olarak 2786 guruş eder) bir servete sahip olmaktadır.Buna göre, bölgede görev yapan zabıt zümresinin ekonomik durumu, er zümresine göre birkaç kat daha iyi idi demek mümkündür.

TABLO-VI MAMURATÜL-AZİZDE OTURAN ZABİT VE ERLERİN MALİ DURUMU (1890-1919)

Sıra No	I- Zabit Sınıfı		Ünvanı	Görevi	Oturduğu Yer	Yapıldığı İşler	Toplam Tereke Miktarı		Toplam Tereke içindeki Oranı(%)	Düşünceler
	Tarih	Tereke Sahibinin Adı					Guruş Olarak	Para		
1	1908	Mahmut Paşa İbni Ahmet Paşa İbni Bekir Beğ (Maras Eşrafından)	Paşa, Vali	M.Aziz Valisi	M.Aziz	Vali	26819	-	9,75	Maras Eşrafından
2	1898	İzzet Paşa	Mirliva (Albay)	6.Orduya Mirliva	"	Askeri kumandanlık	2056	-	0,74	Behisnil (Alayı belli değil)
3	1900	Fuat Paşa İbni Abdullah Bin Abdurrahman	Mirliva	4.Orduya bağlı 25.Redif İvva Kumandanı	"	"	26822	-	9,75	Memleketi belli değil; Harputlu olabilir.
4	1908	Hacı Mehmet Efendi İbni Mustafa	Binbaşı	4.Orduya bağlı Redif(25.olmalı) İvva kumandanı	"	"	24526	10	8,91	Memleketi belli değil.
5	1900	Anbarcı-zâde Hacı Osman Ağa İbni İsmail Ağa	Jandarma Yüzbaşı	6.Redif Alayının Harput 2.Redif Taburu Binbaşı	"	"	50259	20	21,91	Kastamonu Sancağının Tosya Kazasının Halil Köyünden
6	1901	Hüseyin bin Yusuf	Mülazım-Sani(Ust-teğmen)	4.Orduya bağlı Nizamiye 75.Ala. 1.Tab.4.Böl.Kum.	"	"	22120	-	8,04	Memleketi belli değil. Ama M.Aziz olabilir.
7	1898	Muhammed bin İshak İbni Ağa Beğ	Mülazım-Evvel (Teğmen)	4.Orduya bağlı Redif Alayın 4.Tabur.1. Böl.kumandanı	"	"	3479	10	1,26	Tortum kazasına tabi Süleyman Köyünden
8	1906	Habib Ağa İbni Yusuf Ağa İbni Abdurrahman	Mülazım-Evvel	4.Orduya bağlı Redif askeri kumandan	"	"	11466	30	4,16	M.Aziz'e bağlı Alıçlı Aşiretine tabi Tahnik Özgü (özü) Köyünden
9	1900	Necor Efendi veled-i Yasef	Doktor	4.Orduya bağlı Redif Alayı. 3.Tabur.Dok	"	Askeri Doktor	2515	20	0,91	M.Azizli olabilir. İstanbullu Zimmi Rum

11	1909	Hüseyin Ağa İbni Abdullah	Tüfenkçi Ustası	4.Orduya bağlı 50.Redif Alayının 1.Taburunun Tüfenkçi Ustası	"	Tüfenkçi Ustası	3399	30	1,23	Erzurum merkezinden
		TOPLAM					183014		66,53	
12	1909	Hüseyin Efendi İbni Ali bin Mustafa	Kanun Çavuşu	Redif askeri munsubu	M.Azize bağlı Germiil köyü	Kanun Çavuşu	12498	20	4,52	Erlerde askerlik dışında yaptığımız meslek dışında
13	1898	Abdullah Çavuş İbni Ömer	Çavuş	-	M.Azize bağlı Dadış köyü	mes.sahibi Askerlik,menileketet.çiftçilik	800	-	0,29	Köyünde ailesi çiftçilik yapıyor.
14	1907	Mehmet Çavuş İbni Molla Hüseyin Bin Salih	Çavuş	M.Aziz Redif 1.Tabur Çavuşu	M.Azize bağlı Aysam köyü	"	2512	-	0,91	"
15	1919	Ömer Çavuş bin Ahmet	Çavuş	M.Azize bağlı Sarı Yakup Köyü	M.Azize bağlı Aysam köyü	"	11080	-	4,02	"
16	1898	Ömer bin Halil bin Abdurrahman	Onbaşı	4.Orduya bağlı 19.Nişancı Taburunun 1.Bölüğü	Tokata bağlı Oda köyünden	Asker	817	-	0,29	Sadece maaşı
17	1904	Hüseyin Onbaşı İbni Hacı bin Tahir	Onbaşı	M.Azizde bulunan 4.Seyyar Taburunun 3.bölük onbaşı	Trabzon Vilayetine bağlı Çarlık köyü	Asker	8021	20	2,91	Annesi Ünye'de oturuyor
18	1898	Kara Ali Oğlu Mehmet bin Mustafa bin Abdurrahman	Borazan	4.Orduya bağlı 19.Nişancı Taburunun 4.Bölüğü Borazan	Ünye Kazasının Kenarış köyü. Belezir(?)	Asker	85	20	0,03	Yalnız maaşı
19	1898	Mehmet bin Hüseyin	"	4.Orduya bağlı 28.Alayın 3.Tabu.4.Böl.Bo	Kazasına tabi Yakub köyün.	Asker	10	-	-,03	Sadece 10 gurus alacağı var.
20	1897	Sadık oğlu Hasan bin Hüseyin	Er	4.Ordu Nizamıye 74.Alayın 2.Tab.1.Böl.11	Mişi köyünden	Asker	427	20	0,15	Sadece 1892-1895 yılları maaşı
21	1897	Osman Oğlu Ali Bal bin Osman	Er	Hayme efradı(eri) 4.Ordu.Nizamıye 74.Alay.2.Tab.1.Böl.Hayme (çadır)Efradı	Parçikan köyü.	Asker	123	-	0,04	Sadece 1895 yılı maaşı
22	1897	Cevri oğlu İsmail bin Kadir	"	4.Ordu.Nizamıye 74.Alay.2.Tab.1.Böl.3.Hayme Efradı	M.Azize bağlı Furuncı Köyün.	Asker	471	-	0,17	Sadece 1894-1895 yılları maaşı

23	1898	Türkmenoğlu Mehmet bin Mustafa	4.Ordu Nizamiye 74. Alay 2.Tab.1.böl.9 Hayme Efradı	Azizye Kazasına tabi Köyyeri Köyünden	Asker	288	-	0,10	Sadece 1895 yılı maaşı
24	1898	Hacı Ömer Oğlu Mehmet bin Osman	4.Ordu.Nizamiye 74. Alay 2.Tab.2.böl.9 Hayme efradı	M.Aziz vilayetine tabi Arap kır kazasının Hemimhan Nahiyesine tabi Nâsibet Köy.	Asker	456	20	0,16	Sadece 1894-1895 yılları maaşı
25	1898	Nâşûd oğlu İbrahim bin Mustafa bin Abdurrahman	4.Orduya bağlı 9.Nişancı Taburu 1.Böl.11 Hayme efradı	Amasya Sancağı Nahiyesine tabi Tatar Köyünden	Asker	38	-	0,01	Sadece 1893-1894 yılları maaşı
26	1898	Çerki oğlu Osman bin Mustafa bin Abdurrahman	4.Ordu 9.Nişancı Tabu. 4.Böl.6.Hayme efradı	Gürcans Kazasına bağlı Ala kilise Köyünden	Asker	171	-	0,06	Sadece 1892-1894 yılları maaşı
27	1898	Çatal oğlu İbrahim bin Ali bin Abdurrahman	4.Ordu.9.Nişancı Tabu. 1.Böl.3.Hayme Neferi	Arhavi Kazasına tabi Ayyapare(?) Köyünden	Asker	85	20	0,93	Sadece 1893-1894 yılları maaşı.
28	1898	Yusuf bin Seyyid bin Abdurrahman	4.Ordu.27.Alayın Mızkaşından 4.Hayme neferi	Çarsacak Kazasına tabi Ezgüro Köyünden	Asker	171	-	0,06	Sadece maaşı
29	1898	Molla Hüseyin Oğlu Hasan bin Musa	4. Ordu.19.Nişancı Tabu. 2.Böl. 7.Hayme Neferi	M.Aziz Vilayetine tabi Çünğüş Kazasının Geyran Köyünden	Asker	133	-	0,04	Sadece 1894-1895 yılları maaşı
30	1898	Körü Oğlu Mustafa bin Hasan bin Abdurrahman	4.Ordu.19 .Nişancı Tabu. 4.Böl.3.Hayme neferi	Azizye Kazasının Saidâbâd Nahiyesinin Gergesun Köyünden	Asker	57	-	0,02	Sadece 1895 yılı maaşı
31	1898	Ebuzer Damadı Ali bin Kel Musa bin Abdurrahman	4.Ordu.19.Nişancı Tab. 2.Böl. 9.Hayme neferi	Behisni Kazasının Meydan mahallesinden	Asker	123	20	0,04	Sadece 1894-1895 yılları maaşı
32	1898	Yusuf bin İsmail	4.Ordu .19.Nişancı Tab. 2.Böl.3.Hayme neferi.	Erzincan Sancağına tabi Gemiz Kazasının Zevgir Köyü.	Asker	152	-	0,05	Sadece 1898 yılı maaşı
33	1908	Hüseyin bin Osman bin Bekir	Redif 1.Taburu eri	M.Azize tabi Toğzat Köyü.	Asker	-	-	-	Yemen'de şehit olmuşur.
34	1911	Mehmet bin Ali bin Abdullah	Redif askeri	M.Azize tabi Köğenk Köyü.	Asker Mem.Çiftçi	2611	-	0,94	Köyünde ailesi çiftçilik yapıyor.

35	1911	Ömer Tomanik	Er	Redif Askeri	M.Azize tabi Şeikhat Köyü	Asker, Çiftçi	1450	-	0,52	Köyünde ailesi çiftçilik yapıyor. Yemen'de şehit
36	1911	Kasım bin Osman	Er	Redif(?)Askeri	M.Azize tabi Malikan Köyü	Asker, Çiftçilik ve Hayvancılık yapıyor	885	-	0,32	Köyünde ailesi çiftçilik ve Hayvancılık yapıyor
37	1914	Şaban bin Mustafa	Er	"	M.Azize tabi Çaykara Köyü	Asker, Çiftçilik ve Hayvancılık yapıyor	1225	-	0,44	"
38	1914	Demir bin İbrahim	Er	"	M.Azize tabi Ağca-kale Köyü	"	696	-	0,25	"
39	1898	Ahmet bin Abdullah	Er	"	M.Azize tabi Germi-li (Yedi Göze) Köyü	"	3195	-	1,16	"
40	1916	Haluk bin Munia İbrahim	Er	"	M.Azize tabi Per-çenk Köyü	"	1310	-	0,47	"
41	1917	Kel Hasan Oğlundan Hakkı İbni Hasan İbni Hasan	Er	"	M.Azize bağıli Daniş Köyü	Askerlik serbest meslek	1335	-	0,49	Memleketinde muhtemelen bakkallık yapıyor.
42	1917	Haman Oğullarından Mehmet Kâmil İbni Hüseyin Efe İndi	Er	"	M.Azize tabi Sal-zık Köyü	Askerlik, çiftçilik Hayvancılık	1687	-	0,61	Köyünde ailesi çiftçilik, hayvancılık yapıyor. Arguvanda ölmüş.
43	1917	Mustafa bin Hacı Hüseyin	Er	"	M.Azize tabi Köç-kale köyü	"	1410	-	0,51	Köyünde ailesi çiftçilik ve hayvancılık yapıyor.
44	1917	Abdullah Oğullarından Mehmet bin Ahmet bin İbrahim	Er	"	M.Azize tabi Kinede-riç(Gözebaşı)Köyür-den	Askerlik ,ticaret	37633	-	13,68	Ailesi köyünde ticaretle uğraşiyor olmalı
		TOPLAM					91964		33,44	
		GENEL TOPLAM					274978		100	

2- Çemişkezek'te Oturan Zabit ve Er Zümresinin Ekonomik Durumu

Çemişkezek'te oturan zabit ve er zümresinin ekonomik durumunu tesbit edebilmek için değişik rütbelere mensup 16 askerî aileyi ölçü olarak aldık. Bunlardan 5 tanesi (% 31,25'i) zabit kesimine , 11 tanesi ise (% 68,75'i) er zümresine aittir. 5 zabitten ikisi (% 12.5) Yüzbaşı, birisi (% 6,25) Mülazım-ı Sâni, ikisi de (% 12.5) Ser-Çavuş (Baş Çavuş)dur. 11 er'den birisi (% 6,25) Bölük Emni, ikisi (% 12,5) Çavuş, ikisi (% 12,5) Onbaşı, 6 tanesi de (% 37,5) er'dir.

Bu zabit ve er'lerin tamamına yakını, 4. Orduya bağlı Nizamiye ve Redif sınıfından olan kıtalarda görev yapmaktadır. Bu 16 zabit ve er'den tesbit edebildiğimiz sadece 2 tanesi (% 12,5) Çemişkezek merkez ve köyünden olup, geri kalan 14 tanesi (% 87,5) bölge dışındaki Malatya,Behisni (Besni), Ağcadağ,Sivas, Ordu,Trabzon, Aziziye ve Erzurum gibi şehirlerden gelmişlerdir. O nedenle , köy veya şehirlerinde olan terekelerinin tamamı sicillere yansımayıp, sadece alacak ve maaşları yansımıştır.

Bu 16 askerden sicillere terekesi yansıyan 2 Yüzbaşı ile bir Mülazım-ı Sani birkaç odalı evlerde oturdukları, evlerini halı ve kilimlerle döşedikleri, evlerinde bölgeye uygun kap-kacak kullandıkları, askerlikle ilgili kitap ve araç - gereç bulundurdukları,Yüzbaşı Mehmet Hayri Efendi 'nin takımı ile beraber 810 guruş kıymetli bir binek atı beslediği dikkati çekmektedir (141).

Örnek olarak aldığımız bu 16 askerin malî durumları da şöyledir (Bkz.Tablo-VII).

Tablo-VII'de görüldüğü gibi, bu 16 zabit ve er'in toplam olarak 10376 guruş 25 paralık serveti vardır. Bu servetten 4551 guruş 10 parası (% 43,86'sı) 5 zabit'e 5825 guruş 15 parası da (%56,13'ü) 11 er'e aittir. Zabitler arasında, 2272 guruşluk (% 21,89) servetle Yüzbaşı Mehmet Hayri Efendi birinci sırayı alırken, ikinci sırayı ,2067 guruş servetle (%19,92) Mülazım-ı Sani İsmail Hakkı Efendi,diğer sıraları da Yüzbaşı ve Ser-Çavuşlar almaktadır.

Er zümresinde ise, 1014 guruş 10 paralık servetle (%0,77)Aziziye Kazasından Mahmut bin Ali çavuş birinci sırayı alırken, 24 guruşluk (%0,23) servetle (sadece alacağı,köyünde başka terekesi olması lazım) Çemişkezek'in Türk köyünde oturan Süleyman bin Arif en son sırayı almaktadır. Sicillerden toplayarak tabloya döktüğümüz bu tereke rakamlarının, tam olarak gerçeği yansıttığını söylemek oldukça zor gözüküyor. Bu rakamlar özellikle er'lerin alacak ve maaşlarını yansıtmakta,köy veya şehirlerindeki diğer muhalefatların (tereke,gelir) yansıtmamaktadır.

TABLO -VII ÇEMİŞKEZKTE OTURAN ZABİT VE ERLERİN MALİ DURUMU (1890 - 1909)

Sıra No	Tarih	Tereke Sahibinin Adı i. Zabit Sınıfı	Ünvanı	Görevi	Oturduğu Yer	Yaptığı İşler	Toplam Tereke Miktarı		Toplam Tereke İçindeki Para Oran (%)	Düşünceler	
							Guruş	Para			
1	1901	Tahsin Efendi	Yüzbaşı	M.Aziz Jandarma Alayı Seyyar Taburunun 2.Böl.Yüzbaşısı tabii Çemişkezek Kaz. 4.Ordu(?) 52.Kelkit Redif Taburu 1.Böl.	M.Aziz Vilayetinin Dersim Sancağına tabii Çemişkezek Kaz. Dersim Sancağına bağlı Çemişkezek kazasından	Asker	24	-	0,23	Sadece alacağıdır. Terkesi belli değildir.	
2	1908	Mehmet Hayri Efendi	Yüzbaşı			Asker	2272	-	21,89	Yemende şehit olmuş	
3	1902	İsmail Hakkı Efendi	Mülazım-ı Sarı(Üstteğ).	4.Ordu Nizamıye 76. Alay 2.Tab.2.Böl. Mülazım-ı Sarısı	Çemişkezek Kazasından	Asker	2067	-	19,92	Erzurumludur.	
4	1899	Yusuf Oğlu Hasan bin Abdurrahman	Ser-Çavuş	4.Ordu Nizamıye 76. Alay 2. Tab. 2. Böl. Ser-Çavuşu	"	"	173	10	1,66	Sivas'ın Kale-i Atik Mahallesinden	
5	1899	Çapal-Çade Abdurrahman Talat Efendi İbri Hamza	Ser-Çavuş	Gürün Kazası Redif Taburu Kumandanı	Çemişkezek'in Çukur Mahallesinden	"	15	-	0,14	Sadece alacağı var. Malatya Sancağından	
TOPLAM							4551	10	43,86		
6	1906	Ahmet bin hacı Hasan	Bölük Emiri	4.Ordu Nizamıye 76. Alay 2. Tab. 4. Böl. Emiri	Çemişkezek	Asker	735	-	7,08	Sadece maaşı, Çemişkezek Askeri Hastanesinde ölmüş. Aslan Trabzon. Eksaran Mah.	
7	1899	Murtaza oğlu Yusuf bin Abdurrahman	Çavuş	4.Ordu Nizamıye 76. Alay 2. Tab. 2. Böl. 3. Çavuşu	"	"	923	30	8,89	Sadece maaşıdır. Aslan Aziziye Kazasına tabii Kızıldere Köylü	
8	1899	Mikdat Oğlu Mahmud bin Ali	Çavuş	4.Ordu Nizamıye 76. Alay 2. Tab. 1. Böl. 2. Çavuşu	"	"	1014	10	9,77	Sadece maaşı, aslen Aziziye Kazasının Kafı İnhalık(?) köyünden	

9	1899	Boybeğ-Oğlu Çerkes bin Hasan	Onbaşı	4.Ordu Nizamiye 76. Alay,2. Tabur,3. Böl. 1. Onbaşı	Çemişke-zek	Asker	631	30	6,08	Sadece maaşı, aslen Behişnikazasının Başvuru köyünden
10	1899	Bekir Oğlu Ali bin Mehmed	Onbaşı	4.Ordu. Nizamiye 76. Alay,2. Tabur,2. Böl. 1. onbaşı	"	"	973	30	9,37	Sadece maaşı, aslen Akçadağ kazası Hekimhan Nahiyesi Koçözü köyünden
11	1899	Feyzullah Oğlu Ali bin Hasan	Er	4.Ordu, Nizamiye, 76. Alay, 2. Tabur, 1. Böl., 7. Neferi	"	"	101	20	0,97	Sadece maaşı, aslen Kelkit kazasının Asrik köyünden
12	1899	Musa bin Eyyub	Er	4.Ordu, Nizamiye 76. Alay, 2. Tabur, 1. Böl.	"	"	630	-	6,07	Sadece maaşı, aslen Behişni kazasının Akcıl köyünden
13	1902	Süleyman bin Arif	Er	9. Nefer. 4.Ordu, Nizamiye, 76. Alay, 2. Tabur, 3. Böl.	"	"	24	-	0,23	Sadece alacağı, aslen Çemişke-zek'in Türk Kardanak köyünden
14	1907	Abdülhalim bin Hüseyin	Er	3. Hayme efradı Redif Askeri	"	"	-	-	-	Terekesi yok. Çemişkezek'in Çukur Mahallesinden
15	1908	Şaban Oğlu Hüseyin bin Mehmet	Er	Redif (?)	"	"	551	20	5,31	Sadece maaşı. Aslen Malatya'nın İzollu Nahiyesinin Yumru (?) köyünden
16	1908	Ağalar-zâde Oğlu Mustafa bin Hüseyin	Er	Redif (?)	"	"	239	35	2,30	Sadece maaşı. Aslen Ordu kazasından.
		TOPLAM					5825	15	56,13	
		GENEL TOPLAM					10376	25	100	

O nedenle bu rakamları, sadece bir fikir vermesi bakımından ele alıp,kullanmanın daha doğru olacağı kanaatini belirtmek isteriz.

Tesbit ettiğimiz bu rakamlara göre zabıt kesiminin terekesi 15 guruş ile 2272 guruş (ortalama alınacak olursa 910 guruş) arasında değişirken, er zümresinin terekesi ise 24 guruş ile 1014 guruş arasında (ortalama alacak olursak 529,5 guruş) değişmektedir. Buradaki ortalama rakamlara göre zabıt kesiminin ekonomik durumu, er'lere göre bir kat daha iyi idi demek mümkündür. Dikkat edilecek olursa bu sonuç, M.Aziz için bulduğumuz rakamlarla çelişkiye düşmektedir. Bu çelişkinin , terekelerin eksik oluşundan kaynaklandığını tekrar etmekte fayda var sanırız.

X - Ailenin Etnografik Yapısı

Mamuratül'i Aziz ile Çemişkezek'te Oturan Zabıt ve Er Zümresinin Etnografik Yapısı

Aile kendi içinde küçük bir devleti andırır. Kendine göre hukukî ve ahlâkî prensipleri olduğu gibi, maddî ve manevî yönden ihtiyaçlarını karşılayan, değişik ev eşyalarına, giyim-kuşam, yeme-içme,süslenip-gezme gibi donanım eşyalarına, çeşitli konularda yazılmış kitaplara, askerî ve teknik amaçlı araç ve gereklere, çeşitli ticaret,ziraat, çiftçilik vb. gibi meslek aletlerine de sahip oldukları görülmektedir. O gün kullanılan , bu etnografik eşyaların, günümüze getirilebilmesi, değişik renk,sanat ve kullanım amaçları yönünden irdelenmesi,Türk kültür ve folklorunun zenginliğini apaçık ortaya koyacaktır. Çeşitli şehirlere ait,Osmanlı dönemi Kadı Sicilleri bu açıdan oldukça zengindir. Biz, M.Aziz ve Çemişkezek'te oturan zabıt ve er zümresine ait, örnekleme yöntemiyle seçtiğimiz dört terekeyi yanyana tablo halinde vererek, bu zümrelerin oturdukları evleri,evlerini nasıl ve nelerle döşediklerini, nasıl ve ne çeşit elbise ve üniformalar giydiklerini, ne çeşit kitaplar okuduklarını , hangi askerî araç ve gereçleri kullandıklarını, evlerinde ne çeşit mutfak eşyası kullandıklarını, neler yiyip-içtiklerini, kaç binek hayvanı kullandıklarını, özellikle er zümresinin ziraat ürün miktar ve çeşitlerini,ziraat aletlerini, çiftçilikte kullandıkları koşum hayvanlarını, besledikleri büyük ve küçük hayvanları adet ve fiyatlarıyla verdikten sonra, ailenin ekonomik büyüklüğünü gösteren toplam tereke rakamlarını vermeye çalıştık (Bkz.Tablo-VIII-IX).

Tablo VIII'in birinci sütununda verdiğimiz tereke, Jandarma Yüzbaşı Anbarcı-zâde Hacı Osman Ağa'nındır. Hacı Osman Ağa,muhtemelen M.Azizli olup, 4.Orduya tabi Jandarma Alayındandır. 4 Mayıs 1918 (27 C.Evvel 1331) tarihinde ölen Hacı Osman Ağa 'nın terekesinde 22120 guruş kıymetli 29 kalem emtia ve etnografik eşya görülmektedir. M.Aziz mahkemesi, bu emtia ve eşyaları yazıp fiyatlarını da takdir ettikten sonra, 3000 guruş karısına " mehr-i müeccel " borcu için , 876 guruş 10 para vesayet için, 86 guruş " Dellaliye " için, 30 guruş 30 para "Kaydiyye " için, 30 guruş "Hicaz varakası ve Damga Pulu" için, 107 guruş " Resm-i Kısmet " için, toplam 4120 guruş masraf ve borçları çıkardıktan sonra, kalan 18000 guruşun, 2250 guruşunu eşi Hatice Hanım İbnete Asım Efendiye, 6000 (6000 + 625= 6625) guruşunu kızı

Fatma'ya, 6000 gurusunu küçük kızı Zülfiye'ye,taksim eder. Ölenin erkek çocuğu olmadığı için, " İslâm Ferâiz " hukuku gereğince, kalan terkeden 3750 gurus (her birine 1250 gurus) 3 ammisi (emmi,amca) oğulları olan Hacı Mehmet Efendi'ye, Hacı Hafız Ömer Efendi'ye ve Mustafa Efendi'ye taksim eder. Fakat amca oğullarından Hacı Mehmet Efendi,bu parayı almaz ve iki kızı Fatma ve Zülfiye'ye hibe eder. Küçük kızı Zülfiye'nin hissesi annesinin mehirinden verdiği 1000 gurus ile 7625 guruşa ulaşır.Bu para mahkeme ve vasi marifetiyle **ribih** (güzeşte,kâr,gelir,nema, hasıl) getirmek amacıyla " Eytam Sandığı" na yatırılır (142).

Tablo-VIII'in ikinci sütunundaki tereke ise Abdullah Oğullarından Mehmet bin Ahmet bin İbrahim adlı er'e aittir.Mehmet bin Ahmet adlı bu er, M.Aziz vilayetinin merkez Kinederiç (yeni adı:Gözebaşı) köyünde oturup,muhtemelen 4.Orduya bağlı Harput Redif Taburlarında askerlik yaparken 21 Kasım 1917 (6 Safer 1336) tarihinde kıtasında ölmüştür. Terekesi 37633 gurus kıymetli 118 kalem emtia ve eşyadan oluşmaktadır. M.Aziz Mahkemesi, bu 118 kalem emtia ve eşyayı yazıp fiyatlarını da takdir ettikten sonra , karısı Behiye binti Abdullah ile büyük oğlu Ömer,küçük oğlu Mehmet,küçük kızı Ayişe arasında taksim eder. Fakat kısa süre sonra karısı da ölür. Terekenin tamamı üç çocuğuna kalır. Büyük oğlu Ömer'e hissesi verilir. Küçüklere ait bazı eşyaları sayılır ve bunlardan hasın olan 16790 gurusluk nakit tereke vasi tayin edilen ammileri (amca) Hasan bin Ahmet ve mahkeme marifetiyle " Eytam Sandığı " na yatırılır (143).

142) HŞS.; 394 / 331.

143) HŞS.; 394 / 382.

TABLO -VIII
MAMURATÜ'L-AZİZ'DE OTURAN ZABIT VE ER'LERİN TEREKELERİNDE YER ALAN EMTİA VE ETNOGRAFIK EV EŞYALARI
(1890-1919)

Sıra No	Emtia ve Eşyanın Adı	Miktar ve Adedi	Kabul edilen ölçü	Fiyatı Gurus	Düşünceler	Oran	Emtia ve Eşyanın Adı	Miktar ve Adedi	Kabul edilen ölçü	Fiyatı Gurus	Düşünceler	Oran	Emtia ve Eşyanın Adı	Miktar ve Adedi	Kabul edilen ölçü	Fiyatı Gurus	Düşünceler
Tereke sahibinin: Jandarma Yüzbaşı Anbarcı-Zâde Hacı Adı ve Rütbesi : Osman Ağa İbni İsmail Ağa. Memleketi : Muhtamelen Mamuratü'l-Aziz Oturduğu yer : Mamuratü'l-Aziz şehrinin Çarşı Mahallesi Kitası : 4.Ordu M.Aziz Jandarma Alayı (?) Yüzbaşı Tereke Tarihi: 4 Mayıs 1913 (27 C.Ewel 1331) Tereke Miktarı : 22120 gurus																	
1	Müstamel ŞayakŞalvar	1	Aded	20	Kullanılmış	1	Makreme	4	Aded	20	Baş örtüsü	20	Makreme	4	Aded	20	Baş örtüsü
2	Müstamel ŞayakPantol	1	"	30	"	2	Şerbet Makramesi	1	"	30	"	2	Şerbet Makramesi	1	"	30	Mevlütlerde başa örtülür.
3	Müstamel Hervân()	1	"	50	"	3	Şerbet makramesi	1	"	50	"	3	Gömlük	2	"	60	"
4	Çuka yüzü kürk	1	"	200	"	4	Basma Gömlek	1	"	200	"	4	Camia entari	1	"	25	"
5	Pamuk Mahlev (dolu) Yüzsüz Maket	1	"	80	Pamuk doldurulmuş	5	Camia entari	1	"	80	"	5	Almadan Entari	2	"	60	"
6	Dokuma yastık Örtüsü	1	"	82	"	6	Hırka Yelek	1	"	82	"	6	Boyun Aktısı	2	"	200	"
7	Müstamel Hegbe	1	"	20	"	7	İplik boyun Aktısı	2	"	20	"	7	Müstamel kuşak	2	"	30	"
8	Yün guval	9	"	70	"	8	Van kemeri	1	"	70	"	8	Altın Küpe	1	"	40	"
9	Gümüş saat	1	"	85	"	9	Yarım Lira-i Osmani	10	"	85	"	9	Kulak Küpesi	1	"	130	"
10	Kâr-ı Kadim Kılıç	1	"	20	"	10	Yarım Lira-i Osmani	1	"	20	"	10	Yarım Lira-i Osmani	1	"	80	"
11	Martin Tüfenk	1	"	400	"	11	Kulak Küpesi	2	"	400	"	11	Yarım Liralik Küpe	2	"	100	"
12	Sim mühür	1	"	15	Gümüş	12	Rub'u Gâzi Küpe	1	"	15	"	12	Müşelles Gerdanlık	1	"	50	1 / 4
13	Sim Sığara Kutusu	1	"	60	"	13	Gümüş Halka	4	"	60	"	13	Sim Bilezik	1	"	15	Üç köşeli, üçgen biçimli.
14	Bakır Tencere	1	"	30	"	14	Sim Pul	6	"	30	"	14	Gümüşten yapılmış. Süs için.	1	"	40	"
15	Bakır sini	1	"	40	"	15	"	1	"	40	"	15	"	1	"	45	"
16	Bakır Tepsi	1	"	30	"	16	"	1	"	30	"	16	"	1	"	45	"
17	Güğüml	1	"	55	"	17	"	1	"	55	"	17	"	1	"	45	"
18	Tunç Mankal	1	"	50	"	18	"	1	"	50	"	18	"	1	"	45	"
19	Lahm (et) Satırı	1	"	5	"	19	"	1	"	5	"	19	"	1	"	45	"

48	Müstamel Kürsü Örtüsü	1	Aded	10	47'nin aynısı
49	Battaniye	2	"	80	-
50	Battaniye	1	"	30	-
51	Mlnder	2	"	30	-
52	palas (sarı-beyaz,gri-beyaz renkli)	2	"	120	Yere serilen yağl
53	Hasır	4	"	130	-
54	Hasır	12	"	340	-
55	Heğbe	2	"	20	-
56	Çuval	6	"	60	-
57	Çuval	4	Çift	40	-
58	Harar	2	Adec	40	-
59	Harar	4	"	80	-
60	Kürsü	1	"	10	-
61	Kürsü	1	"	10	-
62	Avis saat ()				
63	Serkisof saat	3	"	50	-
64	Serkisof saat	1	"	40	-
65	Tüfenk	1	"	100	-
66	Gazi Tüfenk	1	"	10	-
67	Çifte tabanca	1	"	5	-
68	Köhne Tabanca	1	"	5	-
69	Çay kaşığı	6	"	6	-
70	Demir kaşık	1	"	4	-
71	Billur	3	"	10	-
72	Çanak Billur	7	"	10	-
73	Sutası	1	"	5	Sutası
74	Üsküre	2	"	10	"
75	Bakır Üsküre	1	"	10	"
76	Bakır Beroş	2	"	200	Tas.
77	Saplı	1	"	25	Bir çeşit tas
78	Çaydanlık	2	"	15	-
79	Çinko Çaydanlık	3	"	15	-

80	Sahan	2	Aded	15	-
81	Tava	3	"	60	Büyük
82	Kebir Tava	1	"	20	-
83	Tencere	5	"	127	Orta
84	Evsat Tencere	1	"	25	küçük
85	Sağır Tencere	1	"	12	Büyük
86	Kebir Tencere	1	"	35	-
87	Kapaklı siti	3	"	30	Küçük
88	Kapaklı ve Kapaksız siti	4	"	90	-
89	Sağır Kefkir	1	"	10	-
90	Bakır el leğeni	1	"	40	-
91	Yemek Leğeni	1	"	20	-
92	Kıyma Leğeni	1	"	40	-
93	Sağır ve Kebir Lenger	4	"	45	-
94	Teşt	1	"	70	Orta
95	Evsat Teşt	1	"	60	Büyük
96	Kebir Teşt	1	"	200	-
97	Bolat Kahve Tepsi	1	"	15	-
98	Sini	1	"	40	-
99	Ufak Güğüm	1	"	30	-
100	Kebir Kazan	1	"	250	-
101	Kebir Kazan	2	"	500	-
102	Saç	1	"	5	-
103	Balta	1	"	10	-
104	Sandık	2	"	20	-
105	Arus (gelin) Sandığı	4	"	60	-
106	Iskemle	1	"	40	-
107	Buğday	4	Kile	1750	Bir Harput kilisi 54 kıy- ye, (69,22 kgr).

108	Buğday	1	Kile	700	6:4 1,5 kile, 1+1,5=2,5kile 69,22x2,5=173,05 kgr.
109	Arpa	4	Kile	850	69,22x4=276,88 kgr.
110	Koyun	1	Re's (Aded)	100	-
111	Merkep	1	"	150	-
112	Ecnebi Parası	7	Aded	130	-
113	Menzil (ev) Hirdavati	-	-	37	-
114	Aynı Köyde Tahtani ve Fevkani 10 gözü ev (2 katlı)	1	Bab	1000	-
115	Aynı köyde 2 kita bağ	2	Kita	1000	Bir kita 1-2 dönüm veya daha az daha çok olabi- lir.
116	Aynı köyde 1 kita Bahçe	1	Kita	300	-
Yekün Nakdi					38680

Tablo-IX'un birinci sütununda yer alan tereke Mülazım-ı Sani İsmail Hakkı Efendi'ye aittir. İsmail Hakkı Efendi, aslen Erzurumlu olup, Çemişkezek'te oturan 4.Orduya bağlı Nizamiye sınıfı 76. Alayın, 2. Taburunun 3.Bölük komutanı iken 17 Temmuz 1902 (4 Temmuz 1317 R.) tarihinde "intihar" ederek ölür. Olay üzerine duruma elkoyan Çemişkezek mahkemesi, 1360 guruş kıymetli 115 kalem emtia ve eşyasını tahrir ettikten sonra taburdaki zabitlerle beraber "sûk-ı sultanî,sûk-ı memleket ve bazar" denilen "mezet meydanı" nde müzayede ile geçer fiyata satar. Bu satıştan sonra 1898-1899 yılları "maaş" ve "tayin bedeli" olarak 751 guruş alacağı çıkar. Ancak bu maaş ve bedel'in muhasebesi yapılırken, "Tabur Sandığı" na 82 guruş borcunun ödenmesi, 171 guruş 20 paralık artan maaşının "Ser-Askeriye" gönderilmesi, 25 guruş "lane Komisyonu" na gönderilmesi, 27 guruş 30 para "Takaüd-i Askeriyye" ye (emekli) gönderilmesi işlemlerini de yapar. Bütün bu muhasebe işlemleri yapılırken Mecidiye 20, Osmanlı Lirası 108 guruş üzerinden hesap edilir. Bu satış ve muhasebeden sonra elde edilen 1360 guruşluk terekeden 10 guruş "gasil" (yıkama) için İmam Efendiye, 6 guruş "Hammaliye" 27 guruş "Dellaliye", 32 guruş 35 para "Resm-i Kısmet", 3 guruş 5 para "Pul Baha" adıyla toplam olarak 79 guruş masraf kesilir. Bu masraftan sonra kalan 1281 guruşluk tereke memleketindeki varislerine gönderilmek üzere 23 Ağustos 1902 (18 C. Âhir 1319) tarihinde "Tabur Sandığı" na teslim edilir (145).

Tablo - IX 'un ikinci sütununda yer alan tereke, aslen M.Aziz'e bağlı Germiili (Yeni Adı : Yedigöze) köyünde oturup, 4.Orduya bağlı Harput Redif Taburlarında (?) askerlik yaparken, 13 Mayıs 1916 (10 Receb 1334) tarihinde, kıtasında ölen, Ahmet bin Abdullah adlı er'e aittir. Mahkeme, Ahmed'e ait 3195 guruş kıymetli 78 kalem emtia ve eşya yazmıştır. Tereke taksimi yapılmadan karısı Şakire binti Mehmet Beğ de ölür. Tereke annesi Esmâ binti Veli ile küçük oğulları Bekir, Zülfî, Ömer ve küçük kızı Sakine'ye kalır. Mahkeme, mahkeme ve diğer masrafları çıkardıktan sonra, anası Esmâ'ya 65 guruş 9 para, küçük kızına 437 guruş 33 para, 3 küçük oğlunun herbirine 875 guruş 26 para düşecek şekilde taksimatı yapar ve 4 küçük çocuğa düşen 3064 guruş 30 paralık hisseyi "Eytam Sandığı" na gönderir (146).

Buraya kadar, M.Aziz ve Çemişkezek'te oturup, örnek olarak seçilen 2 zabıt ile 2 er'in emtia ve etnografik eşyalarının ayrıntılı tablolarını vermeye çalıştık. Tablolarda görüldüğü gibi, emtia ve eşyalar, fes, yazma, makreme, gömlek, ceket, pantolon ve don, kemer, potin vb. gibi giyim eşyalarından, küpe, bilezik vb. gibi süs eşyalarından, yatak, yorgan, yasdık, minder, divan, halı, kilim, palas, hasır, çuval, heğbe vb. gibi kullanım ve mefruşat eşyalarından, çeşitli kitap ve askerî malzemelerden, kaşık, billur, üsküre, sahan, tava, tencere, tepsi vb. gibi mutfak eşyalarından, yağ, un, bulgur, döğme vb. gibi zahirelerden; buğday, arpa vb. gibi hububatlardan, koyun, keçi, öküz, inek, merkep, at vb. gibi canlı hayvanlardan, bağ, bahçe, tarla ve ev gibi gayri menkullerden oluşmaktadır.

145) ÇŞS.: 387 / 165, 170.

146) HŞS.: 394 / 365.

TABLO - IX

MAMURATÜL-AZIZ VE ÇEMİŞKEZEKTE OTURAN ZABIT VE ER'LERİN TEREKELERİNDE YER ALAN EMTİA VE ETNOGRAFIK EV EŞYALARI (1890 - 1919)

Sıra No	Emtia ve Eşyanın Adı	Miktar ve Adedi	Kabul edilen	Fiyatı		Düşünceler	Sıra No	Emtia ve Eşyanın Adı	Miktar ve Adedi	Kabul edilen	Fiyatı		Düşünceler
				Guruş	Para						Guruş	Para	
1	Fes ve Püskül	1	Aded	3	-	-	1	Makreme	7	Aded	120	-	
2	Püskül ve Eldiven	2	"	3	-	-	2	Dülbent	12	"	98	-	
3	Gözlük	1	"	3	-	-	3	Yazma	4	"	-	-	
4	Mavi kafesli Gözlük	1	"	1	-	-	4	Kemer	1	"	-	-	
5	Gömlek	1	"	4	-	-	5	Çorap	1	"	-	-	
6	Kolalı Yakalık	1	"	2	-	-	6	Yazma	12	"	40	-	
7	Kadife yakalık	1	"	-	-	-	7	Çevre	5	"	5	-	
8	Beyaz Çamaşır	1	"	15	-	-	8	Mendil	2	"	3	-	
9	Yün Fanila	1	"	17	30	-	9	Çarşaf	2	"	50	-	
10	Müstamel fanila don	1	"	6	20	-	10	Diyanbektürkârî Çarşaf	1	"	80	-	
11	Köhne(eski)don	1	"	1	15	-	11	Çamaşır	7	Kat	120	7 takım çamaşır	
12	Müceddet Cetket	1	"	1	112	-	12	Çamaşır	1	Aded	30	-	
13	Müstamel Cetket	1	"	57	20	-	13	Sevâbî () Entarî	1	"	50	-	
14	Mücedded Tiriko Pantol	1	"	1	80	-	14	Hamam Entarisi	1	"	20	-	
15	Sökük Pantol Parçaları	-	"	4	30	-	15	Don ve Gömlek	7	"	70	-	
16	Pantol Eskişi	-	"	-	-	-	16	Uçkur	1	"	5	-	
17	Müstamel Pantol	1	Aded	1	26	-	17	Kadife Hırka	1	"	60	-	
18	Mücedded Kaput	1	"	126	-	-	18	Döpyes Hırka	1	"	50	-	
19	Müstamel Kaput	1	"	41	10	-	19	Şal Kuşak	3	"	120	-	
20	Mücedded eski setre	1	"	80	-	-	20	Böle () Kuşak	1	"	10	-	
21	Köhne setre	1	"	18	30	-	21	Yan Kemerî	1	"	200	-	

Tereke Sahibinin Adı ve Rütbesi: Mülazım-ı Sanî İsmail Hakkı Efendi
 Memleketi : Erzurum
 Oturduğu Yer : Çemişkezek şehri
 Askerî Kitası : 4. Ordu.Nizamîye 76.Alay,2.Tabur.3.Bölük
 Tereke Tarihi : 17 Temmuz 1902 (4 Temmuz 1317 R.)
 Tereke Miktarı : 1360 guruş

Tereke Sahibinin Adı ve Rütbesi: Er-Ahmet bin Abdülilah
 Memleketi : M.Aziz merkezine bağlı Germilli (Yedigöze) Köyünden
 Oturduğu Yer : Germilli Köyü
 Bağlı Olduğu Kıta: 4.Ordu.Harput Redif (?) Taburları
 Tereke Tarihi :13 Mayıs 1316 (10 Recep 1334)
 Tereke Miktarı : 3195 guruş

22	Mücedded Çorap	1	Çift	8	-	-	22	Yün Yasdık	1	Aded	110	-
23	Müstamel Çorap	2	"	3	30	-	23	Pamuk yorgan	5	"	840	-
24	Mendil	1	Aded	1	30	-	24	Yün Döşek	1	"	30	-
25	El Havlusu	3	"	8	20	-	25	Çift Yüzlü Yün Yatak	5	"	300	-
26	Müstamel Boğça	4	"	11	-	-	26	Yüzsüz Yün Döşek	1	"	30	-
27	Bez Parçaları	-	-	1	5	-	27	Yün Kürsü Yorgani	1	"	50	-
28	Yatak	1	Kat	72	20	1 yasdık,1 yorgan 1 yatak,1 çarşaf, 1 battaniye "kat" olarak nitelen- mektedir.	28	Boğça	3	"	30	-
29	Muhtelif Asker Düg- meleri	-	-	4	20	-	29	Ip Peşkir	1	"	50	-
30	Gümüş Yüzük	1	Aded	6	20	-	30	İpekli Şam Çitane	1	"	100	-
31	Maşalı Saat	1	"	45	-	-	31	Fabrika Astar	1	"	100	-
32	Adi Kordon	1	"	3	-	-	32	Alaca	10	Arşın	20	1 arşın 66,5 cm.
33	İngiliz Ustarası	1	"	5	10	-	33	Marum (?) ()	65	"	150	4322,5 cm.
34	Lavanta Fiskiyesi	1	"	4	20	-	34	Amerika Bezi	7	"	35	465,5 cm.
35	Elbise Fırçası	1	"	5	-	-	35	Yün Makat	1	Aded	5	-
36	Mühürtü Künye	1	"	22	20	-	36	Makat Örtüsü	1	"	15	-
37	Fersüde Künye	1	"	6	20	-	37	Makat Örtüsü	1	"	5	-
38	Cep Cüzdanı	1	"	2	-	-	38	Sırât (?) ()	3	"	60	-
39	Para Çantası	1	"	4	10	-	39	Halı Seccade	1	"	80	-
40	Para Kemer	1	"	4	-	-	40	Kilim	1	"	100	-
41	Köhne Terlik	1	"	2	20	-	41	Yün Palas.	2	"	40	-
42	Çizme	1	Çift	41	20	-	42	Yün	9	Kıyye	50	1 kıyye 1282 gr.11538 gr.
43	Müstamel Çizme	1	"	1	27	-	43	Zenne için yarım potin	1	Çift	30	Kadın için.
44	Müstamel Kaloş Fotin	1	"	1	42	-	44	Erzurumkâri Sandık	1	Aded	20	-
45	Kalçin	1	Aded	3	30	-	45	Halep Kûpesi	3	"	60	-
46	Kundura Tırnağı	-	-	2	20	-	46	Altun yüzük	1	"	30	-
47	Sırma Nişan	1	Aded	2	20	-	47	Gümüş Yüzük	2	"	30	-
48	Kılıç ve Kayış	1	"	58	-	-	48	Sirm Yüzük	3	"	15	-
							49	Müstamel Kılıç	1	"	15	-

49	Berâat	1	Aded	6	30	Kılıç beratı olmalıdır	50	Frenk Bıçağı	1	Aded	5	
50	Çakı Bıçak	1	"	5	-	-	51	Şigara Takımı	2	"	30	
51	Mücedded Florin	1	"	47	-	-	52	Sahan	8	"	45	
	Misîne	1	"	6	-	-	53	Cezve	1	"	5	Su tasi
52	Tellis Palas	1	"	5	-	Yer sergisi olmalıdır	54	Kapaklı Üsküre	1	"	10	"
53	Çıkaralık	1	"	2	-	Şiğaratlık	55	Bakın Üsküre	1	"	15	"
54	Tütün Tabakası	1	"	2	-	-	56	Saplı	1	"	5	Su kabı
55	Tütün Çubuğu	1	"	2	-	-	57	Sitli	1	"	10	Su veya süt kabı
56	El Feneri	1	"	30	-	-	58	Bakır Tencere	2	"	40	
57	Kaşık	1	"	5	-	-	59	Kabir (Büyük) Tava	1	"	20	
58	Çatal	1	"	5	-	-	60	Kefkir	1	"	5	
59	Bıçak	1	"	5	-	-	61	Havan	1	"	50	
60	Tava	1	"	4	20	-	62	Kıyma Leğeni	1	"	30	
61	Çinko Tabak	2	"	3	10	-	63	Tepsi	1	"	15	
62	Kapaklı Çinko Tencere	1	"	16	-	-	64	Evsat (orta) Sini	1	"	30	
63	Yoğurt Makinası	1	"	5	-	-	65	Kabir Teş	1	"	50	
64	Yağ Kutusu	-	"	1	-	-	66	Abdest Leğeni	1	"	40	
65	Süt Kabı (?)	1	"	1	20	-	67	Kazan	2	"	150	
66	Teneke Boya Kutusu	1	"	2	20	-	68	Bulkur	1	"	100	1 Harput Kilesi: 69,22 kgr.
67	Boya Fırçası	4	"	2	-	-	69	Döğme	8	"	50	1 çinik, 1 kilenin 1/4 dür. 2 kile x 69,22= 138,44 kgr.
68	Türkî Kılıdı	1	"	1	-	-	70	Dakık (Un)	18	Batman	1580	1 Harput batmanı: 1800dir- hem (5,773 kgr). 18x5,773= 103,91kgr
69	Ev Hirdavati	-	"	-	30	-	71	Kavurma	1	"	150	5,773 kgr.
	Kıtap, Kalem ve Çiğüm Aletleri						72	Koyun İnek	4	Re's	200	Aded, Baş
							73	Merkep	1	"	150	"
							74	Aynı köyde yarım Bağ	0,5	Kita	250	Dönüm veya kita olarak ölçü verilmemiştir.
70	İstihkam Kitabı	1	Aded	1	10	-	75	Aynı köyde hane	0,5	Kita	500	Ev, evin odaları verilmemiştir.
71	İnşan Kitabı	1	"	1	10	-	76	Yarım Tarla	0,5	Hisse	1600	
72	Hizmet-i Seferiyye Kitabı	1	"	7	20	-	77	Aynı köyde hane	0,5	Hisse	500	
73	Terbiye-i Askeriyye	-	"	3	10	-	78	Nakdi	-	-	3195	
74	Ta'biye-i Askeriyye	1	"	5	-	-		YEKUN TEREKE				

75	İdare Nizamnamesi	1	Aded	22	-	-
76	Osmanlı Şairleri	1	"	7	20	-
77	İnşaat ve Muamelât-ı Askeriyye Kitabı	1	"	5	-	-
78	Kozmografya	1	"	2	-	-
79	Ta'biye Kitabı	2	"	4	20	-
80	Fenni Esliha Kitabı	2	"	5	20	-
81	Topografya Kitabı	1	"	3	-	-
82	Harbin Son İdaresi	1	"	5	10	-
83	Yolun Müdafası	1	"	4	20	-
84	Şimendüfer Kitabı	1	"	2	10	-
85	İlim-i Heyet	1	"	5	-	-
86	Lügat-ı Osmanî	1	"	5	-	-
87	Dahiliye Kanunnamesi	1	"	3	-	-
88	Piyade Talimatı	1	"	3	-	-
89	Cep Muhtırası	1	"	3	-	-
90	Mevlûd-i Bedîî	1	"	2	20	-
91	Acemi Talimatı	1	"	2	-	-
92	Muhtarı-ı Seferiyye Kitabı	1	"	2	20	-
93	Tarih-i Harp	1	"	3	20	-
94	Ordu Teşkilatı Kitabı	1	"	1	20	-
95	Gece Yürüyüşü	1	"	-	30	-
96	Manevrası	1	"	1	-	Adı yazılmamış
97	İstihkam Muhtıra Kitabı	1	"	1	-	-
98	Gelişî-Güzel Kitap	1	"	-	10	-
99	Afet Kitabı	1	"	5	-	-
100	Fakirler Tabibi	1	"	2	20	-
101	Muhtıra Kitabı	1	"	3	-	-
	Ahd-i Misak-ı Sağır					

102	Danışık (?)	1	Aded	4	20	-
103	Rumeli Haritası	1	"	1	20	-
104	Mektup Kağıdı	-	-	2	20	-
105	İstihşat Alâtrı	1	Aded	5	30	-
106	Tabsara	1	"	1	-	-
107	Pergeî Takımı	1	Takım	3	10	-
108	Cetvel ve Gönye	2	Aded	5	-	-
109	Âdi Dolma Kalem	1	"	5	20	-
110	Çizgi Kalemî	2	"	2	-	-
111	1898 Senesi maaşı	-	-	372	20	-
112	1899 senesi maaşı	-	-	304	10	-
113	1899 senesi tayin bedeli	-	-	18	20	-
114	1899 senesi tayin bedeli	-	-	55	30	-
<p>Bu toplam, mahkeme kâtibinin toplamıdır. Tereke Mecidiye 20 gurus Osmanlı Lirası 108 gurus kabul edilerek hesaplanmıştır.</p>						
				1360	-	
<p>YEKUN TEREKE</p>						

Terekelere dikkat edilecek olursa, günlük yaşantı yönünden, zabitlerle er'lerin arasında pek fazla fark olmadığı dikkati çekmektedir. Giydikleri eşyalar birbirine yakındır. hemen hemen hepsinin ev odaları , halı, kilim , palaz ve hasırla döşendikten sonra, etrafı ot dolu yan yasdığı ve minderlerle çevrili , uygun bir-iki yerde divan, divan üzerinde divan örtüsü, ve yan yasdıkları, yasdikların üzerinde işlemeleri veya işlemesiz örtüler şeklinde döşenmiş vaziyetteydi. Yine yatak odalarındaki, yatak ve yorganları, yün ve pamuktan yapılmış çift yüzlü döşek ve yorgandan oluşurken, mutfaklarındaki kaplar genellikle bakır ve çinkodan oluşuyordu. Evlerde kullanılan bu yerli malzemelerin yanında Amerikan bezi , İngiliz usturası vb. gibi yabancı menşeli eşyalarında kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Er'lerin terekelerinde kitap adları dikkati çekmezken, bazı zabitlerin kütüphanelerinde yalnız askerlikle ilgili kitaplar görülmekte, bazılarının kütüphanelerinde ise askerlikle ilgili kitapların yanında, çok çeşitli konularda yazılmış eserlerin de varlığı dikkati çeken ve üzerinde durulması gereken bir husustur (147).

Askerî zümre arasında tesbit ettiğimiz etnografik benzerlik , bu bölgede oturan sivil aileler arasındaki etnografik benzerlikle denk düşmektedir (148). Bu benzerlik, askerî aileler ile bölgedeki sivil ailelerin, ayrı ayrı birer sınıf olmadığını, aksine tam bir etnografik kaynaşma içinde olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, incelediğimiz dönemde, ordu ile milletin (veya tebaanın) kaynaşmış vaziyette olduğunu da göstermektedir.

147) Zabitlerin kütüphaneleri ile ilgili çok fazla döküman topladık. Bunları başka bir çalışma için plânlamış bulunmaktayz.

148) R.Özdemir ; " Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı " adlı tebliğ.

SONUÇ

Buraya kadar , Türk töresi, İslâm hukuku ve Osmanlı Kanunnâmelerine göre askerî aileler, M. Aziz ve Çemişkezek'in idarî statüleri, buralarda oturan askerî birlikler, M. Aziz ve Çemişkezek'te nikâh, mehir, nafaka, boşanma ve zina vb. gibi evlilik gelenekleri, doğum olayları ve çocuk sayıları , vasilik, Nâzırlık, kayımlık vb. gibi sosyal güvenlik kurumları askerî ailelerin ekonomik ve etnografik yapıları konularını dört ana tema halinde ayrı ayrı incelemeye çalıştık. Bu çalışmadan bizim çıkardığımız sonuçlar şunlardır.

1 - M. Aziz ve Çemişkezek'te oturan askerî ailelerin dinî, ahlâki, idarî, sosyal ve ekonomik konulardaki bütün faaliyetleri, sivil ailelerde olduğu gibi, tamamen İslâm hukukuna bağlı idi. Ne örfî olan Osmanlı Kanunnâmeleri, ne de Kanun-ı Esâsi bu konulara karışmayıp, tamamen İslâm hukukuna bırakmıştır.

2- İncelediğimiz dönemde, M. Aziz Vilayet, Çemişkezek ise Ona bağlı Sancağının bir kazası idi. Bu iki merkezde genellikle 4.Orduya bağlı Nizamiye, Redif ve Jandarma sınıflarından olan askeri birlikler görev yapmaktadır.

3- Askerî aileler arasında yapılan nikâh akidleri, damat adayının vereceği mehir-i muaccel ve mehir-i müccel miktarları, gelin adayının getireceği cihaz (çeyiz) miktarları, İslâm hukukuna göre şekillenirken, tamamen bölgenin geleneklerini de yansıtmaktaydı.

4- İslâm hukukunun mücade etmesine rağmen poligami' nin (çok evlilik) rağbet görmediği, hele hele 3 ve 4 evliliğin hiç rağbet görmediği, 60 askerden sadece % 6,66' sının 2 evli olmasından açıkça anlaşılmaktadır. 2 evliliğin daha çok zabıt zümresi arasında rağbet gördüğü, er zümresi arasında ise fazla rağbet görmediği anlaşılmaktadır.

5- Askerî aileler arasında yapılan evliliklerin genellikle devam ettiği, boşanma olaylarına pek fazla rastlanmadığı gözlenirken, zina sebebiyle yapılan boşanmalara ise hiç rastlanılmaması dikkat çekicidir. Bu açıdan , zabıt ve er zümresinin karargah dışında, mutlu bir yuvaya sahip oldukları, ailesiz kişilerin veya problemlili aileye sahip kimselerin düştüğü bunalımlara düşmediklerini söylemek mümkündür. Askerî aileler için tesbit ettiğimiz bu sonuç, Harput, Tokat, Trabzon, Kırşehir ve Ankaradaki sivil aileler için tesbit ettiğimiz sonuçlarla da denk düşmektedir.

6- Bölgede bulunan askerî aileler arasında, kabarık bir çocuk nüfusunun olmadığı gözlenmektedir. 5-6 ve 7 çocuklu olan aileler, daha çok 2 evli olan zabıt ve er zümresine aittir. Evli, 27 ailenin 50'si erkek, 29'u kız olmak üzere toplam 79 çocuğu vardır. Ortalama olarak askerî ailelere 2,92 çocuk düşmektedir. Bu sonuca göre, bölgedeki bir askerî aile 3 çocuk, 2 anne ve baba olmak üzere 5 kişiden oluşmaktadır.

7- Ailelerin parçalanması veya tabii afetlere maruz kalması sonucunda,

ortada kalan çocuklar sahipsiz bırakılmayıp topluma kazandırılıyordu. Bu amaçla İslâm hukukunun emrettiği şekilde, çocukları besleyip büyütmek, malını korumak amacıyla vasi, nâzır ve kayyımlar tayin ediliyordu. Bunlar ise, çocukların mallarını genellikle "Eytam Sandıklar" ında korumaya çalışıyorlardı. Bu sosyal güvenceler sayesinde, dilenen, mağdur olan, bugünkü tabirle " köprü altına düşen" asker çocuklarının olmayışını, bunlarla ilgili hiçbir belgeye rastlanılmamasını dikkat çekici bir durum olarak belirtmek gerekir.

8- M. Aziz ve Çemişkezek'te oturan zabıt zümresinin ekonomik durumları, er zümresine göre biraz daha iyi görünmektedir. Fakat, er zümresinin memleketlerinde olan bütün emtia ve gelirleri de gözönüne alınacak olursa aralarında büyük bir uçurumun olmadığını söylemek mümkündür.

Zabıt ve er zümresinin terekelerinde yer alan emtia ve eşyalara dikkat edilecek olursa, günlük hayatta zabıt zümresi ile er zümresinin hemen hemen aynı standartlarda yaşadıkları, giyim-kuşam ve yeme-içmede denk durumda olduklarını söylemek mümkündür.

9- Bölgede görev yapan zabıt ve er zümresinin, giyim-kuşamları (üniformalar hariç), evlerinde yiyip-içtikleri zahireler, evlerini döşedikleri halı, kilim, keçe, palas ve hasır gibi mefruşatlar, mutfaklarında kullandıkları sahan, tencere, tepsi vb. gibi etnografik ev eşyaları hemen hemen aynı idi. Bu açıdan tam bir etnografik birlik olduğunu, bu birliğin sivil ailelerle de tam bir benzerlik arzettiğini belirtmek gerekir.

10- Konu, bir bütün halinde ele alınacak olursa, ne zabıt ve er zümresi arasında, ne de askerî aileler ile sivil aileler arasında ezen veya ezilen manasında bir sınıf farkının olmadığı dikkati çekmektedir. Konuya, hukukî haklar, gelenek ve görenekler, sosyal ve ekonomik faaliyetler, etnografik çeşit ve zenginlikler açısından bakılacak olursa, tam bir kültür birliği oluşturduklarını söylemek mümkündür.

KISALTMALAR

- a.g.e : Adı geçen eser.
- a.g.m. : Adı geçen makale.
- a.g.y. : Adı geçen yer.
- a.g.teb. : Adı geçen tebliğ.
- AŞS. : Ankara Şer'iyye Sicili, arkasından gelen rakamlar defter ve belge numarasını göstermektedir.
- AÜİFD. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Ay. : Ayet.
- BA. : Başbakanlık Arşivi.
- b. : Belge.
- Buhari : Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi (DİBY.).
- ÇŞS. : Çemişkezek Şer'iyye Sicili, arkasından gelen rakamlar defter ve sayfa numarasını göstermektedir.
- d. : Defter.
- DİBY. : Diyânet İşleri Başkanlığı Yayını.
- g.y. : Gösterilen Yer.
- Ha. : Hadis.
- HŞS. : Harput Şer'iyye Sicili, arkasından gelen rakamlar defter ve sayfa numarasını göstermektedir.
- HDKDT. : Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri (E.H.Yazır'a aittir).
- İÜEFTD. : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih dergisi.
- İÜİTED. : İstanbul Üniversitesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi.
- Kanunlar-I: XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları , c.1.
- KHMK. : Kur'an-ı Hakim ve Meâl -i Kerim (H.B.Çantay'a aittir) .
- KKTA. : Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (DİBY.).
- KŞS. : Kırşehir Şer'iyye Sicili, arkasından gelen rakamlar defter ve belge numarasını göstermektedir.
- MM. : Maliyeden Müdevver (Başbakanlık Arşivi).
- OA.I. : Osmanlı Araştırmaları . I Dergisi.
- RS. : Riyazü's-Salihîn.
- s. : Sayfa.
- Su. : Sure
- TŞS. : Tokat Şer'iyye Sicili, arkasından gelen rakamlar defter ve sayfa numarasını

BİBLİYOGRAFYA

I - Arşiv Belgeleri

1- Diyarbakir Müzesinde Bulunan Harput Şer'iyye Sicilleri

Sıra No	Şer'iyye Sicillerinin Ait Olduğu Şehirler	Kullanılan Sicillerin Numarası	Kullanılan Sayfaların Numarası	Kullanılan Belgelerin Numarası
1	Harput	181	7, 9, 27, 50.	-
2	Harput	386	452	-
3	Harput	324	244, 246.	-
4	Harput	350	45	-
5	Harput	362	154	-
6	Harput	388	139	-
7	Harput	396	9, 11, 152	-
8	Harput	398	154	-
9	Harput	218	1, 4, 16, 29, 117	-
10	Harput	393	2, 10, 18	-
11	Harput	392	81	-
12	Harput	398	1, 2, 3, 8, 149	-
13	Harput	390	3, 4, 245, 246	-
14	Harput	381	2, 3, 7, 9, 19, 27, 60	-
15	Harput	394	3, 4, 5, 16, 17, 18, 19, 20, 42, 59, 67, 81, 86, 88, 92, 93, 100, 101, 103,107, 108, 118, 121, 122, 124, 127, 129, 132, 133, 140, 152, 153, 157, 159, 165, 173, 176, 188, 196, 207, 208, 217, 218, 233, 234, 241, 242, 246, 247, 253, 257, 258, 275, 276, 289, 305, 331, 347, 365, 370, 379, 380, 381, 382,397,399.	-

2- Diyarbakir Müzesinde Bulunan Çemişkezek Sicilleri				
16	Çemişkezek	397	Muhtelif Sayfalar kullanılmıştır	-
17	Çemişkezek	380	" "	-
18	Çemişkezek	378	" "	-
19	Çemişkezek	387	1,4, 5, 6, 25, 34, 35, 36, 37, 38,39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 94, 96, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120,121, 122, 123, 127, 130, 131, 132, 133, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 162, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 185, 186, 191, 192, 195, 196, 197, 199, 204, 205, 206, 207, 209, 217, 225, 233, 234, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 259, 270, 271, 272, 273, 274, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 290, 291, 293, 294, 295, 304, 305, 306, 308, 309, 315, 324, 325, 336.	-
3- Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Şer'iyye Sicili				
20	Ankara	319		Muhtelif Belgeler Kullanılmıştır.

4- Başbakanlık Arşivinden Alınan Belgelerin Numaraları

21- Maliyeden Müdevver Defter No : 3038 / 3, 4, 37.

II- İnceleme ve Tetkikler

- 22- **AKGÜNDÜZ**, Ahmet ; **Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, Diyarbakir,1986.
- 23- **ANSAY**, Sabri Şakir ; "Aile Hukuku ", **AÜ.İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı,2-3, Ankara,1952,s.21-23.
- 24- **ARIKAN**, Zeki ; " 1518 (924) Tarihli Çemişkezek Livası Kanunnâmesi", **Tarih Dergisi**, sayı 34, İstanbul ,1984,s.101-121.
- 25- **ATAY**, Hüseyin ; "Kur'an -ı Kerim ve Hadis-i Şerif'de aile piânlamasına ait bir tetkik", **İ.Ü.İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, c.4, cüz, 1-4, İstanbul, 1973, s.229-232.
- 26- **BARKAN**, Ömer Lütfi ; **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları**, c. 1, İstanbul, 1943.
- 27- **BERKİ**, Ali Himmet ; **İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikal**, Sadeleştiren, İrfan Yücel, DİBY. Ankara 1985
- 28- **BİLMEN**, Ömer Nasuhî ; **Hukuku İslâmiyye ve Istilâhatı Fikhiyye Kamusu**, c.1-8, İstanbul,1985.
- 29- **ÇANTAY**, Hasan Basri ; **Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Kerim**, c.1-3, İstanbul, 1965.
- 30- **ÇEKER**,Orhan ; **Aile Hukuku Kararnâmesi**, İstanbul, 1985.
- 31- **Diyanet İşleri Başkanlığı** ; **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı**, Ankara, 1983.
- 32- **Donuk**, Abdülkadir ; "Çeşitli Toplumlarda ve Eski Türklerde Aile ", **İÜEF. Tarih Dergisi**, sayı, 33 (Mart, 1980-1981), İstanbul, 1982, s. 147-168.
- 33- **Eflatun** ; **Devlet**,İstanbul,1971.
- 34- **Genkur**,Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı ; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı**, c.II, Ankara, 1985.
- 35- _____ ; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci**

- Dünya Harbi İdarî Faaliyetleri ve Lojistik, c.X, Ankara, 1985.**
- 36- **GÖYÜNÇ**, Nejat ; **XVI.Yüzyılda Mardin Sancağı**, İstanbul, 1969.
- 37- **GÜNALTAY**, M. Şemseddin ; " İslâmdan önce Araplar arasında kadının durumu,aile ve türlü nikâh şekilleri ", **Belleten**, sayı, 60, Ankara, 1951, s.697.
- 38- **İNAN**, Abdülkadir ; **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968.
- 39- **KAFESOĞLU**, İbrahim ; **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1984.
- 40- **KARAL**, Enver Ziya ; **Osmanlı Tarihi, c.7-8, Ankara , 1977, 1988**.
- 41- **LEWIS**, Bernard ; **Tarihte Araplar**, İstanbul, 1979.
- 42- **MUHYİDDİN-İ**, Nevevi ; **Riyazü' s-Sâlihîn ve Tercemesi**, Çev.Hasan Hüsnü Erdem,Kıvamüddin Burslan, c.1-3, DİBY., Ankara,1972.
- 43- **ORTAYLI**, İlber ; " Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", **Osmanlı Araştırmaları,I, (Dergisi)**, İstanbul,1980.
- 44- **ÖGEL** , Bahaeddin ; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları, II**, İstanbul,1971.
- 45- _____ ; **Türk Mitolojisi, c.1,Ankara, 1971.**
- 46- _____ ; **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, c.1-2, Ankara, 1981.**
- 47- **ÖZDEMİR**, Rifat ; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik , İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı , 1785-1840)**, Ankara,1986.
- 48- _____ ; "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı,171-1810", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildirileri, 2-6 Temmuz 1986**, Ankara, 1987,s.81-144.
- 49- _____ ; " Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1880-1906", 10-12 Ekim 1986, tarihleri arasında Kırşehir'de yapılan " **Millî Tarih ve Kültürümüzde Kırşehir'in Yeri ve Önemi**" adlı kongreye sunulmuş tebliğ.
- 50- _____ ; "Harput'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1631-1919 ", 23-26 Mart 1987 tarihleri arasında Fırat Üniversitesince Teraplenen " **Türk - İslâm Tarih ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu** " na sunulmuş tebliğ.
- 51- _____ ; " Trabzon'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1700-1841 ", 1-3 Haziran 1988 tarihleri arasında Ondokuz Mayıs Üniversitesi ile Fransız Anadolu Araştırmaları Merkezinin müştereken terarapledikleri " **Uluslar Arası Tarih Boyunca İkinci Karadeniz Kongresi** " ne sunulmuş tebliğ.

- 52- **SUNGUROĞLU**, İshak ; **Harput Yollarında**, c. 1, İstanbul, 1958.
- 53- **ÜNAL**, Mehmet Ali ; **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1986.
- 54- **VLADİMİRTSOV**, B.Y. ; **Moğolların içtimai Teşkilâtı**, Ankara, 1944.
- 55- **YAZIR**, Elmalı Hamdi ; **Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri**, c. 1-8, İstanbul, 1971.
- 56- **YİNANÇ**, Mükrimin Halil ; **Türk Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul, 1944.
- 57- Zeynü'd-din Ahmed b.Ahmed b.Abdî'l-Lâtîfi'z-Zebîdî ; **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi**, Mütercim ve Şarihi, Kâmil Miras, c.1-12, Ankara, 1974.
- 58- **GÖKALP**, Ziya ; **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, 1924.

